

T.C.
İSTANBUL RUMELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

STALİN DÖNEMİNDE SOVYETLERİN TÜRK SİYASETİNE ETKİSİ

SİYASET BİLİMİ VE EKONOMİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Kürşad Sübütay SARIGÖL
Tez Danışmanı
Prof. Dr. Ali DENİZLİ

İSTANBUL - 2021

T.C.
İSTANBUL RUMELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

STALİN DÖNEMİNDE SOVYETLERİN TÜRK SİYASETİNE ETKİSİ

SİYASET BİLİMİ VE EKONOMİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Kürşad Sübütay SARIGÖL
Tez Danışmanı
Prof. Dr. Ali DENİZLİ

İSTANBUL – 2021

BEYAN

T.C. İstanbul Rumeli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü bünyesinde bulunan Tez Yazım Kılavuzu yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez içindeki tüm veri, bilgi ve dokümanların doğru ve tam olduğunu, akademik etik ve ahlak kurallarına uygun bir şekilde elde edildiğini belirtirim. Lisansüstü tez yazım çalışmasında kullandığım verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı ve çalışmanın özgün olduğunu bildiririm.

Aynı zamanda bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve yararlandığım bütün kaynakları atıf yaparak belirttiğimi ve bu lisansüstü tez yazım sırasında patent ve telif haklarının ihlal edici bir davranışımın olmadığını belirtir; aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

...../...../.....
Kürşad Sübütay SARIGÖL

ÖZET

(Yüksek Lisans Tezi)

STALİN DÖNEMİNDE SOVYETLERİN TÜRK SİYASETİNE ETKİSİ

Kürşad Sübütay SARIGÖL

T.C. İstanbul Rumeli Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Siyaset Bilimi ve Ekonomi Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Ali DENİZLİ

Tarihsel perspektiften bakıldığında Rusların her zaman için bir istihbarat devleti kurdukları ve politikalarını bu yönde şekillendirdikleri görülmüştür. İstihbarat faaliyetlerine özellikle Çarlık döneminden itibaren başlayan Ruslar, Sovyetler döneminde ise istihbarat anlamında adeta bir yükselme dönemine girmişlerdir. Stalin dönemi ile KGB önlenemez bir yükselişe geçmiş, deyim yerindeyse kendi vatandaşlarına bile zulmetmekten asla geri durmamıştır. Sovyetler, savaşların sadece silahlar ile olmadığını, en büyük savaşın kalem savaşları ve stratejik anlamda gerçekleştiğini kavramışlardır. İlgili dönemde Stalin adeta bir kült haline gelmiş, gerek kendi ülkesinde gerekse dünya üzerinde Stalinizm terörü estirmiştir. Stalin, terör mirasını selefi Lenin'den devralmış, bu yönde peyk devletler oluşturarak Türkiye'yi de kontrolü altına almaya çalışmıştır. Çalışmamın temel amacı; Sovyetlerin özellikle Stalin dönemi Türk siyasetine ve Türk toplumuna nasıl bir etki bıraktığını araştırmak üzere olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Güvenlik, Stalin, İstihbarat, KGB, Türk-Sovyet İlişkileri.

SUMMARY

(M. Sc. Thesis)

Influence of the Soviets of the Stalin Era on Turkish Politics

Kürşad Sübütay SARIGÖL

T.C. İstanbul Rumeli University

Graduate Education Institute

Department of Politics and Economics

Supervisor: Professor Ali DENİZLİ

From a historical perspective, the Russians have always established an intelligence state and it has been seen that they have shaped their policies in this direction, especially Tsarist intelligence activities in the Soviet era, the Russians started from the era, and in the sense of intelligence, almost they have entered a period of Ascension. With the Stalin era, the KGB had an irrepressible rise, statement and his place, he never stopped persecuting even his own citizens. Soviets, battles are not only with weapons, most magic battles are Pen battles and strategic they realized it was happening in the sense. During the relavent period. Stalin almost became a cult, it is necessary Stalinism has caused terror in his own country and around the World. Stalin, predecessor of terror legacy he took ower from Lenin, creating peyk States in this direction to take control of Turkey has worked. The main goal of my work is to ensure that the Soviets, especially Stalin-era Turkish politics and he was about to investigate how it affected Turkish society.

Keywords: Security, Stalin, Intelligence, KGB, Turkish-Soviet relations.

TEŞEKKÜR

Yoğun bir Şekilde geęirmiŐ olduğum tez döneminde desteklerini benden esirgemeyen danışman hocam Sayın Prof. Dr. Ali Denizli'ye, ilgili yőnlendirmeleri ve tecrübelerinden yararlandığım Sayın Dr. Sőleyman Özmen'e, desteklerini sőrekli arkamda hissettiğim değerli ağabeyim Yusuf Sarığöl'e ve değerli eŐi Fatma Sarığöl'e, ilgili Rusęa kaynaklardan bana yardımcı olan Sayın Doğ. Dr. Şara İbraŐheva Sarığöl'e ve kıymetli eleŐtirileri ile ęalıŐmama farklı bir bakış açısı getiren Sayın Dr. Abdullah Manaz'a teŐekkőru bir borę bilirim.

Ayrıca; ilgili ęalıŐmamı beni dőnyaya getiren, bőyőten ve iyi bir insan olmam için ęabalayan kıymetli babacığım Adem Sarığöl'e ve biricik anneciğim merhume Gőlden Sarığöl'e saygı ile ithaf etmekten bőyők bir onur ve gurur duyuyorum. IŐıklar içinde uyu gőzel insan, saygı ve őzlemlerle...



İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
SUMMARY	II
TEŞEKKÜR	III
KISALTMALAR	V
EKLER LİSTESİ	VI
ÖN SÖZ	VII
GİRİŞ	1
1. STALİN ÖNCESİ GENEL BİR BAKIŞ	3
1.1. Stalin Öncesi Sovyet Rusya'nın Durumu ve Türkiye	3
1.2. İstihbarat Nedir?.....	9
1.3. Rus İstihbarat Birimlerine Genel Bir Bakış	12
1.4. Stalin'in Önlenemez Yükselişi ve Sovyetler	18
2. YÜKSELEN BİR RUS MİLLİYETÇİLİĞİ ve TÜRKİYE	23
2.1. Moskova Antlaşması	24
2.2. Türk-Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması.....	26
2.3. Dağılan Huzur Ortamı ve Barış Sürecinin Sona Yaklaşması	29
3. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI TÜRK-SOYET İLİŞKİLERİNE GENEL BİR BAKIŞ	33
3.1. Büyük Savaşa Doğru Yaşanan Gelişmeler	33
3.2. Büyük Savaşa Doğru Sovyetlerin Tarafsızlık Politikaları.....	34
3.3. İlginç Bir İttifak: Sovyetler Almanya ile İş Birliğinde.....	35
3.4. Yaşanan Büyük Savaş ile Birlikte Düzenlenen ve Türkiye'yi İlgilendiren Konferanslar.	39
3.5. Boğazlar Meselesi ile Gerilen İlişkiler: Potsdam Konferansı	40
3.6. Şekillenen Yeni Bir Düzen: Yalta Konferansı Sürecinde Türk-Sovyet İlişkileri.....	42
3.7. Milyonların Ölümü: İkinci Dünya Savaşı	43
4. STALİN ve KGB'NİN TÜRKİYE ÜZERİNDEKİ ETKİSİ	49
4.1. Türkiye'deki Rus Etkisi ve Komünizm Faaliyetleri.....	49
4.2. Halkın Komünizme Karşı Gösterdiği Sert Tepki: Tan Gazetesi Olayı.....	53
4.3. Türkiye'de Komünizm Propagandası Yapan Bazı Yayınların Kapatılması, Yasaklanması ve Sovyetlerin Türkiye'deki Casusluk Faaliyetleri (1922-1953).....	56
4.4. Bir İnsanlık Dramı: Stalin'in Sürgün Politikaları	69
4.5. Stalin'in Ölümünün Türkiye'deki Yansımaları.....	76
SONUÇ	81
KAYNAKÇA	84
EK-1	A

KISALTMALAR

a.g.e.: Adı Geçen Eser.

a.g.t.: Adı Geçen Tez.

a.g.m.: Adı Geçen Makale.

ABD: Amerika Birleşik Devletleri.

BCA: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi.

bkz: Bakınız.

ÇEKA: Çrezvıçaynaya Komissiya, Bütün Rusya'nın Karşı Devrimle Mücadele Olağanüstü Komisyonu.

çev: Çeviren.

DEV-YOL: Devrimci Yol.

KP: Komünist Parti.

KGB: Komitet Gosudarstvennoy Bezopasnosti, Devlet Güvenlik Komitesi.

MİT: Milli İstihbarat Teşkilatı.

NATO: North Atlantic Treaty Organization, Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü.

NKVD: Narodnıy Komissariyat Vnutrennih Del, İçişleri Halk Komiserliği.

RSFSC: Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti.

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği.

s.: Sayfa.

TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi.

TKP: Türkiye Komünist Partisi.

EKLER LİSTESİ

EK-1: Türkiye’de Gizli Çalışmalarda Bulunan Sovyet Yurttaşları.



ÖN SÖZ

Rusya... Tarihinin her noktası darbeler, isyanlar ve mücadelelerle dolu gizemli bir kutu. Ancak öyle bir anı var ki, işte bu anın adı; "Sovyetler Birliği". Devlet olarak dünya sahnesine çıktığı andan itibaren uluslararası düzeni şekillendirmeye çalışmıştır. Sovyetler; oyuncu değil, her zaman için oyun kurucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Tezin yazımı esnasında ilgili Rusça kaynaklara zor da olsa erişme, araştırma ve inceleme imkânı bulduk. Ardından elbette Türkçe kaynaklar ile karşılaştırdık ve danışman hocam sayesinde sonuç yoluna gittik. Yaptığımız okumalar ve incelemeler sayesinde zihnimizde bir fikir oluştu ve tezimizi bu yönde şekillendirmeye çalıştık. Vardığımız sonuca göre; Stalin dönemi belki de Sovyetlerin en karışık ve en zorlu dönemiydi. Sovyetler bu dönemde ciddi bir şekilde –özellikle istihbarat anlamında- kendilerini iyice geliştirmişlerdi. Sovyetler savaşların sadece silahlar ile olmadığını biliyor, hedeflerindeki bir ülkeyi işgal etmeyi uzun vadede düşünüyorlardı. Zannediyorum ki; "kalem savaşları" buna deniyordu. Çünkü mermi ile bir kişi, kalem ile milyonlarca insan öldürülebilirdi. Bu bağlamda Sovyetlerin güzel bir maskesi vardı; "Güvenlik". Bu maske ile kendilerini korumaya çalışıyor, çevre ülkelere zoraki bir şekilde kendi ideolojilerini, fikirlerini benimsetmeye çalışıyorlardı. Bu ülkelerden en önemlisi hiç şüphesiz Türkiye olmuştu. Sovyetlere göre Türkiye, Komünizm rejimi ile şekillenirse önemli bir müttefik olacak, bölgesel anlamda Sovyetlerin önemli bir destekçisi olma yoluna gidebilecekti. Çünkü Türkiye'nin jeostratejik ve jeopolitik anlamda çok özel bir konumu vardı. İşte bu bağlamda Sovyetler, Türkiye'de KGB üzerinden çeşitli toplumsal olaylar çıkartarak ülkeyi karıştırmaya çalışmışlardı. Bununla birlikte KGB için çok şey söylenebilir ancak uygulamış oldukları politikaların her biri adeta bir yapbozun parçaları gibi karşımıza çıkmaktadır.

Kürşad Sübütay SARIGÖL

GİRİŞ

Tarihsel perspektifi ile ele alındığında, Türk-Rus ilişkileri bizlere daimi bir şekilde inişler ve çıkışlar arz etmektedir. Özellikle jeopolitik ve jeostratejik bakımdan büyük bir önem atfeden iki ülke, birbirlerine karşı her zaman yarış içerisinde olmuştur. Gerek Çarlık, gerek Sovyet ve gerekse Federasyon dönemi olsun, Rus hükümetleri sürekli olarak kendilerine düşman yaratmış ve bu kaygı ile politikalarını şekillendirmişlerdir.

Güvenlik ve haber alma içgüdüleri ile hareket eden Rus hükümetleri, tarihsel pencereden baktığımızda dahi her zaman için bir istihbarat devleti kurmuşlardır. İstihbarat hayatlarına Çarlık döneminden *Okhrana*¹ ile başlayan Rus yetkililer, ilgili amaçlarını Sovyet döneminde de devam ettirmiştir. Çünkü Sovyetlere göre güçlü ve söz sahibi olmanın tek bir yolu vardır; “düşmanı bilmek ve ondan haber almaktır”.

Şahsımı bu tezi yazmaya iten ana unsur; **Güvenlik** konusudur. Bu bağlamda Kopenhag Okulu'nun geliştirdiği yaklaşım olan “*Güvenlikleştirme Teoris*²'nden” ilham aldım ve ilgili çalışmamı yazmadan önce kendime şu soruları sordum; “Bir devlet kendini neden güven içerisinde hissetmek ister? Bunun için neler yapmaktadır?” işte çalışmamı tamamlayan ve şekillendiren sorular bunlar olmuştur. İlgili sorularına en önemli örneğin Sovyetler olacağına karar verdim ve bu bağlamda neler yaptıklarına, nasıl çalıştıklarını araştırmaya karar verdim.

Aslında tam anlamıyla “*Güvenlikleştirme Teoris*” üzerine şekillenmiş bir Sovyet politikaları karşımıza çıkmaktadır. Çünkü ilgili teoriye göre; bir iktidar sahibi, inşa etmiş olduğu güvenlik tehditleri sayesinde olağanüstü durumlara karşı başvurması kaçınılmaz olacak ve kendince durumu meşru hale getirecektir.³ İşte tam da karşımıza bu bağlamda Stalin çıkmaktadır. Stalin, tedbir almak istediği bir konuyu Komünist Parti'ye güvenlik tehdidi olarak sunacak, akabinde ise yapacağı eylemleri Sovyet anayasasının ruhuna aykırı olsa dahi yasal bir çerçevede kullanılan bir hakmış gibi göstermeyi ihmal etmeyecektir.

Bu bağlamda çalışmamı yazıyorken, Sovyet liderlerinden en ilgi çekici ve çarpıcı bulduğum dönem *Stalin* dönemi olmuştur. Stalin, iktidarı ele geçirdiği yaklaşık 30 yıl boyunca ülkeyi tam bir kargaşa haliyle ve acımasız bir şekilde yönetti. Stalin'in kafasındaki nihai hedef tam bir terör haliydi. Aslında Stalin, terör mirasını kendisi şekillendirmeyip Lenin'den devralmıştı. Stalin'in selefi Lenin, yeri geldiğinde zor kullanmayı, bunun içinse en iyi yolun terörizmden geçtiğini biliyordu. Çünkü Lenin'e göre bir grup azınlık olan Bolşevikler, koca bir ülkeyi ancak bu şekilde ellerinde tutabilirdi.

¹ Rus Çarlığının ilk gizli teşkilatı olarak bilinmektedir. Bunun için bkz: Mehmet Atay, “Avrasya Dosyası Rusya Gizli İstihbarat Servisler: KGB'nin Kısa Tarihi”, *İstihbarat Özel*, Yaz 2002, Cilt: 8, Sayı: 2, s. 309.

² 1995 yılında *Olea Weaver* tarafından kullanılmış bir kavram. Ancak teori olarak karşımıza çıkması Kopenhag Okulu yazarlarının çalışmaları neticesinde gerçekleşmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Başar Baysal ve Çağla Lüleci, “Kopenhag Okulu ve Güvenlikleştirme Teorisi”, *Güvenlik Stratejileri*, 11/22 (2015), s. 63.

³ Baysal ve Lüleci, “Kopenhag Okulu ve Güvenlikleştirme Teorisi”, 63.

Stalin ve onun sesi olan Komünist Parti, istihbarat servislerinin ne derece önemli olduğunu biliyor, politikalarını buna göre şekillendiriyordu. Aslında KGB, iktidarın gizli ortağıydı ve yaptıkları her bir eylem ya da siyasi söylem, Rus toplumunu derinden etkiliyordu. Stalin, “*halk düşmanı*” yaftasını yapıştırdıktan sonra müdahale etmek adına KGB araya giriyor, ilgili kişiler, sanatçılar ya da politikacılar bu bağlamda sürgüne gönderiliyor ya da tutuklanıyorlardı. Siyasal bunalım çeken KGB, bunları yaparken “güvenlik” maskesine sığınıyor; rejimi korumak, Stalin’e mutlak sadakatini sunmak için türlü bahanelere sığınıyordu.

Çalışmamın ana temasını şekillendiren yegâne unsur Stalin dönemi Türk-Sovyet ilişkileri olmuştur. Aslında ilgili dönem iki milleti kısa sürede olsa yakınlaştırmayı başarabilmiştir. Çünkü yıkılan Çarlığın yerine Sovyetler, Osmanlı Devleti’nin yerine ise Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur.

İlgili dönemde dostluk temelli şekillenen ilişkiler, önce büyük savaş zamanında gerilmiş, akabinde Soğuk Savaş ile kopma noktasına kadar ilerlemiştir. Stalin’e göre Türkiye konumu bakımından büyük bir önem atfediyordu. Türkiye “*Peyk Devletler*” grubuna dâhil olursa gücünü artırabilir, dünya siyasetinde büyük bir söz sahibi olabilirdi.

Aslında Stalin’in selefinden devraldığı miras sadece terörizm değildi. Lenin fikrinsel bağlamda da Stalin’e büyük bir önem arz eden bir şey daha bırakmıştı, buna Komünizm deniyordu. Bu bağlamda Lenin, Milli Mücadele döneminde Türkiye’yi önemli ölçüde desteklemiş, Komünizm destekli bir rejim kurulabilmesi ihtimali üzerine yoğunlaşmıştı.

Stalin, yalnızca çevre ülkelerde söz sahibi olmak adına politikalar yapmıyordu. Stalin ve KGB’ye göre rejimi korumak adına her yol mubahtı ve bu bağlamda yeri geldiğinde kendi vatandaşlarına bile acımıyorlardı. Bu dönemde binlerce insan ya tutuklanmış, ya öldürülmüş ya da sürgüne gönderilmişti. Deyim yerindeyse “taraf olmayan bertaraf olur” sözü ciddi bir şekilde hissediliyordu. Bununla birlikte, bir istihbarat servisinin yegâne amacı devletini yıpratmak bir duruma karşı önceden tedbirler almak ve halkını korumak üzerine olmalıydı ancak KGB pek de bu bağlama uymuyordu. Evet, karşımızda politize olmaktan kurtulamamış bir istihbarat servisi ve onu kullanmaktan çekinmeyen bir lider vardı.

Kısa bir şekilde toparlayacak olursak, ilgili çalışmam ile bir istihbarat servisinin politize olmasının nelere yol açacağını, çevre ülkeler ile ilişkilerini nasıl şekillendirdiğini ve etkilemek istediği bir ülkenin toplumunda ne gibi olaylara sebebiyet verdiğini göstermeye çalıştım. Bu bağlamda çalışılan bu tez için birincil öncelikli olmak üzere ikincil kaynaklardan da yararlanılmaya çalışılmıştır. Konum ile ilgisi olan tezler, kitaplar, makaleler, dergiler ve gazeteler ana kaynaklarımı büyük bir ölçüde şekillendirmiştir. İşte tam da buradan hareketle, ilgili konunun açıklanmasında tarafsız bir şekilde hareket edilmiş, nesnel olmak adına büyük bir çaba sarf edilmiştir.

1. STALİN ÖNCESİ GENEL BİR BAKIŞ

1.1. Stalin Öncesi Sovyet Rusya'nın Durumu ve Türkiye

Rusya tarihi: Çarlık dönemi, Sovyet dönemi ve şu anki Federasyon dönemi olsun bir hayli önemli olaylar üzerine kurgulanmıştır. Sovyet dönemini anlamak için Çarlık dönemine, Federasyon dönemini anlamak içinse Sovyet dönemine bakmak bu hususta ayrı bir önem atfediyor. Çünkü ilgili üç dönem; şu anki Rusya Federasyonu tablosunun parçaları olmuştur. Sovyet dönemine ve dahi Stalin dönemine geçmeden evvel Çarlık Rusyası'nın nasıl bir süreçten geçtiğini kısaca incelemek yararlı olacaktır.

18. yüzyılın ikinci yarısında dünya ve özellikle Avrupa sahnesinde yerini alan önemli devletlerden birisi de Rusya olmuştur. Çarlık döneminin kuruluşunu ele aldığımızda 16. yüzyıla kadar gitmektedir. Altınordu Hanlığının Rusya'daki hâkimiyetinin 16. yüzyılda bir son bulması üzerine Moskova Prensiğinin hükümdarı olan IV. İvan⁴ 1553 yılında Çar unvanı ile hareket etmiştir. Artık yeni bir dönem başlamış, *Rus Çarlığı* olarak tarih sahnesinde yerini almıştır. İvan'ın ölümünden sonra Rus Çarlığı içerisinde karışıklıklar ön plana çıkmıştır. Nihayet 1613 yılına gelindiğinde Çarlığın başına Mihail Romanov geldi ve Çarlığın yıkılmasına kadar olan süreçte yani 1917 yılına kadar Rusya'yı Romanovlar yönetti.⁵

Romanovlar arasında öyle isimler vardı ki, Rusya'yı Avrupalı güçler arasında büyük ve önemli bir devlet haline getirmiştir. Bu isimler: I. Petro (1682-1725)⁶ ve II. Katerina (1762-1796) olarak bilinmektedir. Petro'nun başlattığı güçlenme sürecini Katerina tamamlamıştır ifadesi kullanılabilir. I. Petro açısından bakıldığında daha çok iç politikalar ve kalkınma üzerine yoğunlaşmıştır. Petro, aslında tam anlamıyla bir hâkimiyet sağlanması adına denizlerde de güçlü olmanın önemini savunuyordu. Bunun içinse aslında kara devleti olan Çarlığı denizlerde de hâkim kılmak adına çalışmalar yapmıştı. Tam da o sırada denizlerde önemli rakipleri vardı: Baltık Denizi'nde İsveç, Karadeniz'de ise Osmanlı İmparatorluğu. Petro, denizlerde güçlü olmak istiyorsa bu iki devletle mücadele etmesi gerektiğini çok geçmeden anladı.⁷

Rusya, 1699 Karlofça Antlaşması ile Karadeniz kıyısındaki Azak'ı almış, ancak 1711 Prut Antlaşması ile bu hamlesini geri çekmek zorunda kalmıştı. İsveç ile 1709 yılında yaptığı Poltova savaşı ile İsveç'i mağlup etmeyi başardı ve Neva Nehri'nin denize döküldüğü kısma Petersburg⁸ şehrini kurarak hükümet merkezini de buraya nakletti. Bununla birlikte İsveç, yaşanan mağlubiyetleri kabul etmedi ve mücadelesine devam etmek istedi. Petro'nun akıllıca politikaları ve manevraları sayesinde daha fazla toprak kaybeden İsveç, aldığı ağır yenilgiler nedeniyle 1721 Nystad Barışını imzalamak zorunda kaldı. Petro, bu antlaşma ile İsveç'ten:

⁴ Korkunç İvan olarak bilinen İvan Vasiliyeviç, ilk Rus Çarı olarak Rus kayıtlarına geçti. Bunun için bkz: Fahir Armaoğlu, 19. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 18. baskı. (İstanbul: Kronik Kitap, 2019), 26.

⁵ Fahir Armaoğlu, a.g.e., 26.

⁶ Deli Petro olarak da bilinmektedir.

⁷ Armaoğlu, a.g.e., 26.

⁸ Günümüzde Rusya'nın kültür başkenti ve Avrupa'ya açılan kapısı olarak bilinmektedir.

Karelia, Ingermanland, Estonya ve Letonya'yı alarak Baltık Denizi'ndeki mutlakiyetini iyiden iyiye güçlendirmiş bulunuyordu.⁹

Petro'nun devri bittikten sonra Çarlık için yeni bir dönem başlamıştı. Çariçe Katerina dönemi. Bu hükümdar, kendisinin de itiraf ettiği gibi, bir kadından çok bir erkeğin niteliklerine sahipti. Alman asıllı olan Çariçe, III. Petro ile yaptığı evlilikten sonra Ortodoksluğu kabul ederek kendini Ruslaştırmış, deyim yerindeyse bir Rus'tan daha fazla Rus olmuştu. Kültür anlamında kendini ciddi derecede geliştiren Katerina; Montesquieu, Voltaire gibi önemli Fransız yazarlardan etkilenmişti. İlgili Fransız aydınların etkisiyle liberal düşünceler ile hareket eden Katerina, reformlar yaparak asillerin imtiyazlarını genişletmiş, Rus köylüsünün serflik¹⁰ durumunu daha da güçlendirmiştir.¹¹

Petro ile Katerina arasındaki temel fark şudur: Petro, Çarlık politikalarını İsveç aleyhine üretirken, Katerina ise gözünü güneydeki önemli bir güç olan Osmanlı İmparatorluğu'na dikmiştir. Osmanlıların yıkılması Çarlık Rusya'sının işine yarayacak, hayallerindeki önemli projeleri hayata geçirme fırsatını yakalayabilecekti.

1768-74 savaşı sonunda imzalanan Kaynarca Antlaşması ile Çariçe, politikalarını yavaş yavaş gerçekleştirme fırsatı yakalamıştı. Azak Denizi'nin girişini kaplayan Kerç, Yenikale ve Kefe'yi, ardından, Dinyeper Nehri girişindeki Kılburun kalelerini, Azak kalesi etrafındaki toprakları ve Bug Nehri ile Dinyeper arasındaki toprakları işgal etmişti. İlgili antlaşma ile Kırım'a bağımsızlık verilmesi talep ediliyordu. Elbette bu durum Rusya'nın lehine olarak gelişecekti. Rusya, yine bu antlaşma ile Karadeniz'de gemilerini rahatça dolaştırmak ve Boğazlardan Akdeniz'e geçirme yetkisini elde edebilmeyi başarmıştı. Son olarak Rusya, kendisini Ortodoksların hamisi olarak görüyor, antlaşmadan aldığı imtiyazlar ile ilerleyen yıllarda Osmanlılar aleyhine politikalar yapmaktan da geri durmayacaktı.¹²

Kaynarca Antlaşması'nın imzalanması, aslında Osmanlı İmparatorluğu için Karadeniz'deki hâkimiyetinin sona ermesi için bir başlangıç adımı oldu. İlerleyen süreçte Karadeniz ile ilgili meselelerde Osmanlı'nın karşısına her zaman Rusya çıkacaktı. Avusturya İmparatoru II. Joseph ile ittifak yapan Çariçe, 1787 yılında Osmanlı'ya karşı yeniden savaş ilan etmiştir. Nihayet 1792 yılının Ocak ayında, Osmanlı-Rusya arasında Yaş Antlaşması¹³ imzalandı ve Katerina sayesinde Çarlık Rusya'nın sınırları Karadeniz'in batı kıyısında Dinyester Nehri'ne kadar uzamış, Kırım'da ilhak edilerek Karadeniz'in kuzey kıyıları tamamıyla Rusya'nın kontrolüne girmişti.¹⁴

⁹ Armaoğlu, a.g.e., 26.

¹⁰ Esirlik anlamına gelmektedir. Genellikle kendilerine tahsis edilen topraklarda çalışan Serfler, bazı zamanlar başka kimselerin topraklarında da çalışabiliyorlardı.

¹¹ Armaoğlu, a.g.e., 26.

¹² Armaoğlu, a.g.e., 27.

¹³ Jassy Antlaşması olarak da bilinmektedir. Bunun için bkz: Armaoğlu, 19. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 27.

¹⁴ Armaoğlu, a.g.e., 27.

Çarlık Rusya ile Osmanlı arasındaki ilişkiler tamamıyla savaş üzerinden şekillenmiş, olumlu yönde hiçbir diplomatik adım atılmamıştır. Savaş üzerinden şekillenen Türk-Rus ilişkileri, Sovyet dönemi için kısa süreliğine de olsa dostluk temelli olmuş, hem Sovyetler, hem Türkiye deyim yerindeyse yeni bir sayfa açarak diplomatik ilişkilerini yeniden düzenleme aşamasına geçmişlerdir.

Belli bir zaman geçtikten sonra Lenin önderliğinde bir devrim yapılmış, Çarlık Rusya tarihin tozlu sayfalarına gömülmüştü. Özellikle 1898 yılına gelindiğinde Rusya'da Marksist çizgide ilerleyen bir parti kurulmuş, adı ise Sosyal Demokrat İşçi Partisi olmuştu. Ancak ilerleyen dönemlerde ise Bolşevikler ile Menşevikler arasında güç mücadeleleri yaşandığı görülmüştü. Lenin'in liderliği güdümünde ilerleyen Sovyet Hükümeti, antikapitalist düşünceler ile hareket ederek yaklaşık 70 yıl boyunca tamamıyla bir emek düzeni oluşturmuş, bu doğrultuda yaşanan hatalara rağmen yönetmeyi başarmıştır.¹⁵

Evet, Lenin önderliğinde bir devrim yapılmıştı. Ancak devrim ile beraber yıllarca tamamen devlet eliyle sürececek terör de Sovyet Rusya'da ve ilgili Sovyet ülkelerinde hâkim olacaktı. Çünkü ilgili ihtilal, demokratik yollar ile değil, terör ile tesis edilmişti. Lenin, devlet terörüne de yol açmıştı. Devletin hayati güvenliğini korumak, hukuki güvenliğini ve kamu düzenini tesis etmek için gerekirse terörizm de kullanılmalıydı. Lenin, buradan hareketle terörizme rejimi korumak adına meşruiyet kazandırdığını düşünüyordu.¹⁶

21. Yüzyıl'ın ikinci çeyreğinde yaşanan Rus Çarlığının yıkılışı, Rusya iç savaşı ve Bolşevik Devrimi ile sadece Çarlık Rusya'nın kaderi değil, dünya üzerindeki tüm ülkelerin kaderi değişmişti. 1. Dünya Savaşı'nın uzun sürmesi Rus ekonomisine ağır bir darbe vurmuştu. İlgili durumu fırsat olarak değerlendiren rejim karşıtı ihtilalciler, halkı örgütleyerek rejim karşıtı gösterilere başladı. Çar ve hükümet yetkilileri, grevi bastıramadı ve göstericilerin isteklerine yeterli düzeyde yanıt veremediklerinden dolayı grev 23 Şubat 1917¹⁷'de isyana dönüştü. Akabinde, ordu da göstericilere destek verince isyan iyice şiddetlendi ve isyancılar, Çarlık Rejimine ait kamu binalarına ve Marinski Sarayı¹⁸'na el koydular. Böylelikle Çar II. Nikola Petrograd'a kaçması ile Moskova isyancıların eline geçti ve devrim gerçekleşmiş oldu.¹⁹

Yeni rejim olan Bolşevizm, iktidarı ele geçirdikten sonra barış yasası çıkararak Birinci Dünya Savaşı'ndan çekildiklerini açıkladılar. Ülke ekonomisi ciddi bir bunalımdan geçmiş, ülke tam anlamıyla harap olmuştu. Halkın ciddi manada savaşacak hali kalmamıştı. Hatta bu durum, Türkiye'nin lehine olmuştu. Çünkü Ankara ve Moskova hattı dostane ilişkiler

¹⁵ Elnur Hasan Mikail, Yeni Çarlar ve Rus Dış Politikası, 1. baskı. (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2007), 62.

¹⁶ Emin Demirel, Terör, 8. baskı. (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2007), 25.

¹⁷ Devrim 8 Mart'ta başlamış, fakat Rus Çarlığı o dönemde Jülyen Takvimi kullandığından 8 Mart günü 23 Şubat'a denk geldiği için "Şubat Devrimi" olarak tarihe geçmiştir.

¹⁸ Çarlık Rusyası'nda bakanlara ait olan binalara verilen ad.

¹⁹ Halil Günay, "Soğuk Savaş Sonrası Türkiye-Rusya İlişkilerinin Yaşanan Gelişmeler Bağlamında İncelenmesi", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Rumeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2019), 17.

geliştirmişti. Rusya, Brest-Litovsk Antlaşmasıyla savaşta işgal ettiği doğu bölgelerinden çekilmiş ve Türkiye'ye iade etmişti. Milli Mücadele sırasında Rusya, Türkiye'ye önemli yardımlarda bulunmuştu. Bunun yegâne sebebi olarak Türkiye, Bolşevik rejimi benimseyebilir, Böylece Türkiye ve Sovyet Rusya ortak bir noktada buluşarak beraber hareket edebilirlerdi.²⁰

1917 Bolşevik Devrimi'nin gerçekleşmesinden sonra Rusya, artık kendisini Avrupa'nın bir parçası olarak görmemeye başlamıştı. Bolşevikler, kendilerince Rusya'nın yükselmeye başladığını düşünüyor, kendine özgü gelişen bir dünya olarak yorumlamaya başlıyordu.²¹ Evet, işte tam da bu şekilde Sovyetler dünya sahnesine çıkmaya başlamıştı.

Sovyetler 1922 yılında resmi anlamda kurulmuştu. Ancak, ilan edilmesi hususundan önce Komünist Parti ile diğer cumhuriyetlerin Komünist Partileri arasında sert tartışmalara tanıklık ediliyordu. Stalin'in esas isteği –ki bu isteği Kirov, Manuilskiy ve Ordjonikidze de destekledi- ilgili bütün cumhuriyetlerin Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti'ne (RSFSC) dâhil edilmesi yönünde idi. Ancak Ukrayna KP Lideri Manuilskiy, Stalin'e yazdığı mektupta ilgili fikrine tam anlamıyla katılmadığını beyan etmiş ve bir diğer seçenek olarak geniş muhtariyet öngörülen devletleri önermişti. Böylelikle, “*otonomasyon*” ve “*muhtariyet esaslarında kurulan federasyon*” projeleri hayata geçirildi.²²

Yaşanan tartışmalar neticesinde Lenin, cumhuriyetler arasındaki anlaşmalara dayalı federasyon modelini teklif etme hususunda karar almıştı. Bu bağlamda sert tartışmalara tanıklık edilmiş, Lenin'in teklifine olumsuz yaklaşan F. Dzerjinskiy, kendisini eleştirici nitelikte sözler sarf etmişti. Ömrünün son günlerini ağır bir hastalığın pençesinde geçiren Lenin, Stalin ile temaslarda bulunmuştu. Lenin, Sovyetlerin kuruluşu hakkında Merkez Komiteye gönderdiği mektubunda eşit haklara sahip cumhuriyetlerden oluşan bir federasyonun kurulması arzusunda olduğunu belirtiyordu. Nihayet Lenin'in son arzusu gerçek oldu, ancak halefi olan Stalin, “*otonomasyon*” modelini bir daha kullanmamak üzere kaldırdı.²³

Bununla birlikte yaşanan diğer gelişmeler, Türkiye-Sovyet hattındaki yakınlaşmalara büyük ölçüde etki etmiş ve yarar sağlamıştı. Örneğin; Lozan Barış Antlaşması'ndan sonra Türkiye'nin Musul hassasiyetine İngiltere sıcak bakmamış, ilgili durum Moskova-Ankara hattını yakınlaştırmaya devam etmişti. Sovyet Rusya, Batılı devletlerin kendilerine karşı uygulanan yayılcı politikalarına şiddetle karşı çıkıyor ve bunun içinde müttefik arayışına girerek Türkiye'yi kilit nokta olarak görüyordu. Hatta 1925'te imzalanan “Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması” ve Türkiye Dışişleri Bakanının Odessa'yı ziyaret etmesi ilişkileri olumlu yönde etkileyebilmeyi başarmıştı. Sonrasında ise Sovyet Rusya, ikili ilişkilerin

²⁰ Ayhan Kamel, 1923'ten Günümüze Türk Dış Politikası ve Diplomasisi, (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2014), 164.

²¹ Salih Yılmaz ve Evgeniy Bahrevskiy, *Rusya & Türkiye Avrasya Paktı Mümkün mü? Rus Avrasyacılığı mı? & Türk Avrasyacılığı mı? Rusya | Çin | İran | Türkiye*, (Ankara: SRT Yayınları, 2017), 53.

²² Yılmaz ve Bahreyvskiy, *a.g.e.*, 54.

²³ Yılmaz ve Bahreyvskiy, *a.g.e.*, 55.

pekişmesi adına hamlelerine devam etmiş, Silahsızlanma Konferansı'na²⁴ Türkiye'nin de dâhil olması teklifinde bulunmuştu.²⁵ Sovyet Rusya, Türkiye'ye maddi manevi desteklerini sunuyor fakat bu durumdan önemli de bir çıkar sağlamayı hedefliyordu. Bolşeviklerin girdiği bu mücadeleye Türkiye'de desteklerini gösterirse farklı bir boyut kazanabilirdi. Çünkü Batılı devletlere karşı Türkiye bir köprü görevi görüyordu ve böylesine stratejik önemi büyük olan bir müttefikin kaçırılması Sovyetler için kati suretle kabul edilemezdi.

Milli Mücadele dönemi Türk-Sovyet ilişkilerinin önemli noktalarından biriside, Atatürk'ün Batılı devletler ile tam bir uyuşma göstermesi olasılığıydı. Çünkü Sovyetler, Türkiye'nin bu hususta Batılılar ile asla uzlaşmasını istemiyordu. Eğer böyle olursa; Türkiye'nin Sovyetlere olan bağlılığı daha fazla artacak ve komünizm tam anlamıyla hâkim noktaya gelebilecekti. Hatta bütün bu meseleler, Türkiye'ye yardım etme hususunda Sovyet yönetimi arasında fikir ayrılıklarına sebebiyet vermiş, 1922'de Stalin ilgili yardımların kesilmesini istemişse de Lenin ve Troçki yardım fikrini savunmuşlardır.²⁶

Bununla birlikte, Milli Mücadele süresince çarpışan halk, Rusya'daki ilgili durumdan hareketle kendilerine yardım edecekleri hususunda bir fikir birliği içerisinde hareket ediyorlardı. Bundan mütevellit halk, bütün umutlarını Bolşeviklere bağlamıştı. Atatürk, itibarımızı yeniden düzenlemek ve güçlenmek adına güçlü bir devletin desteğini almak için bir şeyler yapmak gerektiğinin farkında idi. Bu yardımın Batılı devletlerden ya da Amerika'dan değil, Rusya'dan geleceğine inanıyor ve buna göre hareket ediyordu.²⁷

Dönemin Dışişleri Bakanı Çiçerin Aralık 1919'da, Bütün Rusya Sovyetlerinin VII. Kongresi'ne sunmuş bulunduğu ilgili raporunda Amerikan ve Avrupa kapitalizmine karşı çıkan bölgeler arasına Türkiye'yi de eklemiş *"kaybolmuş hürriyetlerinin tekrar kazanılması için yaptıkları mücadelede Müslüman dünyasına yardım etmek hususundaki samimi arzumuzu Türklere ve her Müslüman ırkına mutantan bir şekilde ilan ettik"* sözlerini sarf etmiştir.²⁸

Bunlara binaen Atatürk, doğu bölgelerimizde yoğun bir şekilde Bolşevik faaliyetler yaşandığını görebiliyordu. Örneğin, Milli Mücadele döneminde –özellikle doğu illerimizde- Ermeniler, vatandaşlarımızı acımadan katlediyordu. Kızıl Ordu'nun Türk Bolşeviklerle yaptığı işbirliği sayesinde ilgili süvari tugayı Türk birliklerinin emrine girerek öncelik olarak bölgeyi müdafaa etti, ardından yaptıkları saldırılar ile Ermeniler hızlı bir şekilde dağılmaya başladı.²⁹

²⁴ Lozan'dan sonra ilk defa Türkiye uluslararası bir toplantıya davet edilmiştir.

²⁵ Salih Yılmaz, Yaşar Baytal ve Sayim Türkman, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2017), 220.

²⁶ Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 25. baskı. (İstanbul: Kronik Kitap, 2018), 240-241.

²⁷ Mahmut Goloğlu, Milli Mücadele Tarihi-III 1920 Üçüncü Meşrutiyet Birinci Büyük Millet Meclisi, 2. baskı (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014), 260.

²⁸ Fahir Armaoğlu, Türk Dış Politikası Tarihi, 1. baskı. (İstanbul: Kronik Kitap, 2018), 95.

²⁹ Kazım Karabekir, Gazi Mustafa Kemal'e Cevaplar İstiklal Harbimizin Esasları, 1. baskı (İstanbul: Yakın Plan Yayınları, 2019), 195.

Bu ve buna benzer olaylar Atatürk'ün gözünde bir artı niteliği oluşturdu ve yakın bir zamanda kurulması planlanan Türkiye Cumhuriyeti'ni Sovyetlere yakınlaştırmak üzere değerlendirilmişti. Akabinde, Türk Bolşeviklerinin doğu bölgelerindeki yoğun faaliyetleri esnasında Bakü'de önemli bir Bolşevik Kongre'nin toplanmasına karar verilmişti. Ankara'nın bilgisi dâhilinde bir ekip gönderilmesi kararı alınmıştı. Öyle ki, bu önemli toplantıya Lenin ve ekibi ile Enver Paşa'da katılım göstermişti. Bolşevikler, Milli Mücadele döneminde altın para ve altın külçe gibi maddi yardımlarda bulunuyordu.³⁰

Mustafa Kemal Atatürk'ün Lenin'e gönderdiği mektup kendisi tarafından cevaplanmamış, ancak Dışişleri Bakanı Çiçerin, Haziran 1920 tarihli bir mektup ile cevaplandırma yoluna gitmiştir. Bu mektup ile Sovyetler, TBMM'yi resmen tanımış ve ilgili ülkeler arasında diplomatik ilişkilerin tesisi sağlanmıştır. Türk-Sovyet ilişkileri 1920 yılında resmen başlamış ve devam etmiştir. İki ülke arasında üç önemli mesele göze çarpmaktadır. Bunlar; Sovyetlerin Ankara ile ciddi bir ittifaka yanaşmaması, Anadolu'daki Milli Mücadele hareketinin bir doktriner nitelik taşıyor olması ve Kafkaslar olmuştur. Hiç şüphesiz, bu üç mesele başlangıç olarak 1920'den Sovyetlerin dağılışına kadar olan süreçte ilişkilerdeki dengeleri en fazla etkileyen unsur olarak göze çarpmaktadır.³¹

Bolşevikler, sadece dış politikalarına değil, iç politikalarına da hayli önem atfediyordu. İktidardaki nüfuzlarını iyice artırdıktan sonra tam anlamıyla politikalarını *yeni devlet tezi* üzerinden şekillendirdiler. Proletaryanın asli güç unsuru olarak Sovyetler ön plana çıkmıştı. Sovyetler üzerinden devletin diğer kolları kontrol edilecek, böylelikle direkt ya da dolaylı yollardan müdahale kaçınılmaz olacaktı. Lenin önderliğinde kurulan Halk Komiserleri Sovyeti, ülkenin yürütme gücünü kullanıyordu. Sovyet Hükümetinin ilgili yönde aldığı ilk kararlar ise çiçeği burnunda yönetimin desteklenmesi, köylü ve işçi kesimin taleplerinin karşılanması yönündeydi.³²

Lenin Hükümeti'nin tasarlamış olduğu komünist sistem uzun yıllar sürmüş, özellikle de iktidarının ilk 6 yılında, Sovyet yönetim sistemini haleflerinden daha fazla şekillendirmeyi başarmıştı. 1917'den sonra: Rusya'nın ekonomik, politik, hukuk ve eğitim gibi hayati önem arz eden konularında değişiklikler yapmıştı. Bu nedenle, ilgili dönemi incelerken *Leninist* çizgiyi her konuda görmek kesinlikle mümkün olacaktır. Öyle ki, Lenin sonrası iktidara gelen her lider, onun öğretilerine bir kutsallıkla yaklaştılar ve politikaları şahsi çizgiye kaydığı anda kendilerini haklı çıkarmak adına ısrarla onun adını kullanmaktan da geri durmadılar.³³

Vladimir İlyiç Lenin; ülkenin yalnızca hukuk, ekonomi ya da eğitim sorunları ile ilgilenmiyordu. Lenin'e göre ülkenin korunması ve huzuru için asli unsur olan istihbarat

³⁰ Karabekir, a.g.e., 195.

³¹ Armaoğlu, a.g.e., 97.

³² Vefa Kurban, *Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Tarihi*, 1. baskı. (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2020), 79.

³³ Abraham Ascher, *Kısa Rusya Tarihi*, çev. Yavuz Alogan, (İstanbul: Say Yayınları, 2020), 217.

birimlerinin yeniden şekillenmesi gerekiyordu. Buradan hareketle Lenin, güvenlik ve istihbarat yapılanmalarını bir an önce düzenlemek adına teşebbüslerde bulundu. Bu bağlamda öncelik olarak ÇEKA (Bütün Rusya'nın Karşı Devrim ve Sabotajla Mücadele Olağanüstü Komisyonu) kurulmuştur. İlerleyen yıllarda ise Sovyet siyasetçilerinin, aydınlarının ve devlet adamlarının yükselmesinde ya da düşmesinde önemli bir kurum haline gelen NKVD (İçişleri Halk Komiserliği) adını alacak, en sonunda ise KGB kimliğiyle uzun yıllar korku salan bir kurum haline dönüşecekti.³⁴

1.2. İstihbarat Nedir?

Arapça kökenli olan ve iki anlama gelen istihbarat kavramı, ilgili anlamlarda karşımıza çıkmaktadır; birincisi; yeni öğrenilen bilgi, haber ve duyum. İkincisi ise bilgi toplama ve haber alma olarak bilinir.³⁵ İstihbaratın çoğu kitap ve araştırmalardaki tanımlamalarında yer alan; “*akıl, zekâ, anlayış, malumat, haber, bilgi*” gibi kelimelerinde anlamca içermesinden mütevellit teknik hususta da birçok tanımı yapılmıştır.³⁶

İstihbarat teşkilatları üzerine yapılan bir diğer tanımlama ise şudur; devletin tam manası ile güvenliğini sağlamak üzere, gerek iç gerekse dıştan gelebilecek ilgili tehditlerin en kısa sürede tespit edilip gerekli önlemlerin alınması amacı vasıtası ile bilgileri toplayıp belirli bir süzgeçten geçirerek analizlerini yaptıktan sonra gerekli mercilerin kullanımına sunan bir hizmet kurumları olarak bilinmektedir.³⁷

Savaş stratejisi üzerine kitap yazan Sun Tzu³⁸, İstihbarat ve casusluk konusuna özellikle değinmişti. Sun Tzu, bir savaşı kazanmak adına olacakları önceden bilmenin avantajına ayrıca önem göstermiş, bunun içinse tek gerçekçi yolun bilginin ancak ve ancak insanlardan alınabileceği, bu insanların durumunu bilen kimselerden geçtiğini ifade etmişti.³⁹ Ayrıca, istihbarat hususunda “casusluk” kavramına ayrı bir parantez açan Sun Tzu, casusları kendi arasında beş farklı kategoriye ayırmıştı. Bunlar; “*Yerel casus, düşmanın içindeki casus, taraf değiştirmiş casus, ölü ve canlı casus*” olmuştu. Tarihsel sürecine istinaden, karşı istihbarat çalışmalarına da değinen Sun Tzu, düşmanın istihbarat toplaması adına gönderdikleri casusların tespit edilmesini, akabinde satın alınarak düşmana geri göndermesinin gerekliliğini vurgulamıştı. İşte bu nedenle, bir hükümdar ya da erdemli komutan zeki kişileri kullanarak casusluk faaliyeti icra eder ve mutlak başarıya ulaşır.⁴⁰

³⁴ Telman Nusretoğlu, Deli Petro'dan Putin'e Derin Rusya, 1. baskı. (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2020), 270.

³⁵ Türk Dil Kurumunun resmi internet sayfasından alıntılama yapılmıştır.

³⁶ Mevlüde Gökçen Daş Darıcı, “Osmanlılarda İstihbarat Faaliyetleri (1300-1750)”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2018) 1.

³⁷ Mehmet Mert Öcal, “21. Yüzyıl Dış Politikasının Vazgeçilmez Aktörü Gizli Servisler: Ortadoğu Ölçeğinde ABD, Türkiye ve İsrail Gizli Servisleri Örneği”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana 2015), 12.

³⁸ M.Ö. 500'de yaşamış Çinli komutan, filozof ve bilge kişi.

³⁹ Sun Tzu, *Savaş Sanatı*, çev. Pulat Otkan ve Giray Fidan, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017), 41.

⁴⁰ Sun Tzu, *a.g.e.*, 42-43.

Bununla birlikte, istihbaratın önemine ilişkin bir örnekte cumhuriyetimizin kurucusu Atatürk ile Şükrü Ali Ögel⁴¹ arasında geçmiştir. Asker kökenli Ögel, Atatürk'ün "*İstihbaratın gayesi nedir?*" sorusuna şu önemli yanıtı vermiştir; "*İstihbaratta gaye, doğru haber almak ve devleti bir sürpriz karşısında bırakmamaktır.*"⁴²

İstihbarat kavramının farklı anlamlarda karşımıza çıkmasının temel sebebi, ilgili ülkelerin istihbarat kavramına bakış açılarından kaynaklanmaktadır. Öyle ki, çeşitli ülkeler istihbarat kavramını yalnızca haber ve ihbar üzerine yorumlarken bazıları ise bilgi, zekâ ve entelektüel çalışmalar olarak yorumlamaktadır.⁴³ Şüphesiz ki, istihbarat birimleri her ülke için ciddi anlamda ayrı bir önem atfetmektedir.

Tıpkı insanların temel ihtiyaçları olduğu gibi, devletlerin de kendi toplumlarının huzurunu ve güvenliğini sağlamak adına yaptıkları çalışmalar vardır. İşte tam da bu hususta bilmek, yani istihbarat yapmak meselesi devreye girmekte ve ayrı bir önem atfetmektedir. Yalnızca tek bir insan, kendisini tehlikeye sokacak bir duruma girmek istemiyor ve bunun için ilgili araştırmalar yapıyorsa, devletlerinde bünyelerinde milyonlarca, hatta milyarlarca insan barındırdığını düşünürsek istihbarat yapması kuvvetle muhtemel kaçınılmaz olacaktır.⁴⁴

Şüphesiz ki, istihbarat elbette zekâ ve çalışmanın karışması ile ortaya çıkmaktadır. Zekâ kavramından kast edilirse önce elde edilen istihbarat bilgisinin toplanması, yorumlanması ve değerlendirilmesine kadar olan süreçten bahsedilmektedir. İstihbarat görevlileri, ham olarak elde ettikleri bilgileri ilgili süreçlerden geçirmekte ve değerlenmiş bilgi olarak siyasetçilerin konuşma metinlerine servis ederler. İşte bu hususda karşımıza zekâ kavramı çıkmaktadır. Ancak bu alanda çalışma yapan bazı araştırmacılar ise istihbaratı adeta bir sanatsal çalışma olarak yorumlamaktadırlar.⁴⁵

İstihbarat kavramı en ayrıntılı bir sosyal bilim olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü istihbarat çalışmalarının elbette temel nedeni bilgi toplamak istediği bir kurumun ya da kişinin neler yapabileceklerini ve hangi imkânlarla sahip olduğunu öngörmek üzerine şekillenmektedir. Akademik dünya olsun, ya da güvenlik sektörü olsun ilgili alanlarda istihbaratın tanımı yapılmak istendiğinde karşımıza hep bilginin temel unsur olduğu gözümüze çarpmaktadır. Kimi uzmanlar, istihbarat kavramının merak duygusuyla doğduğu ve günümüze gelene dek bir bilim halini aldığını öne sürmektedirler.⁴⁶

Öyle ki, ünlü Alman devlet adamı olan Otto Von Bismarck, istihbarat kavramı ile alakalı; "*diplomatik müzakereler ve sosisler halk önünde yapılmamalı, zira ikiside mide bulandırıcıdır.*" ifadelerini kullanmıştır. Bu ifadelerden hareketle, aslında istihbaratın içinde nasıl kirli işler

⁴¹ Milli İstihbarat Teşkilatı'nın öncüsü konumundaki Milli Emniyet Hizmeti'nin ilk başkanı.

⁴² <http://www.mit.gov.tr/emuze/onemlisahislar.html> (Erişim Tarihi: 18.12.2020)

⁴³ Mantarcı, a.g.t., s. 7.

⁴⁴ Mantarcı, a.g.t., s. 7.

⁴⁵ Mantarcı, a.g.t., s. 7.

⁴⁶ Mantarcı, a.g.t., s. 8.

çevrildiğine önemle dikkat çekmiştir. Bir diğer örnek ise emekli İngiliz istihbaratçı Anthony Cavendish'den gelmiştir. Cavendish, anılarında yer verdiği Amiral Thomson'a; "Ey eski dostum! Bizi korkutan Ruslar değil, İngiliz halkının yaptıklarımızı bilmesidir." İfadesi istihbarat çalışmalarının nasıl işlediği ve hangi yollardan gidildiği hususunda zihinlerde büyük bir soru işareti bırakmaktadır.⁴⁷

Geçmişte yalnızca askeri operasyonlar üzerine kurgulanan istihbarat, şimdilerde ise yönünü pek tabii değiştirmiştir. Yalnızca askeri ve savaş üzerine değil; ekonomik, eğitim ve teknoloji gibi hayati önem arz eden konulara eğilmekte, bu bağlamda karşımıza istihbarat devleti olarak adlandırılabilir ABD ve Rusya çıkmaktadır.

İstihbarat çalışmalarındaki pozisyonlardan hareketle, istihbaratçı kesimin üretici, siyasetçilerin ise müşteri olarak karşımıza çıktığı görülmektedir. İstihbarat kavramını yalnızca haber alma olarak kurgulamak aslında istihbarat çalışmalarının alanını iyice daraltmaktan öteye gitmeyecektir. İstihbarat görevlileri ve siyasetçiler arasındaki ilişkiler zaman zaman birbirleri ile örtüşmemektedir. İstihbarat yapılarının çoğunda önemli mevkilerde bulunan istihbarat çalışanları seçimler ya da hükümet değişikliklerinden etiketlenmeyecek şekilde dokunulmaz görünmektedirler. İlgili durumun sebebi, kalıcı devlet bürokrasisinin siyasallaşmadan tamamen rasyonel bir şekilde hareket etmesinden kaynaklanmaktadır.⁴⁸

İstihbarat kavramı elbette tek bir tanımla sınırlanamayacak kadar ucu açıktır. İstihbaratın temelinde yatan; ülkenin çıkarları için ilgili yöntemler ile bilgi toplama, elde edilen ham bilginin toplanması ile bir sonuç çıkarma, ileride gerçekleşme ihtimali olan tehditleri önleme ve yabancı istihbarat servislerinin çalışmalarına karşı koyma vardır. İşte ilgili noktadan hareketle, elde edilen bilginin istihbarat olarak değerlendirilebilmesi için *İstihbarat Çarkı*'ndan geçmesi gerekmektedir. Temel süreç ise şöyle işler; önce ihtiyaç tespit edilir, bilgiler belirli bir plan çerçevesinde toplanır, belirli ölçütler kullanılarak elde edilen bilgiler analiz edilir ve son olarak ilgili kurumlarca elde edilen istihbarat bilgilerinin kullanılmasının yanı sıra gözden geçirilerek değerlendirilen öncelikler çerçevesinde yeni istihbarat ihtiyaçlarının tespit edilmesinden oluşmaktadır.⁴⁹

İstihbarat kavramı bütün devletler için hayati bir önem arz etmektedir. Tek bir kişi için bile önemli olan güvenlik ve huzur içerisinde hissetme ihtiyacı, koca bir devlet için de kuvvetle muhtemel önem atfedecektir. Devletler bu bağlamda çalışmalar yapmakta, toplumlarının huzur ve güvenliği için istihbarat faaliyetlerine öncelik vermektedirler. Ulusal güvenlik konularına ayrı bir parantez açan ülkeler, kendi güvenliklerini sağlamak uğruna yaptıkları istihbarat çalışmalarının etik olup olmadıkları konusunda özel bir ilgi gösterdikleri hususu her zaman ayrı bir tartışma konusu olmuştur.

⁴⁷ Mantarcı, a.g.t., s. 8.

⁴⁸ Mantarcı, a.g.t., s. 9.

⁴⁹ Darıcı, a.g.t., s. 2.

Günümüzde teknolojik imkânların önemli ölçüde yükselişe geçmesi ile istihbarat faaliyetleri modern devletler adına adeta vazgeçilmez bir önem taşımaktaydı. İlgili durum, istihbarat kavramının tarihsel perspektifindeki görevini de aynı ölçüde artırmaktaydı.⁵⁰

Tarihsel süreç açısından bakıldığında, Rusların tam anlamıyla bir istihbarat devleti olduklarını söylemek mümkün olacaktır. Ruslar yalnızca Sovyet döneminde değil; Knezlik, Çarlık ve şuan ki Federasyon döneminde dahi istihbarat çalışmalarına önem vermişlerdir. Evet, Rus istihbaratı zaman geçtikçe defalarca isim değişikliğine gitmiş, ancak görevlerini ve hedeflerini bir an olsun akıllarından çıkarmamışlardır. Bu bağlamda istihbarat çalışmalarını bir an olsun kesintiye uğratmayan Ruslar, sürekli kendilerine bir hedef belirlemiş ve buna göre hareket etmişlerdir.

Günümüzde dahi, Rus dış politikasına yön veren doktrinler, kavramlar ve ulusal güvenlik belgeleri adeta ilgili durumun tipik bir örneğini bizlere teşkil etmektedir. Günümüzde Rusya, jeopolitik endişeden bir türlü kendisini alamadığı için sürekli kendisine bir düşman belirlemektedir. Aslında, Rusya tarihinin şifreleri işte bu güvenlik doktrinlerinde ve belgelerde gizlenmektedir. Tarihsel sürecinden beri Ruslar, uluslararası statüdeki gerek jeopolitik gerekse jeo-stratejik pozisyonunu yeni bir güç dengesi üzerine kurgulamıştır. Şu anki Rus lider Putin'in nihai hedefi; Rusya'yı bütün dünyada küresel, oyun kuran bir güç olarak göstermek olmuştur.⁵¹ Unutulmalıdır ki, istihbarat açısından büyük bir önem taşıyan Ruslar, sürekli uzun vadede planlar yapmış, politikalarını kendi çıkarlarını koruyacak bir şekilde sistematik olarak üretmişlerdir.

1.3. Rus İstihbarat Birimlerine Genel Bir Bakış

İstihbarat servisleri, tarih boyunca hangi ülke için olursa olsun büyük bir önem arz etmiştir. Elbette Lenin ve halefleri, bu servislerin farkına varmış, yönetime geldikleri anda kendilerince şekillendirme teşebbüslerinde bulunmuşlardır. Çünkü KGB demek Sovyet Rusya demektir. Sovyet Rusya'nın yaklaşık 70 yıl boyunca yaptığı tüm işleri kavrayabilmek adına KGB'nin gelişimini incelemek ayrı bir önem atfetmektedir.

Rus istihbaratı elbette yalnızca Sovyetlerden ibaret değildi. Öyle ki, Rusların istihbarat alanındaki çalışmaları ticari düzeyden siyasi düzeye geçmesi Rusların Karadeniz'de önemli bir güç olması ile başladığını söylemek mümkündür.⁵² Rusya'da çağdaş düzeyde istihbarat faaliyetleri Okhrana'nın kuruluşu ile başlamıştı. 1881 yılında faaliyet göstermeye başlayan bu servis, Çarlık Rusya İçişleri Bakanlığının yerini almıştı. Ancak Okhrana'nın gelişimi aslında 1900'lere dayanmakta idi. İlgili örgütün başına jandarma menşeli isim gelmişti. Bundan sonraki devam edecek bu kuşak; provakasyonu ve haber alma işlerini adeta bilimsellik içerisinde

⁵⁰ Yavuz Delibalta, Selçuklularda İstihbarat, 1. baskı. (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2018), 10.

⁵¹ Salih Yılmaz, Putin Dönemi Rusya Dış Politikası ve Güvenlik Doktrinleri, 1. baskı. (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2019), 54.

⁵² Mithat Aydın, "19-20. Yüzyıllarda Osmanlı Balkanlarında Rusya'nın Casusluk Faaliyetleri", 24. <https://dergipark.org.tr/download/article-file/781223> (Erişim Tarihi: 13.12.2020)

yürütmeye başlamıştı. Öyle ki, bu örgüte girecek elemanlar dikkatli bir şekilde seçiliyor, deyim yerindeyse ince elenip sık dokunuluyordu.⁵³

Rusların gizli teşkilatı olan Okhrana, kendilerine en iyi eleman yetiştirmek adına yoğun bir çaba sarf ediyordu. Bu bağlamda Okhrana; ilgili tüm partilerin programını, metotlarını pek ala o yıllarda bilinen militanların hayat hikâyelerini yoğun bir şekilde inceleyen dersler düzenliyordu. Kurulmuş olan ilgili Rus jandarması, Batı Avrupa ve diğer ilgili kuruluşlarla hiçbir benzerliği olmaması dikkat çekici idi. Kurulmuş olan bu Rus jandarması, ilgili dönemin ülkelerinde mevcut olan siyasi polise denk geliyordu.⁵⁴

1917 Bolşevik Devrimi'nden sonra ele geçirilen gizli belgelerden Okhrana örgütüne mensup sayısı yaklaşık olarak otuz beş bin olarak ifade edilmekteydi. Ancak ilgili gizli kayıtlarda, birçok kod adı ile çalışan örgüt mensupları olduğu fark edilmişti. Devrimden sonra bile Okhrana üyelerinin gerçek kimlikleri bir türlü çözülememiş, tarihin tozlu sayfalarındaki yerini almıştı.⁵⁵

16. yüzyılda dönemin Çarı IV. İvan (Korkunç) tarafından kurulan ve Rus asilzadeleri ile mücadeleye giren bu teşkilat, Çar I. Nikola zamanında Rus toplumunun hareketlerini kontrol etmekle görevli idi. Görünürde bir "Jandarma" teşkilatına benzeyen bu örgüt; Çara tam anlamıyla sadık, rejimin güvenliğini korumakla görevli bir iç istihbarat servisi idi. Bu örgüt tıpkı Hitler'in Gestaposu gibi vatandaşlarını tutuklama, hatta yeri gelirse hapse atma yetkisine sahipti. 1881'lerde kurulan bu teşkilat, kötü ününü unutturmak adına kabuk değiştirmiş, Okhrana ismini almıştı.⁵⁶ Bolşevik rejimi ile de lağvedilmiş, ÇEKA adını alarak istihbarat faaliyetlerine devam etmiştir.

Sovyet Rusya gizli servisleri "1919-1982" yıllarında önemli bir rol oynamıştır. İstihbarat hayatına "ÇEKA" olarak giriş yapmış, 1919-1922 yılları arasında aktif bir rol göstererek tabiri caizse binlerce masum insan politize olmuş bir servise canlarını kaptırmaktan kurtulamamıştır.⁵⁷ Bolşevik ihtilalinden beri Sovyetler, ürettiği iç ve dış politikalarında sadece taktik değişikliklerine gitmiştir. Ancak, Sovyetlerin uzun yıllar yalnızca bir örgütün tekelinde yönetildiği gerçeğini değiştirmemektedir. Yine Sovyetler; hükmü altında bulunan milletlere bu örgüt aracılığıyla yaptırımlar uygulamış ve tam bir kargaşa düzenine sevk etmişlerdir. İşte bu örgütün adı KGB'dir. Ancak ilginç olan şu ki; Stalin dönemine oranla halefleri olan Sovyet liderleri KGB'yi kullanmaktan geri durmuşlardır. Sovyet dönemi iç ve dış politikalarında bu

⁵³ Mehmet Atay, "Avrasya Dosyası Rusya Gizli İstihbarat Servisler: KGB'nin Kısa Tarihi", *İstihbarat Özel*, Yaz 2002, Cilt: 8, Sayı: 2, s. 309.

⁵⁴ Mehmet Atay, "Avrasya Dosyası Rusya Gizli İstihbarat Servisler: KGB'nin Kısa Tarihi", *İstihbarat Özel*, Yaz 2002, Cilt: 8, Sayı: 2, s. 310.

⁵⁵ Mehmet Atay, "Avrasya Dosyası Rusya Gizli İstihbarat Servisler: KGB'nin Kısa Tarihi", *İstihbarat Özel*, Yaz 2002, Cilt: 8, Sayı: 2, s. 310.

⁵⁶ Mehmet Atay, "Avrasya Dosyası Rusya Gizli İstihbarat Servisler: KGB'nin Kısa Tarihi", *İstihbarat Özel*, Yaz 2002, Cilt: 8, Sayı: 2, s. 310.

⁵⁷ Ayhan Hadi Gündoğdu ve Ali Cemil Çelebi, *Gizli Harp Misyonu ve Dezenformasyon*, (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2007), 162.

örgütün oynadığı rol giderek etkisini göstermiştir.⁵⁸ Bu bağlamda ciddi manada ilginç olan ise şudur; kuruluşundan bugüne kadar faaliyet gösteren Rus istihbarat servisleri, bağımsız ve kendine has bir kuruluş olmasına rağmen tam bir güvensizlik içerisinde hareket etmektedirler. Bahsedilen kasıt Kremlin'in orduya olan güvensizliğidir. İşte bu yüzden KGB'nin mutlak hâkimiyetine teslim edilmişlerdir ve bağımsız olarak görünmeleri sadece ve sadece kâğıt üzerinde olmaktan öteye geçememektedir.⁵⁹

Lenin ve halefleri olan Sovyet liderlerinin politikalarını belirleyen temel faktör KGB olmuştur. Kuruluşlarından bu yana mutlak bir güç ve güvensizlik içerisinde hareket eden bu örgüt, sadece dış politikada acımasız olmamış, yeri geldiğinde kendi vatandaşlarına bile korkusuzca saldırmaktan zerre çekinmemiştir. Sovyet Rusya'nın en acımasız ve kontrolsüz örgütü olan KGB, sürekli siyasi bir bunalım içerisinde olmuş ve siyasi anlamda politize olmaktan kurtulamamıştır. Özellikle; Stalin dönemi ilgili örgütün kontrolsüz bir şekilde güçlenmesi ve önlenemez yükselişi, dünya ve Türkiye ile olan ilişkilerde olumsuz bir yönde etkileme gösterdiği söylenebilmektedir. İlerleyen bölümlerde Türkiye ile ilişkilerde KGB'nin nasıl bir etki ettiği anlatılmaya çalışılacaktır.⁶⁰

İstihbarat hayatında ilk olarak ÇEKA adıyla başlayan Sovyetler, daha sonrasında ise şu şekilde istihbarat hayatına devam etmiştir. Bunlar sırasıyla: “ÇEKA, NKVD, GPU, OGPU, GUGB, NNGB, MGB, MVD, SMERŞ, KI, GRU ve KGB” olarak şekillenmişlerdir. Temel anlamıyla KGB, işte böyle bir isim değişikliklerinden geçmişti. Bunlar;

ÇEKA: Sovyetlerin ilk *Siyasi Polis* örgütü olma özelliğini taşımaktadır. Özellikle “1919-1922” yılları arasında uygulamış olduğu vahşet derecesindeki politikalar sayesinde binlerce, hatta milyonlarca masum insan feci şekilde can vermiştir. Hatta Batılı devletlerin istihbarat kayıtlarına bu yönüyle geçtiği gözlerden kaçmamaktadır.

NKVD: ÇEKA'nın devamı niteliğini taşıyan bu teşkilat, “Örgütler Üstü” olarak kayıtlarda geçmektedir. Özellikle de 1922-1954 yılları arasında etkisini büyük ölçüde göstermiş ve Stalin döneminde bile ÇEKA'yı aratacak şekilde politikalar üretmiştir.

GPU: NKVD hiyerarşisinde faaliyet gösteren bu kuruluşun yetki ve sınırlar ÇEKA düzeyindeydi. Durumun böyle olmasına rağmen, hayati önem arz eden konularda bağımsız olarak kararlar alabiliyor, politikalar üretebiliyordu. Örnek verecek olursak; üç yıla kadar sürgün cezası, şüpheli kişileri istediği gibi sorgulama yöntemleri ve mecbur kaldığı takdirde bağımsız operasyonlar yapabiliyordu. Buna istinaden, ilgili bu yetkiyi olumlu kullanması ve hedeflenen ziyadesiyle fazla hizmet vermiş olması ilerleyen süreçte tam bağımsız bir teşkilat olmasında önemli bir faktör olacaktır.

⁵⁸ John Barron, KGB, (İstanbul: Sümer Kitabevi Yayınları), 11.

⁵⁹ Gündoğdu ve Çelebi, a.g.e., 165.

⁶⁰ Devlet Emniyet Komitesi (KGB), dünya siyasetine yaptığı etki ciddi ölçüde güçlüdür. Özellikle Stalin dönemi gücünün doruğuna çıkmış ve Türkiye üzerinde politik anlamda ciddi bir etki göstermiştir.

OGPU: 1923-1934 yılları arasında Sovyetler altındaki cumhuriyetler federe sisteme dönüştürülmüş ve GPU'nun adı OGPU olmuştur. İlerleyen süreçte de NKVD'nin kontrolünden çıkmaya başlamıştır.

GUGB: 1934-1941 yılları arasında Stalin'in emriyle bu teşkilat yeni politikalara geçiş yapmış ve kabuk değiştirmiştir. Adı GUGB (Devlet Emniyeti Genel Müdürlüğü) oldu ve yeni haliyle yeniden NKVD'ye bağlandı.

NNGB: 1941 yılında kurulan bu örgüt NKVD'den ayrıldı. Akabinde ise (Devletin Emniyeti Halk Komiserliği) adı altında istihbarat hayatına bağımsız bir şekilde devam etmeyi sürdürdü.

MGB: MGB'ye bakanlık unvanı verildi ve adı (Devlet Emniyet Bakanlığı) olarak değiştirildi.

MVD: Yine aynı yılda, yani 1946 yılında ise NKVD'nin de isminde değişikliğe gidildi ve bakanlık unvanı verildi. Böylelikle MVD (İçişleri Bakanlığı) olarak hareket etmeye başladı.

SMERŞ: 1938-1953 yılları arasında aktif olarak istihbarat hayatında politikalar üretmişti. Kontr-Entelijans ya da Rusça ismi ile (Smert Shpionam) olarak bilinen ve Türkçe ismi ile (Casuslara Ölüm) anlamına gelmektedir. İstihbarat politikalarından ziyade terör yanlısı politikalar üretmekle birlikte daha sonrasında faaliyetlerini KGB'nin altında sürdürmüştür.

KI: 1947-1951 yılları arasında faaliyet gösteren bu örgütün açılımı (Enformasyon Komitesi) olmuştur. Tam anlamıyla Stalin tarafından şekillendirilmiştir. Sovyet organlarının her birisine gizlice nüfuz ederek rejimi koruyabilmek adına her türlü faaliyetlerde bulunmaktan geri durmamıştır. Etki alanı son derece geniş olan bu örgüt, Kızıl Ordu tarafından sevilmemiş ve ilerleyen süreçte lağvedilerek KGB kimliğiyle istihbarat hayatına devam etmiştir.⁶¹

Çalışma şekli ve kimliği diğer örgütlerden, ülkelerden farklı olan Sovyet sistemi, Stratejik taktik ve teknik askeri bilgiler toplamaya ayrı bir önem atfetmiştir. Bununla birlikte, "Gerilla Savaşı" olarak tabir edilen durumla da ilgilenmiştir. Bu kuruluşun kendi eliyle yönettiği bir özel okulda kayıtlarda geçmekle birlikte hedeflemiş olduğu operasyonları kendilerine has bir metotla yürütmektedirler. Sonuç olarak elde edilen bilgiler, aynı sistem ve çerçevede Moskova'ya direkt olarak iletilmektedir.

Stalin önderliğinde üretmiş olduğu hiçbir politikadan ve sistemden çekinmeyen KGB, komünist sistemi oturtmak ve korumak uğruna milyonlarca Rus vatandaşının ölümüne sebebiyet vermekten de çekinmedi. Rejimin öngördüğü tek lider ve tek parti düsturundan kuvvet alan istihbarat teşkilatı, tam anlamıyla korkuya ve baskıya dayalı bir ortam yaratmıştı. Bu dönemde önemli ölçüde kitlesel ölümler ve sürgünler yaşanmıştı. Yönetim pozisyonlarda yaşanan gelişmeler ve idamlarda devam ediyor, Sovyetlerin her döneminde olduğu gibi, KGB açık açık etkisini göstermekten çekinmiyordu.⁶²

⁶¹ Gündoğdu ve Çelebi, a.g.e., 163-164.

⁶² Kemal Girgin ve Işık Biren, 21. Yüzyıl Perspektifinde Dünya Siyaseti ve Sorunlar, (İstanbul: YeniYüzyıl Yayınları, 2011), 35.

Lenin döneminde şekillenen Rus istihbarat birimleri, deyim yerindeyse tam bir korku imparatorluğu oluşturmayı başarmıştı. Sadece dış ülkelere karşı değil, yeri geldiğinde kendi vatandaşına dahi acımasızca saldırmaktan çekinmeyen bir örgüt halini almıştı. Tek hedefleri vardı; “*Rejime karşı gelen kim ya da kimler varsa yok edilmeliydi*” bu yüzden, Sovyetlerin en önemli istihbarat birimi olan KGB, iktidara kim geldiyse lehine siyasallaşma yaşamış, politikalarını lidere göre üretmekten geri durmamıştı. Çünkü KGB için asıl olan devlet lehine politikalar değil, lider lehine politikalar ile ayakta durabilmektir.

1.3.1. KGB'nin Gelişimi, Başkanları ve Çalışma Sistemi

Sovyetler ve hükümleri altında bulunan ülkelerde görev yapan KGB'nin temel görevleri esasıyla karşı casusluk faaliyetleri ve devlet güvenliğinin sağlanması üzerine şekillenmiştir. KGB'nin bünyesinde resmi ve gayri resmi olmak üzere toplam personel sayısı bir milyonun üzerinde olduğu tahmin edilmektedir. Genel olarak, gayri resmi çalışan personeller devletin her bir kademesinde aktif bir görev aldıkları bilinmektedir. KGB'nin temelinde göreceğimiz tablo sadece devlet görevlerinde değil, toplumu ilgilendiren sanayi, tarım, ulaşım ve eğitim gibi hayati önem arz eden damarlara da yayılmıştır. Kısacası KGB, tüm Sovyet hayatı içerisinde ağlarını örmeği başarabilmiştir.⁶³

Komitet Gosudarstvennoy Bezopasnosti, Devlet Emniyet Komitesi olarak bilinen ve kuruluş tarihi olarak 13 Mart 1954 yılı göze çarpmakla birlikte, genel merkezi Moskova olarak bilinmektedir. KGB'ye başkanlık yapanlar ise şöyledir;

- 1) ÇEKA-GPU-OGP: Dserşinsky, (1917-1926)
- 2) OGPU: Menşimsky, (1926-1934)
- 3) NKWD: Heinrich G. Jagoda, (1934-1936)
- 4) NKWD: Nikolai I. Yaşov, (1936-1938)
- 5) NKWD: Laurenti P. Beriya, (1938-1941)
- 6) NKGB: Merkulov, (Şubat-Haziran 1941)
- 7) NKWD: Laurenti P. Beriya, (1941-1945)
- 8) NKWD: Sergey N. Kruglov, (1945-1946)
- 9) NKGB: Vsevolod N. Merkulov, (1943-1946)
- 10) MWD: Sergey N. Kruglov, (1946-1953)
- 11) MGB: Vsevolod N. Merkulov, (1946-1950)
- 12) MGB: Viktor S. Abakumov, (1950-1951)
- 13) MGB: Semen D. İgnatev, (1951-1953)
- 14) MWD: Laurenti P. Beriya, (Mart-Temmuz 1953)
- 15) MWD: Sergey N. Kruglov, (1953-1954)
- 16) KGB: İvan A. Serov, (1954-1958)

⁶³ Halim Mantarcı, “Siyasal İktidar-İstihbarat İlişkisi: İstihbaratın Politize olması” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2018) 27.

17) KGB: Alexander N. Selyepin, (1958-1961)

18) KGB: Vladimir İ. Semişastni, (1961-1967)

19) KGB: Yuri V. Andropov,⁶⁴ (1967-1982)

20) KGB: Vitali Fedorçuk,⁶⁵ (1982-?)⁶⁶

KGB'nin başkanları işte bu isimlerden oluşmaktaydı.⁶⁷

Stalin, KGB'nin selefi olan NKVD'yi özellikle de 1936'ya kadar kolay kolay denetim altına almamıştı. İlgili teşkilat, sadece kendine özgü gelenekler ile şekil almamış, kendine has yöntemler geliştirmiş bir hizmet olarak yorumlanıyordu. Mensupları özenle seçiliyor, düzenleyecekleri bir operasyonu en ince ayrıntısına kadar hesaplamaya büyük bir özen gösteriyorlardı. Öyle ki, yıllar sonra Molotov,⁶⁸ NKVD Başkanı Yagoda'nın kendisinden hoşlanmasalar bile sırf rejim ve Sovyetlerin lehine yararlandıkları için görevden almadıklarını ifade edecekti.⁶⁹

Bilhassa 1930'lu yıllara kadar ilgili teşkilat, Stalin iktidarına ve politikalarına karşı bir muhalif durum oluşturmuyor, herhangi bir tehlike arz etmiyordu. Ancak Stalin, bu teşkilatın politikasına müdahale etmek istediğinde duruma el atıyor, bu bağlamda yön vermeye özen gösteriyordu. Bu teşkilatlara üye seçileceği zaman son sözü Politbüro söylüyordu. Politbüro, polis atamaları yapacağı zaman NKVD'nin de görüşünü alıyor, ilgili duruma göre hareket ediyordu. Ancak Stalin, ufak bir değişikliğe gitti ve servis şeflerine alımları kendilerinin yapması yönünde yetki verdi. Stalin görünürde bu gizli teşkilata karışmıyordu, ancak müdahale etmesi gerektiği zamanda bunu sadece istihbarat-siyaset arası dengenin kurulması adına yapıyordu.⁷⁰

Görüldüğü üzere Sovyet istihbaratı olan KGB, ilgilendiği alan ne olursa olsun, çok ince hareket ederek politikalarını bu yönde şekillendiriyordu. Dönemin son teknolojilerini –örneğin bilgisayar gibi- her bir hücrelerinde kullanmayı ihmal etmiyordu. Yalan haber yayma olarak kabul edilen “*Dezenformasyon*” stratejisini büyük bir ustalıkla kullanıyor, savaşların sadece silahlarla yapılmadığını adeta dünyaya gösteriyordu. Çünkü kendi kuruluşunun devleti için ne derece bir önem arz ettiğini biliyor, biraz da bu yönden aldığı güç ile hâkimiyeti altına almayı hedefliyordu.

⁶⁴ KGB'nin en uzun süre başkanlığını yapan ismidir. Moskova'nın Lubyanka kısmında bulunan KGB'nin binasına ismi verilmiştir.

⁶⁵ KGB Başkanlarının hizmet süreleri, ilgili kayıtlarında, çelişkili hizmet sürelerinin böyle yazılmasının asıl sebebi 'Ara dönem başkanlıklarında' belirtilmesinden dolayı olmuştur.

⁶⁶ Gündoğdu ve Çelebi, *a.g.e.*, 166.

⁶⁷ Gündoğdu ve Çelebi, *Gizli Harp Misyonu ve Dezenformasyon*, 170. KGB'ye dahil olan kuruluşlar ise kısaca şunlardır; Birinci Genel Müdürlük, İkinci Genel Müdürlük, Beşinci Genel Müdürlük, Sınır Muhafızlığı Genel Müdürlüğü, Silahlı Kuvvetler Direktörlüğü, İdari Direktörlük, Personel Direktörlüğü, Teknik Operasyonlar Bölümü Direktörlüğü, Gözetleme Direktörlüğü, Muhabere Direktörlüğü, Muhafızlar Direktörlüğü, Özel Araştırma Bölümü Direktörlüğü, Devlet Muhabere Bölümü Direktörlüğü, Fizik Emniyet Bölümü Direktörlüğü, Mali Bölüm Direktörlüğü, Kayıt ve Arşiv Bölümü Direktörlüğü ve Mahalli Polis.

⁶⁸ Stalin dönemi Sovyetler Birliği'nde Dışişleri Bakanlığını yürüten kişi.

⁶⁹ J. Arch Getty, *Stalinizm Hükmederken Bolşevikler, Boyarlar ve Geleneğin Ayak Direyişi*, çev. Gül Çağalı Güven (İstanbul: İletişim Yayınları, 2016), 272.

⁷⁰ Getty, *a.g.e.*, 272.

KGB'ye göre savaşlar sadece silahlar ile kazanılmıyor, düşmanları fikir yönünden de mağlup edilme amacını taşıyordu. Bu örgüt için anahtar kelime tam anlamıyla bu idi. Bu gibi örgütler her defasında en kötü ihtimal ile orta vadede plan yaparlardı. KGB politik hamlelerini tıpkı bir satranç oyuncusu gibi üretiyor, bir sonraki hamlelerini uzun vade için planlıyordu. Sovyetlerin başına önemli liderler geçmişti ama Stalin dönemi özellikle de KGB için ayrı bir önem atfediyordu. Yaklaşık yetmiş yıl varlığını sürdüren bu devletin en büyük destekçisi ise KGB olmuştu.

1.4. Stalin'in Önlenemez Yükselişi ve Sovyetler

Asıl adı İosif Vissarionovich Dzugashvili olan Stalin, 1879 yılında Kafkasya'da; Gürcistan'ın Gori kasabasında dünyaya geldi. Ana dili Gürcüceydi ve Rusçayı Gürcü aksanı ile konuşuyordu. 1917'deki devrim hareketinde aktif bir rol oynamadı ancak ilerleyen süreçte, 1922 yılına gelindiğinde Komünist Parti Genel Sekreteri görevine geldi. Bu makam gelmesiyle birlikte Stalin süreci yavaş yavaş güçlenmeye başladı ve doğal olarak parti içi çatışmalarda ön plana çıkmaya başladı.⁷¹ Evet, artık Stalin'in önünde hiçbir engel kalmamıştı. Stalin, Sovyetleri istediği gibi şekillendirdi ve ölümüne değin ülkeyi tek adam olarak yönetebilmeyi başardı. Rusya belki de Stalin'in uygulamış olduğu politikalar ve almış olduğu kararlar neticesinde 1917 Bolşevik Devrimi'nden de fazlasıyla etkilenmişti.⁷²

Stalin'in ideolojisinin ve fikriyatının şekillenmesi gençlik yıllarına dayanıyordu. 1894 yılında Gori Ruhani Okulu'nu önemli bir derece ile bitiren Stalin, sonrasında aynı yıl Tiflis'de bulunan Ortodoks Ruhani Okulu'na kaydolmuştu. Çarın ölümü üzerine ülkede çeşitli örgütlenmeler baş göstermiş, Stalin de bu örgütlere sıcak bakmaya başlamıştı. Nihayet 1898 yılında Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi (RSDİP)'e resmi üyeliğini gerçekleştiren geleceğin Sovyet lideri, yaptığı okumalar ile zihinsel olarak kendisini burada beslemiş ve Marksist ideolojiyi kendi süzgecinden geçirmişti.⁷³

Stalin döneminde Sovyetler Birliği; bürokratik işleyişini ve parti mekanizmasını oluşturmuş, ideolojisini şekillendirmiş ve İkinci Dünya Savaşı'ndan galip çıkmayı başarabilmişti. Bu dönemde yığınla sürgün, kıyım ve infazlar yaşandı. Milyonlarca masum insan hayatını kaybetti.⁷⁴ Stalin dönemi; Sovyet kimliğinin oluşturulduğu, hatta bu kimliğin Stalinist yapıyla ilahlaştırıldığı bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Stalin sadece siyasi konularda manevra yapmamış; Alfabe, dil, eğitim, güdümlü edebiyat politikaları ve tarihin yeniden yorumlanması aslında tam da bu dönemin mahsulü olarak yorumlanmaktadır.⁷⁵

⁷¹ Michael H. Hart, *Dünya Tarihine Yön Veren En Etkin 100*, 4. baskı. (İstanbul: Neden Kitap, 2010), 325.

⁷² İbrahim Hasanov, "SSCB Dönemi Rus Milliyetçiliği (1917-1985)", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2013), 34.

⁷³ Samet Yerköy, "Kitle Etkileme Aracı Olarak Stalin Dönemi Sovyetler Birliği'nde Din Karşıtı Propaganda Afişleri", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2018), 68-69.

⁷⁴ Resmi kayıtlara göre İkinci Dünya Savaşı'nda 27 milyon SSCB vatandaşı hayatını kaybetmiştir. Bu sayısı 40 milyona kadar çıkarımlar da var. Ancak, binlerce masum insan Stalin ve KGB terörü ile hayatlarını kaybetti.

⁷⁵ Emine Gürsoy Naskali ve Liasian Şahin, *Stalin ve Türk Dünyası*, 1. baskı. (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2007), 7.

Kendisine Troçki'yi halef olarak seçen Lenin, Stalin için kendisinin çok katı olduğunu ve görevlerinden el çektilmesi gerektiğini belirtmiş, ancak Stalin ustaca bir manevra ile ilgili vasiyetnameden kurtulmayı başarmıştı. Lenin'in ölümü ile başlayan süreçte Stalin, rakiplerini Sağ ve Sol Kanat diye ayırmış, tek tek bertaraf etmişti. Artık tek bir gerçek vardı; Stalin 1930'lu yıllarda tek bir diktatördü. Gün geçtikçe Stalin gücünü artırıyor, bu süreçte özellikle 1934 yılında bir dizi kökten siyasi tasfiyelerine de devam etmekten geri durmuyordu. Bu tasfiyeleri başlatan görünürdeki sebep, Stalin'in danışmanlığını yapan Komünist Parti üyesi olan Kirov'un öldürülmesiydi. Stalin tarafından verilmiş bir emirdi ve amacına bir kılıf, politikasına bir gerçekçilik katmaya çalışması gözlerden kaçmıyordu.⁷⁶

Lenin'in ömrünün son günlerinde parti içi çatışmalar ve güç savaşları doruğa çıkmıştı. Yakalandığı hastalığı neticesinde devlet yönetimi ve parti işlerinden çekildiğini açıklamıştı. Akabinde ise kaleme aldirdığı "Kurula Mektup" ile Bolşeviklerin dağılma tehlikesine ve Troçki⁷⁷ ile Stalin arasındaki mücadeleye dikkat çekmişti. Çünkü yaşanan bu güç mücadelesi; öncesinde partinin dağılmasına, akabinde rejimin çökmesine bile neden olabilirdi. Hatta Lenin, Stalin'in Merkez Komite'nin genel sekreterlik görevinden alınmasını dahi teklif etmiş, ancak ölümünden sonraki yapılan kongrede Stalin görevinden alınmamıştı.⁷⁸

1923 yılından itibaren Stalin yavaş yavaş kendi yönetimini kuruyordu. Öncelik olarak partiyi ele geçirmiş ve ustalıkla istihbarat servisini yönlendirerek hâkimiyetini güçlendirmişti. Bu duruma Lenin'in hastalığının nüksetmesi ve suikast girişiminin yarar sağladığı da gözden kaçmıyor. Stalin, Lenin'in son dönemlerinde kendisine karşı yapılan ağır muhalefeti yavaş ama emin adımlarla tasfiye etme yoluna gitmiştir. Böylelikle Orta Asya'daki Sovyet iktidarını kurmayı başarmış ve Lenin'in ölümünden sonra Komünist Parti'yi ve ülkeyi tek elden yönetebilme başarısına kavuşmuştur.⁷⁹

1924 yılından itibaren Lenin'in ölümü ile Genel Sekreter olan Stalin, iktidara gelişinden ölümüne değin adeta bir diktatörlük rejimi kurgulamıştı. 1936-38 yılında "Büyük Temizlik" (Bolşaya Çistka) yahut Büyük Terör politikasını uygulamaya koyan Stalin, ağır bir siyasi baskı uygulayarak kendi fikirlerine uymayan ve kendisine mutlak itaat etmeyen kişilere "halk düşmanı" yaftası yapıştırarak Kazakistan'a ya da Sibiryaya sürgüne gönderiyordu.⁸⁰

Stalin, halefleri ya da selefleri gibi tek bir hedefe odaklanmıştı. Sovyetlere karşı kim karşı duruyorsa mutlak bir biçimde yok edilmesi gerekliydi. Stalin'in nihai amaçlarından birisi ise Batı

⁷⁶ Hart, Dünya Tarihine Yön Veren En Etkin 100, 326.

⁷⁷ Troçki, Komünist Parti içerisinde Stalin'in en büyük rakibiydi. Ancak Stalin'in gölge politikaları sayesinde bertaraf oldu.

⁷⁸ Kurban, a.g.e., 130.

⁷⁹ Özlem Çolak, "Lenin Döneminde Türk-Rus İlişkileri (1917-1923)", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2010) 122.

⁸⁰ Nigar Samadli, "İkinci Dünya Savaşı ile İlgili Sovyet Belgesellerinde Propaganda", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara 2020), 41.

Blokuna karşı komünizm güçlendirilmeliydi ve deyim yerindeyse kendisine göre bu yoldaki her şey mubah kabul edilebilirdi.

Stalin'e karşı muhalif olanlar yalnızca Troçki ile sınırlı değildi. Komünist Parti içi ciddi çekişmeler gözler önüne çıkıyor, Lenin'in bıraktığı koltuk ele geçirilmek isteniyordu. Bunun için ciddi mücadeleler veren Troçki, Zinovyev, Kamenev ve Stalin iktidar yarışına girmişlerdi. Önceleri birlikte hareket eden Stalin-Kamenev-Zinovyev ekibi, Stalin'in yükselen siyasi gücü ve gölge politikalarına daha fazla dayanamayarak dağılma sürecine geçti. Öncelik olarak, ilk bertaraf olan Troçki oldu. Troçki, diktatör olmakla suçlandı ve Sovyet Devrim Komitesi Başkanı gibi önemli mevkilerde bulunduğu görevlerinden el çektirildi. Böylelikle Troçki için kaybetmekten başka bir seçenek kalmıyordu...

Troçki, sonrasında ise Kamenev ve Zinovyev ile Stalin'e karşı güç birliği yapmak istedi ancak yine başarılı olamadı. Çünkü Stalin ve yandaşları ciddi derecede güçlenmiş, muhalif gruplar tek tek partiden ihraç edilmişti. Stalin, Troçki için partiden ihraç işlemi yeterli görmemiş, Almatı'ya göndermişti. 1929 yılına gelindiğinde Troçki tüm Sovyet ülkelerinden sürülmüştü. Günümüz deyimleriyle Troçki, Stalin'in gözünde "*Persona Non Grata*"⁸¹ ilan edilmişti.

Öyle ki, Troçki hiçbir surette pes etmek istemiyordu. Stalin'in politikaları karşısında zor duruma düşen Troçki, kısa süreliğine Türkiye'ye yerleşmişti. Bu bağlamda Sovyetlerde gerçekleşmekte olan Stalin'e karşı muhalefetliği ince bir şekilde yönetiyordu. Elbette Troçki taraftarları zor dönemden geçiyor, Sibiry'a sürgün ediliyorlardı. Hatta Stalin'in toplantılarında en büyük tehlikenin Troçki faaliyetleri olduğu yönünde konuşmalar geçiyordu.⁸² Elbette talihsizlikler Troçki'nin peşini bırakmayacak, Türkiye'den de çıkmak durumunda kalacaktı.

İlginçtir ki; Troçki, Türkiye'de kaldığı bir müddet boyunca ilginç ve kafa karıştırıcı açıklamalarda bulunmuştu. Troçki, yaşadıklarını kaleme almış ve makale şeklinde hazırlayarak yurt dışındaki dergilere, gazetelere –örneğin Paris'teki *Rödresman Komünist Gazetes*'ne göndermişti. *Rödresman*'a gönderdiği yazısında şu açıklamayı yapmıştı; "...Benim burjuva gazetelere yazı yazmam 1917 de Leninin Rusyaya gitmek için Alman vagonundan istifade etmesine benzer..." Belli olmayan bazı yerlerden para aldığı iddia edilen Troçki, bu bağlamda Lenin'in eserlerini kaleme almak için kullanacağını ve Stalin'in gizli politikalarını ifşa etmek üzere çalışacağını belirtmiştir. İlgili yazılarında Troçki, her fırsatta Lenin'in vasiyetnamesinden ve Stalin aleyhine politikalarından bahsetmişti.⁸³

Ancak bunca olanlar Stalin için yetmemiş, 1940 yılında Troçki yerleşmiş olduğu Meksika'da bir KGB ajanı tarafından direkt Stalin'in emri ile öldürülmüştü.⁸⁴ Böylelikle Stalin,

⁸¹ Bir ülkede istenmeyen kişi anlamına gelmektedir.

⁸² "Bütün Rusya bu mesele ile meşgul imiş!", Akşam Gazetesi, 2 Mayıs 1929.

⁸³ "Her Lenin, Mister Troçki..", Akşam Gazetesi, 7 Mayıs 1929.

⁸⁴ Kurban, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Tarihi, 131-132.

kişisel gücünü tesis etmiş ve uzun yıllar kişilik kültüne dönüşen bir atmosferin doğmasına sebebiyet vermiştir.

Stalin yönetimi ile Sovyetler; ekonomik, sosyal ve politik anlamda, yani her alanda tam bir denetleme yapısı kurmuştu. Bu anlamda hükümet asıl hedefine ulaşmamış olsa da; kamu yapısı, ulusal düzeydeki kurumlar ve vatandaşların özel hayatları hususunda tam bir denetim mekanizması kurabilmeyi başarmıştı. Aslında Lenin dönemi yapılan politikalar, Stalin'in ciddi anlamda işine yaramıştı. Terörizm, hukuksuz bir devlet yapısı ve hiyerarşik anlamda bir teşkilatlanma yaşayan partinin gayesi Stalinizm yolunu güçlendirdi ve Stalin'i iktidara taşıyan ana faktörlerden birisi haline geldi.⁸⁵

Stalin, gerek selefinden, gerek haleflerinden daha fazla ileriye gidebilme fırsatını yakalamıştı. Vatandaşlarını, yani Sovyet toplumunu yukarıdan denetleme kararlılığı ile hareket ediyordu. Kendisinin onayı olmadan hiçbir iş yapılmıyor, deyim yerindeyse kendisinden habersiz tek bir kuşun uçuşmasına bile izin verilmiyordu. Sovyet sisteminin uzun yıllar boyunca bir düzen içerisinde hareket etmesini sağlayan temel üç unsur vardı; “*Komünist Parti, KGB ve Teşvik Sistemi*” idi.⁸⁶

Stalinizm, Stalinci sistemin temel üç unsurundan bahsetmiştik. Ancak bunların içinde en önemlisi şüphesiz *KGB* etkisidir. Sovyetlerden önce Çarlık döneminde bile yeri geldiğinde toplum düzeni gizli polis eliyle tesis edilirdi. Elbette yapılan bu işlemler çoğu kez yasadışı olarak atfedilir, Çarlık ya da Sovyet vatandaşı ilgili duruma sesini çıkartmayı cesaret edemezdi. Sonrasında ise Sovyet döneminde yapılan gizli işler, *KGB*'nin acımasızca uyguladığı iç politikalar toplumu yıldırma noktasına kadar ilerledi. Hatta ilgili durumlarda Çarlık döneminin arandığı bile oluyordu. Yıllarca kabuk değiştirdi, isim değiştirdi ancak görevini ve ilkelerini muhafaza edebilme konusunda ciddi bir başarı gösterdi. Stalin ve *KGB* için devrim en önem arz eden yasaydı ve bu yolda uygulanan herhangi bir politikanın haklı çıkması pek tabii doğal karşılanıyordu. Gerçek ya da tamamıyla çıkarlar uğruna kurgulanmış bir düşman olsun bunlara karşı her zaman ve her yerde gözü açık davranmalı ve terör ile hareket edilmeliydi. Özellikle 1930'lu yıllarda terörizm öylesine kurumsallaşmış ve yaygınlaşmıştı ki her bir Sovyet vatandaşı, ilgili durumun kendisine uygulanmadığını bilse bile durumun anında değişebileceğini biliyordu. Toplumun her bir bireyi *KGB*'nin gözlerinden kaçamıyor, hükümete düzenlenecek herhangi bir muhalif hareket anında fark ediliyordu.⁸⁷

Sovyet lideri Stalin, parti politikalarını ve stratejilerini yalnızca silah ve terörizm üzerine şekillendirmiyordu. Stalin, propagandayı çok iyi kullanıyor, bunun içinse sinema sektörüne de el atmayı ihmal etmiyordu. Öyle ki, bu filmlerin yegâne amacı Sovyetlerin her zaman önde olduğunu ve güçlü olduklarını betimliyordu. Bu bağlamda Stalin ve Sovyetler, halkın güvenini

⁸⁵ Ascher, a.g.e., 237.

⁸⁶ Ascher, a.g.e., 237.

⁸⁷ Ascher, a.g.e., 240.

kazanmak adına sinemaya büyük bir önem atfediyorlardı. Öyle ki, bu filmler Sovyet halkına ücretsiz izlettiriliyor, hatta en küçük köye kadar gönderiliyordu. Stalin, sinema ile şahsi propagandasını yapmayı ihmal etmemiştir.⁸⁸

Bahsettiğimiz üzere, Stalin için “*terörizm*” kültürü birden bire gelişmiş bir politik hareket değildi. Aslında Stalin, kargaşa mirasını Lenin’den devralmıştı. Çünkü Lenin ve Stalin çok milletli bir yapıya sahip olan Sovyetleri küçük bir azınlık olan komünistlerin yönettiğini biliyor, bunun içinse tek çare olarak kendi halkını avuçlarında tutmak adına terör yolunu seçiyordu.



⁸⁸ “Rus soviyet intihabı, Sinema ile propaganda için birçok film hazırlandı, halka bedava gösterilecek”, Akşam Gazetesi, 8 Mayıs 1929, s. 7.

2. YÜKSELEN BİR RUS MİLLİYETÇİLİĞİ ve TÜRKİYE (1920-1936)

Stalin için artık önünde herhangi bir engel kalmamıştı ve yönetime geldiği günden ölümüne kadar tam manasıyla ülkesinde terör estirecekti. Bilindiği üzere; uluslararası ilişkilerde dostluk değil, çıkar ilişkileri vardır. Çıkarların örtüştüğü anda dostluklar, çakıştığı anda ise düşmanlıklar başlamaktadır. Stalin için kullanılabilir en güzel ifade bu olabilir. Çünkü kendisine göre de devlet düzeyinde asla dostluklar yok, geçici çıkarlar vardır.

Kuvay-i Milliye Cemiyeti ile Sovyetler arasındaki ilişkilerin başlangıç noktası olarak Milli Mücadele karşımıza çıkmaktadır. Türk-Sovyet hattında yaşanan sıcak gelişmeler neticesi Sovyet Hükümeti desteklerini sunacaklarını ve ilgili durumlarda maddi manevi yardım sağlayacaklarını belirtmişlerdir.⁸⁹

Yaşanan gelişmeler neticesinde Türkiye, İtilaf Devletlerine karşı bağımsızlık savaşı veriyordu. Durum böyleyken Sovyetler, Polonya Savaşı'nı kaybetmiş ve düşmanlar ortak olunca Türk-Sovyet hattı istemeden de olsa müttefik gibi hareket etmek ve düşünmek durumunda kalmıştı. Atatürk ve ekibi çalışmalarını iyice hızlandırmış ve Ankara'da bir meclis kurmak için çalışmalara başlamıştı. Milli Mücadelenin hareketlenmesi ve tüm ülke sathında yaşanması için elbette maddi anlamda önemli bir desteğe ihtiyaç duyuluyordu. Sovyetlerden altın, gıda ve silah yardımı isteyen Atatürk ve ekibine cevabı Sovyet Dışişleri Bakanı Çiçerin verdi. Böylelikle diplomatik anlamda ilişkiler atılmış oluyordu.⁹⁰ Dostluk temelli şekillenen ikili ülke ilişkileri elbette uzun sürmeyecekti. Sovyetler için Stalin'in gücü ele geçirmesi, Türkiye içinse Atatürk'ün vefatı ikili devlet ilişkilerinde yeni bir boyuta geçilmesine neden olacaktı. Bu boyutun adı ise; önce birlik, sonrasında ise düşmanlık boyutu olarak şekillenecekti. Dediğimiz gibi; uluslararası ilişkilerde, devlet düzeyli ilişkilerde dostluk kavramı yoktu ve asla da olmayacaktı. İkili ülke ilişkileri satranç oyunu gibiydi ve elbette ki gerek Sovyetler, gerek Türkiye lehine olan hamleyi yapmaktan geri durmayacaktı.

Türk-Rus ilişkilerini tarihsel süreciyle ele aldığımızda ortaya bir hayli ilginç sonuçlar çıkmaktadır. Öncelik olarak dostluk temelinde şekillenen bu ilişkiler, sonrasında ise düşmanlığa dönen ilginç bir serüveni bizlere göstermiştir. Atatürk dönemi yaşanan ilişkiler tam manasıyla olumlu ilişkiler olarak atfetmek yanlış olmayacaktır. Çünkü cumhuriyetin ilk yıllarında İngiltere ve Fransa gibi büyük devletlere karşı savaşmak için ciddi bir yardım gerekiyordu ve bu yardımın Sovyetlerden gelmesi iki ülke arasında bir ilişki tesisi adına önemli bir zemin hazırlamış oldu. Atatürk, Türk-Sovyet münasebetlerini "*avamil-i tabiyeden mütehassıl*" (tabii şartlardan doğan dostluk) olarak değerlendirdi. Çünkü Bolşevik Rejim ve Milli Mücadele sürecinde Türkiye ile Sovyetler aynı payede buluşuyordu. Bu süreç, Atatürk'ün

⁸⁹ Günay, a.g.t., 21.

⁹⁰ Günay, a.g.t., 21.

ölümüne kadar dostluk temelli şekillendi.⁹¹ Yukarıda da bahsettiğimiz gibi; Atatürk'ün ölümünden sonra çıkarlar çatışma durumuna girdi ve dostluktan düşmanlığa geçiş süreci başladı.

Türk-Sovyet hattında tam manası ile bir ittifaktan bahsetmek çok zor. Evet, Sovyet hattı komünizm ideolojisini Türkiye'ye yayma noktasında buluşmuş, ancak ilgili durumlar bunu ziyadesiyle engellemiştir. Öncelik olarak Sovyetlerin bu süreçte İngiltere ile bir ticaret antlaşması yapmak istemesi ve Ankara ile yapılacak bir birliğin bu sürece leke düşüreceğinden korkması gösterilebilir. Sonrasında ise; Polonya Savaşı ve Menşeviklerle yaşanan mücadeleler sırasında yine Ankara ile yapılacak bir anlaşma Anadolu'da Yunanlılara karşı savaşmaya sebebiyet verebilirdi. Son olarak ise Bolşevik yönetim; Komünist olmayan, hatta Komünizme karşı durabilecek bir ülke ile yaşanacak ittifakı sakıncalı görmüştü.⁹²

Atatürk dönemi yaşanan politikalar doğrultusunda, Türkiye Cumhuriyeti'nin Atatürk dönemi olarak atfedilen 1923-1938 yılları arasında ciddi derecede politik değişimler göze çarpmaktadır. Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından sonra dış politikada örneğin; *"bağımsızlık, bağlantısızlık, kendi kaderini tayin etme hakkı (self determinasyon) ve egemenlik"* üzerinde şekillenmişti. Türkiye Cumhuriyeti, uluslararası düzeyde kuruluşunun meşruiyetini göstermek niyetindeydi. İlgili ölçütler üzerinden politikalarını şekillendiren Atatürk, Batılı devletler ile ilişkilerini düzeltme çabasında bulunmuş ancak başarılı olamamıştır. Atatürk ve Türk Hükümeti, Batılı devletler ile olan diplomatik ilişkilerini düzeltemediğinden dolayı Sovyetler ile bir yakınlık içerisine girmiştir.⁹³

2.1. Moskova Antlaşması

Türk-Sovyet hattındaki ilişkileri olumlu yönde etkileyen unsurlardan birisi ise şüphesiz ki *"Moskova Antlaşması"* olmuştur. Çünkü bu antlaşma ile çiçeği burnunda cumhuriyeti tanıyan ilk büyük devletlerden birisi Sovyetler Birliği olmuştur.

Sovyetler Birliği, I. Dünya Savaşı'ndan adeta bir metal yorgunluğu ile çıkmıştı. İttifak Devletleri ile 3 Mart 1918'de Brest-Litovsk Antlaşması'nı imzalayan Sovyetler, kendilerine dair yeni bir kimlik ve kabuk arama yoluna gitmişlerdi. Yeni kimliğin adı Bolşevizm olmuş, İttifak Devletleri ise bu rejimi kendileri için ziyadesiyle tehlikeli bulmuşlar ve tabii olarak Sovyetlere karşı saldırgan bir politika izleme yolunu seçmişlerdi. Türkiye'den savaş dönemi almış olduğu toprakları iade eden Sovyet Hükümeti, Atatürk ve yeni kurulan cumhuriyet ile dostluk temelli bir ilişki kurma yolunu seçmişti. Bunun nedeni elbette tam manasıyla dostluk kurma gayesi değildi. Altında yatan en önemli neden; Türkiye'de gerçekleşme ihtimali yüksek Bolşevik ihtilali ve düşmanımın düşmanı dostumdur prensibi idi. Türkiye içinde dostluk noktasında buluşmak ayrı bir önem atfediyordu. Bunun önemli nedenlerinden birisi; Sovyetlerden gelebilecek bir

⁹¹ Armaoğlu, a.g.e., 47.

⁹² Armaoğlu, a.g.e., 97.

⁹³ Günay, a.g.t., 20.

saldırının olmaması ve Sovyetlerin maddi anlamda silah desteği mücadele konusunda Türkiye'ye güç verecekti.⁹⁴

TBMM, kurulduktan bir süre sonra Moskova'ya bir heyet gönderme kararı aldı. Tarih olarak 11 Mayıs 1920 belirlendi ve heyet başkanlığına Bekir Sami Bey getirildi. Burada hedeflenen nihai amaç ise Sovyetlerle olan ilişkileri güçlendirmek ve antlaşmaya bir zemin tesis etmektir. Görüşmelere başlayan Türk-Sovyet heyetleri, karşılıklı olarak birbirlerinde Büyükelçilikler açma kararında buluştu. Sovyetler Birliği Ankara'ya Büyükelçi göndermiş, TBMM ise Ali Fuat Cebesoy'un Moskova Büyükelçisi olması yönünde karar almıştı. Akabinde yaşanan gelişmeler doğrultusunda Türk-Sovyet hattında dostluk temelli ilişki başlamış, Moskova Antlaşması imzalanmıştı.⁹⁵ İlgili maddeler ise şunlardır;

- 1) *"İki taraftan birinin tanımadığı uluslararası bir anlaşmayı, diğeri de tanımayacaktı.*
- 2) *Sovyetler Birliği, Misak-ı Milli'yi kabul ediyordu.*
- 3) *Osmanlı Devleti ile Çarlık Rusya arasında imzalanan antlaşmalar geçersiz sayılacaktı.*
- 4) *Sovyetler Birliği kapitülasyonların kaldırılmasını onaylıyordu.*
- 5) *İki devlet, aralarındaki ilişkileri geliştirerek ekonomik ve siyasi antlaşmalar yapmayı kabul ediyordu.*
- 6) *Sovyetler Birliği, daha önce Ermenistan ve Gürcistan ile Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti arasında imzalanan antlaşmalar ile belirlenen sınırı; Batum'un Gürcistan'a bırakılması şartıyla tanıyordu. 16 Mart 1921'de imzalanan Moskova Antlaşması ile Artvin ve Ardahan bizde kaldı; Batum Gürcistan'a bırakıldı.*
- 7) *Boğazlar konusu Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin temsilcilerinin katıldığı bir konferansta ele alınacaktı. Amaç Boğazların bu devletlerin ticari gemilerine açık kalmasını sağlamaktır. Ancak bu konferansta Türkiye'nin egemenlik haklarını tehdit eden kararlar alınmayacaktı.*
- 8) *Sovyetler Birliği elinde bulunan bütün esirleri üç ay içerisinde iade edecekti..."⁹⁶*

Moskova Antlaşması'nın imzalanması ile Türk-Sovyet ilişkilerinin diplomatik bir anlamda büyük bir mesafe aldığını söyleyebiliriz. Siyasi anlamda önemli bir başarı elde eden Türk Hükümeti, diğer Batılı devletlere de kendini gösterebilme fırsatı yakalamıştı.

Yaşanan diğer gelişmeler doğrultusunda, Milli Mücadele dönemi bitmiş, Türkiye Cumhuriyeti uluslararası arenada küllerinden doğmuştu. Akabinde, iki tarafta aralarında bulunan problemlere bir açıklık getirme hissiyatına kapılmış olacaklar ki, öncelik olarak konsolosluk ilişkileri anlamında adımlarını attılar ve ikili ülke arasında sağlıklı bir iletişim kurabilme fırsatı doğdu. Özellikle 1924-25 yılları arasında dünyada dengeler değişmeye başlıyor, çiçeği burnunda olan Sovyet ve Türk hükümeti siyasi bir yalnızlık içerisine girmek istemiyordu. Bu sonuca binaen, tarih 17 Aralık 1925'i gösterdiğinde Türk-Sovyet sathında

⁹⁴ Yılmaz, Baytal ve Türkman, a.g.e., 176.

⁹⁵ Yılmaz, Baytal ve Türkman, a.g.e., 177.

⁹⁶ Yılmaz, Baytal ve Türkman, a.g.e., 177.

Dostluk ve Tarafsızlık antlaşması imzalandı. Şu anlama geliyordu; herhangi bir devletin savaşa girmesi durumunda diğer devlet tarafsızlığını korumakla mükellefi.⁹⁷

Türk-Sovyet hükümetleri arasındaki ilişki, ilgili antlaşmadan sonra zirve noktasını görmüştü. 1933 yılına kadar süreç olumlu bir şekilde ilerlemişti. Uluslararası siyasette yaşanan sıcak gelişmelere siyasi açıdan tarafsızlık ve dengeleri gözeterek yaklaşan iki ülke, politikalarını durumu gözeterek üretiyor, bir yanlışa mahal vermek istemiyorlardı. 1931 yılında Fransa'nın himayesinde düzenlenen Avrupa Birliği Silahsızlanma Konferansı'na Türk-Sovyet hükümetleri birlikte davet edilmişlerdi. Hatta dönemin Başbakanı olan İsmet İnönü, Sovyetlerin kalbi olan Moskova'yı ziyaret etmişti. Buradan hareketle Sovyet yetkilileri, Türkiye'nin 10. yılı şerefine düzenlenen etkinliklere katılarak iadeyi ziyarette bulunmuş, ikili ilişkilerin pekişmesi adına karşılıklı adımlar atılmıştı.⁹⁸

2.2. Türk-Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması

İlerleyen süreçte yaşanan diğer önemli gelişme ise Türkiye-Sovyetler arasında imzalanan ve İkinci Dünya Savaşı'na kadar sürecek olan bir Saldırmazlık Antlaşması olmuştur. Dönemin hükümetleri, 17 Aralık 1925 yılında kendi aralarında olan üç madde üç protokolden meydana gelen anlaşmayı imzalamıştır.⁹⁹ Elbette imzalanan ilgili antlaşma dostluk anlamında değildi. Milli Mücadeleden çıkan Türkiye, yapısını kuvvetlendirmeye çalışıyor, Sovyetler ise İngiliz politikalarından duyduğu rahatsızlıktan mütevellit Güney cephesinden –İran ve Türkiye hususlarında- emin olmak istiyordu.

Türkiye, Sovyetlerle imzalanan Saldırmazlık Antlaşması'nı bir hayli önemli buluyordu. Çünkü dönemin önemli aktörlerinden olan İngiltere, Fransa ve İtalya'ya karşı politik anlamda bir yalnızlık çekmek istemiyordu. Bu antlaşma ile Türkiye uluslararası düzeyde yalnızlık çekme ihtimalini ortadan kaldırmayı amaçlıyor, ilgili politikalarını Sovyet merkezli üretmeyi seçiyordu. Bununla birlikte Batılı devletler Türkiye Cumhuriyeti'ni resmen tanımıştı ama çıkarları gereği uzak kalmayı tercih ediyordu.

Saldırmazlık Antlaşması'nın imzalanmasından hemen sonra yapılan meclis açılış konuşmasında Gazi Atatürk şu cümleleri sarf etmiştir¹⁰⁰; “...Bizim araştırmalarımıza göre, teklifi Ruslardan gelen ve başlangıçta, Batı ile ilişkilerini düzeltmek arzusunda olduğu için bazı hükümlerini uygun dahi karşılamadığı anlaşılan 1925 anlaşmasının imzasını Türkiye için cazip kılan sebepler, her şeyden önce, Musul anlaşmazlığında Türkiye'nin tutumu sonra da kademe kademe, bu anlaşmazlık süresince, Fransa ve İtalya'nın davranışları ile Milletler Cemiyeti'nin,

⁹⁷ Süleyman Ünlüsoy, “İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Gerginleşen Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkilerinin Türk Kamuoyundaki Tepkileri”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlekeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul 2001) 5.

⁹⁸ Ünlüsoy, a.g.t., 5.

⁹⁹ Cenk Şen, “Stalin Döneminde Türk Sovyet İlişkileri (1923-1953)”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2006), 58.

¹⁰⁰ 1 Kasım 1924 tarihli TBMM açılış konuşması.

*İngiltere'nin nüfuzu altında olduğunu açıkça ortaya çıkması ve Türkiye'nin kendisini çok yalnız hissetmesidir...*¹⁰¹

Türkiye Cumhuriyeti, kuruluş yıllarında siyasi bir buhran içerisindeydi. Çünkü savaştan çıkmış bir millet, yapılanmaya çalışan bir ülke vardı. Batılı devletler Türkiye'yi tanıdıklarını ifade ediyor, ancak bu durum ilmi siyasetten öteye geçmiyordu. Atatürk'ün dediği gibi: “*Asıl savaş şimdi başlıyor.*”¹⁰²

Tarihsel sürecine baktığımızda İngilizler ile uzun yıllardan beri sorun yaşayan Ruslar, İngilizlerin yapılan bu anlaşmayı sabote etme yoluna gitmesinden çekinmiştir. Hatta ilginçtir ki, anlaşma imzalandıktan günler sonra basına servis edilmiştir. Türkiye'den sonra sırasıyla konuşacak olursak; İran, Afganistan ve Litvanya ile benzer anlaşmalar imzalayan Sovyetler, Türkiye'nin anlaşması hususunda Mussolini yönetimini aracı olarak kullanmıştır.¹⁰³ Sovyet hükümeti için burada hedeflenen nihai hedef güney bölgesini kontrol altına almaktır.

Sovyet Dışişleri Bakanı Çiçerin ve Tefvik Rüştü Aras, Türk-Sovyet ittifakını özellikle de Batılı devletlere karşı göstermek maksadıyla ilgili anlaşmayı Paris'te imzalamışlardı. Bahsettiğimiz gibi üç madde ve üç protokolden oluşan anlaşmayı şöyle izah edebiliriz:

- 1) *Bağıtlı taraflardan birisine karşı üçüncü bir ya da birkaç devletçe askersel eylemde bulunulduğunda, öteki bağıtlı taraf birincisine karşı tarafsızlığını sürdürmeği yükümlenir.*
- 2) *Bağıtlı taraflardan her biri ötekine karşı her türlü saldırıdan kaçınmayı yükümlenir. Bağıtlı taraflardan her biri üçüncü bir devlet ya da birkaç devletçe öteki bağıtlı devlete karşı yöneltilen hiçbir ittifaka ya da antlaşmaya katılmamayı yükümlenir. Bundan başka, bağıtlı taraflardan her biri, üçüncü bir ya da birkaç devletçe öteki bağıtlı devlete karşı yöneltilen hiçbir düşmanca eyleme katılmamayı yükümlenir.*
- 3) *Protokoller: tarafsızlık ve saldırmazlık yükümlerinin dışında tarafların diğer devletlerle serbestçe ilişkilerde bulunabileceği fakat bağıtlı herhangi bir tarafa karşı parasal ve ekonomik antlaşmalara katılmayacağı kararlaştırılmıştır. Ayrıca taraflar arasında çözümlenemeyen anlaşmazlıkların çözüm yollarını bulmak için görüşmelerin yapılması gerektiğine değinilmiştir.*¹⁰⁴

Akabinde, 11 Şubat 1926'da Sovyetler ile imzalanan Dostluk ve Tarafsızlık antlaşması Meclis de kabul edilmiştir. Çiçerin, ilgili durum üzerine Şubat 1926'da dönemin Dışişleri Bakanı Rüştü'ye teşekkürlerini sunduğu bir telgraf göndermiştir. İlgili telgrafta: iki ülke arasında yaşanan sıcak gelişmelerin bir bütün içerisinde devam etmesi gerektiğini ve karşılıklı işbirlikleriyle ilişkilerin pekiştirilmesinden bahsedilmiştir.¹⁰⁵

¹⁰¹ Şen, a.g.t., 58.

¹⁰² Gazi Atatürk, bu sözü ile savaştan henüz çıkmış cumhuriyetimizin her anlamda mücadele etmesi gerektiğinden bahsetmiştir.

¹⁰³ Şen, a.g.t., 59.

¹⁰⁴ Şen, a.g.t., 59.

¹⁰⁵ Şen, a.g.t., 60.

1925 yılında Milletler Cemiyeti'nde yaşanan gelişmeler ve konseyin İngiltere lehine kararlar alması durumu ciddi bir çıkmaza sokmuştu. Akabinde, Türkiye'nin İngiltere ve Fransa gibi önemli ülkelerle olan diplomatik ilişkileri ciddi bir şekilde sarsılmış, buna binaen Türk-Sovyet dostluk temelli şekillenen ittifakı güçlenme potansiyeline bürünmüştü. Bu ittifakı daha da güçlendiren ilgili antlaşma 1925'ten başlayıp Sovyetler tarafından 1945 yılında tek taraflı olarak fesih edilinceye kadar devam etmiştir.¹⁰⁶

Moskova Antlaşması'ndan tutun, Saldırmazlık Antlaşması'na kadar olan süreçte ilginç karşılanmaktadır. İlgili dönem Lenin başlangıçlı olmuş, Stalin ağırlıklı olarak devam etmiştir. İlgili dönemlerde yaşanan diğer sorunlar ise şunlardır: "*Lenin'in ölümü, Konsolosluklar meselesi ve Rusya'daki Türklerin asimilasyonu*"¹⁰⁷ olmuştur.

Sovyet ülkesini bir karargâh olarak yorumlayan Stalin, "*tek ülkede Komünizm*" politikası ile hareket ederek Sovyetler Birliği'ni güçlendirme yolunu seçmişti. Sovyetlere bağlı uydu devlet oluşturulacak, böylelikle komünizmin yaptığı etki ile Rus milliyetçiliği önemli oranda etkilenecekti. İlgili durumlardan etkilenen elbette Rusya'da yaşayan Türkler olmuştur.¹⁰⁸ Rusya'da yaşayan Türkler ile Türkiye'de Rusya'ya yakın olan bölgeler arasında bir temsil sorunu ortaya çıkmıştı. Türkiye ilgili konu hakkında Rusya'nın doğu bölgelerinde konsolosluk buldurulmamasını istiyordu. Sovyet hükümeti ise Türklerin yoğunlukta yaşadığı bölgelerde konsolosluk açmamasını istemişti. İlgili konsolosluk müzakereleri cumhuriyetimizin kuruluşundan başlayıp, Sovyetlerin dağılmasına kadar devam etmişti. Sonuç olarak yaşanan gelişmeler doğrultusunda özellikle Kafkasya meselesinin etkisi büyük olmuş, konsolosluk meselesi bir çözüme kavuşmamıştır.¹⁰⁹

Öyle ki, dönemin Başbakanı Sayın İsmet İnönü, Sovyetlerin onuncu yılına nazaran bir tebrik mesajı yayımlamıştı. İnönü ilgili mektubunda, iki komşu devletin en başından beri aynı zorluklardan ve aynı sınavlardan geçtiklerini ve aralarında adeta bir kader birliği olduğunu anlatıyordu. İnönü, Sovyetlerin her gün daha fazla kuvvetlenmiş olduklarını görmeyi umduğunu dile getiriyordu. Hatta bu bağlamda İnönü, Sovyetlerin kendilerini iyi tanımalarını adına protokolü bir kenara bıraktıklarını ve dostane bir şekilde yaklaştıklarını da söylemeyi ihmal etmemişti. Elbette bunların hiçbirisi sebepsiz değildi. Çünkü Sovyetlerden büyük ölçüde –sanayi anlamında- maddi destek bekleniyordu. Ülkenin kalkınması adına gelecek bu destek çok önemli idi.¹¹⁰

1932 yılında Türkiye Başbakanlığına sunulan bir raporda, Türk-Sovyet ilişkilerinin iyi olduğunu gösteriyordu. Moskova'da temaslarda bulunan Türk heyeti, Bolşevik Rusya ve

¹⁰⁶ Şen, a.g.t., 60.

¹⁰⁷ Şen, a.g.t., 60.

¹⁰⁸ Şen, a.g.t., 60.

¹⁰⁹ Şen, a.g.t., 60.

¹¹⁰ BCA, *Sovyetlerin 10.yıldönümü Dolayısıyla İsmet Paşa*, 30-10-0-0_45-290-40, 04.02.1934.

Türkiye ilişkilerinin daha çok ekonomi üzerine ağırlık verdiğini ifade ediyordu. Hatta Stalin'in bir birader gibi yaklaştığından ve her konuda yardımcı olmak istediklerini de ekliyordu. Çeşitli tank, kamyon gibi yardımlarda bulunan Sovyet ekibi, Türk heyeti tarafından istenilen 8 milyon dolarlık krediye ise sonrasında yanıt verebileceklerini ve şu anlık ellerinden bu imkânların geldiklerini eklediler. Nihayet Stalin ve yönetimi, Atatürk'e muhabbetlerini ve saygılarını sundular.¹¹¹

İlgili gelişme her iki ülkeyi olumlu olarak etkilemişti. İki ülkenin de kendince haklı sebepleri vardı. Sovyetler, yaklaşmakta olan yeni bir savaşı hissediyor, buna nazaran bir dizi önlemler alıyordu. Türkiye ise henüz savaştan çıkmış bir devlet olmasına binaen kendisine güçlü bir müttefik arıyor, olası bir durumda doğacak bir soruna karşı kendince bir dayanak olarak Sovyetleri uygun görüyordu. Çünkü Batılı devletlerin Türkiye ile olan hesapları yarıda kalmıştı ve kendilerince en uygun anı kolluyorlardı. Sovyetler için Lenin dönemi kapanmış, Stalin dönemi başlamıştı. Stalin'in yegâne amacı ise Sovyet gücünü yenilmez kılmak, komünizm düşüncesini uydu devletler vasıtası ile koruma altına almaktı. Elbette bu antlaşmanın dostane görünen bir yüzü vardı. İşte o düşünce ile hareket eden Stalin, uzun vadede Türkiye'nin bir uydu devleti olabileceğini ve komünizm için önemli bir noktada buluşabileceğine inanıyordu.

2.3. Dağılan Huzur Ortamı ve Barış Sürecinin Sona Yaklaşması

Türk-Rus ilişkileri, özellikle de Atatürk dönemi süresince gayet ılımlı bir havada geçmişti. Ancak, Atatürk'ün ölümü ile birlikte Türkiye'nin ekseni de kayma eğilimine girmiş, İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanlığı süresince Türk dış politikası merkezini değiştirmeyi seçmişti. Elbette Sovyet lideri Stalin, Avrupa'daki yükselen Alman tehlikesini fark ediyor, müttefik olarak gördüğü Türkiye'yi kaybetmek istemiyordu. Çünkü Alman tehlikesine, özellikle de Hitler tehlikesine karşı Türkiye anahtar görevi görebilirdi. İşte tam da buna binaen, Stalin ve Komünist Parti, politikalarını bu denklem üzerinde şekillendirmeyi seçmişlerdi.

Türkiye, 1930 yılından itibaren ilgili hükümet politikalarını değiştirmiş ve anti-revizyonist devletlere yönelmeyi tercih etmiştir. Akabinde, Sovyet tabanlı politikalardan vazgeçilmiş ama dostane ilişkiler devam etme noktasında ilerlemeyi sürdürmüştü. 1932 yılında Milletler Cemiyeti'ne üye olan Türkiye'nin ardından Sovyetler Birliği de 1934 yılında üye olabilmeyi başarmıştır. Böylelikle iki ülke arası doğabilecek herhangi bir çatışmanın önüne geçebilme imkânı bulunmuş, özellikle 1933-36 yılları arası ilişkiler olumlu yönde en yüksek safhasına ulaşmıştır.¹¹²

İki ülke arasındaki ilişkiler yalnızca siyasi taban üzerine şekillenmemişti. Dönemin Başbakanı İsmet İnönü Moskova'da temaslarda bulunmuş, Stalin başta olmak üzere çeşitli Rus yetkililer ile görüşme sağlamıştı. Yapılan görüşmelerde; iki ülke arası rejimlerin birbirlerini

¹¹¹ BCA, 30-10-0-0_248-677-8, 7 Mayıs 1932.

¹¹² Arzu Al, Türk Dış Politikası (1918-1980), 1. baskı. (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2014), 84.

etkilememesi, Sovyet hükümetinin Türkiye'nin gelişimi adına ekonomik, uzman ve para yardımında bulunması gibi kritik konular ele alınmıştı. Bununla birlikte, 21 Ocak 1934'te Ankara'da, Sovyetlerin 8 milyon Dolarlık faizsiz ve 20 yıl içerisinde tarım ürünleri ile geri ödemeli bir kredi veren bir antlaşma imzalandı. Kayseri ve Nazilli bölgelerindeki dokuma fabrikaları bu kredi sayesinde gerçekleşti ve Sovyetlerin uzmanlarının yardımları ile “*Birinci Beş Yıllık Plan*” hazırlandı.¹¹³

İlgili döneme bakıldığında, Türk-Sovyet hattının ilişkileri bu bağlamdan sonra yavaşça gerilmeye başlamıştı. Taraflar birbirlerine daha soğuk ve mesafeli yaklaşıyordu. Aslında bunun temel nedeni İtalyan tehdidine karşı Türk yetkililerin Sovyetlerden gerekli desteği göremeyip yönünü İngiltere ve Fransa'ya çevrilmesinden kaynaklanıyordu.

Özellikle bu yıllar için ilişkilerin olumlu yönde en yüksek safhayı görmesinin sebebi olarak “güvenlik” temelli olarak söylenebilmektedir. Çünkü 1932 yılında dörtlü bir paktın kurulacağından söz edileceği başlanmış, bu paktın liderliğini ise Mussolini ve Hitler'in yapacağı öngörülmüştü. Bu gelişme en çok Sovyetleri ve Türkiye'yi rahatsız etmiş, birlik olma yolunda ilerlemişlerdi. Bunun üzerine, kurulabilecek bu pakta karşı derhal harekete geçen Sovyetler Birliği, Avrupa'daki komşularıyla işbirliği yapabilme yoluna gitmişti. 1933 yılında Dünya İktisadi Konferansı'na karşı bir hamle olayına karşı Sovyetler Birliği; Türkiye, Estonya, Letonya, Polonya, Romanya, Çekoslovakya ve Yugoslavya arasında antlaşmalar imzaladı.¹¹⁴

Balkan Antantının yapılanma sürecinde de Türk-Sovyet dostluğu uyumlu bir şekilde devam edebilmişti. Aslında ilgili durumda Türkiye, yapılanma sürecinde olan bu antant için Sovyet hükümetine karşı bir hamle olmadığına dair bir teminat göstermişti. Ancak ilerleyen süreçte ilişkiler dostluk temelli olmaktan çıkmış, yavaşça düşmanlığa dönüşmüştü. Boğazlar konusunda Sovyetlerin destek içerikli politikaları iki ülkeyi yakınlaştırmıştı. Özellikle 1936 Montreux Boğazlar Sözleşmesi ile Türk-İngiliz ilişkileri gelişmeyi başlamış, Türkiye tam bir denge politikası izleyerek hem Sovyet hem Batılı devletlerle ilişkilerini sürdürmeye çalışmıştı. Elbette bu durum Sovyetler tarafından hoş karşılanmamış, nihayet 1939 yılına doğru ilişkiler kopma noktasına gelerek iki ülke arasında soğuk rüzgârlar esmeye başlamıştı.¹¹⁵

Atatürk'ün ölümü, Türkiye'nin İngiliz eksenli politikalar yapmaya başlaması, Almanya'nın Türkiye ile olan ilişkilerini geliştirmek için çabalaması ve Türk-Sovyet hükümetlerinin karşılıklı olarak konsolosluklarını azaltmak seçeneğine gitmesi gibi sebepler ile ilişkiler iyice gerilmiş ve durma noktasına gelmişti. Stalin, yeni bir dünya savaşı çıkacağını öngörüyor, cephe genişletmemek adına Türkiye ve Bulgaristan'a Tarafsız Balkan Ülkeleri Antlaşması'nı imzalatmak için çabalıyordu. Türkiye bu duruma karşı değildi, ancak İngiltere ve Fransa'yı da

¹¹³ Kemal Yakut, Türk Dış Politikası-I, (Eskişehir Anadolu Üniversitesi AÖF, Eskişehir), 85.

¹¹⁴ Al, a.g.e., 85.

¹¹⁵ Al, a.g.e., 85.

gözeterek denge politikasını sürdürmeye çalışıyordu. Nihayet bu durum Sovyet lideri Stalin'i rahatsız etti ve Türkiye'ye Dışişleri Bakanlığına¹¹⁶ nota mahiyetinde bir mektup gönderdi.¹¹⁷

Sovyet lideri Stalin, gönderdiği mektubunda şu açıklamalarda bulunuyordu: *"Her bir olayın kendi mantığı var: biz bir şey söylüyoruz, olaylar başka bir şekilde gelişiyor. Almanya ile Polonya'yı paylaştık. İngiltere ve Fransa bize savaş açmadı, ancak her an açabilirler. Almanlarla karşılıklı yardımlaşma anlaşması yapmadık, ancak İngiltere ile Fransa bize savaş açarlarsa, onlarla savaşmak zorunda kalacağız. Bu durumda İngiltere-Fransa-Türkiye Antlaşması'na ne olacak? Siz, bu durumda Türkiye'nin taahhütlerinin geçersiz ve Türkiye'nin tarafsız olacağına dair şartların ne olduğunu söyleyebilirsiniz. Ancak o zaman biz de bir şart koyarız: Eğer Türkiye, savaşa katılırsa bizim anlaşmamızda geçersiz olacaktır. Biz Almanya'ya karşı çıkmayacağız... Türkiye ile anlaşma yapmak istiyor muyuz? İstiyoruz. Türkiye ile dost muyuz? Dostuz. Ancak benim bahsettiğim hususlar vardır ki, bunlar Türk-Sovyet Antlaşmasını yalnız kâğıt üzerinde geçerli kılmaktadır. Türkiye ile antlaşmanın imzalanmasını engelleyen bir seyrin gelişmesinde kim suçlu? Kimse. Faktörler, olayın seyri..."* Sonuç olarak Türkiye, 1939 yılında büyük savaş öncesi İngiltere ve Fransa ile yardımlaşma antlaşmasını imzalamıştır.¹¹⁸

Stalin, çıkacak olan büyük savaş için Türkiye'yi kendi tarafına çekememiş ve ilgili bu antlaşma için Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov şu sözleri sarf etmiştir: *"Türkiye'nin bu antlaşma dolayısıyla pişman olup olmayacağı konusunda fal bakmaya gerek yoktur"* aslında bu antlaşmadan ziyade, Stalin'i asıl rahatsız nokta Türkiye'nin savaşta tarafsızlık politikası izlemesiydi. Hatta bu durumu Rus tarihçiler ve politikacılar; Türkiye'nin aslında tarafsız olmadığını, Almanlara karşı güven siyaseti, Sovyetlere karşı ise düşmanca tavır izledikleri yönündeydi. Sovyetler bu durum için dönemin Türk hükümetini suçlamış, aslında tarafsız olmadıklarını, örneğin Almanların savaş sırasında Türk pamuğundan üretilmiş üniformalar giydiklerini ve Türk krom menşei araçlar kullandıklarını ifade etmişlerdir. Sovyet yetkililere göre aslında Türkler tam anlamıyla Alman yanlısı politikalar izliyor ve buna göre hareket ediyorlardı.¹¹⁹

Bununla birlikte, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı ile alakalı tutumu 1943 yılında gerçekleşen Tahran Konferansı'nda da görüşülmüştü. Amerika, Sovyetler ve İngiltere için Türkiye önemli bir nokta olarak görülüyor, savaşa katılmaları hususundaki önem giderek artıyordu. Müttefiklerin bu konudaki büyük arzularına rağmen Türkiye fiilen savaşa katılmamış, 1945 yılında Japonya ve Almanya'ya sadece savaş ilan etmekle yetinmişti. Elbette ilgili

¹¹⁶ Dönemin Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu Beyefendidir.

¹¹⁷ İlyas Kemaloğlu, Rusların Gözüyle Türkler, 1. baskı. (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2015), 182.

¹¹⁸ Kemaloğlu, a.g.e., 183.

¹¹⁹ Kemaloğlu, a.g.e., 184.

durumun müttefiklere bir faydası dokunmamıştı ve Türkiye için taktiksel anlamda kâğıt üzerinde oynanan bir oyundu.¹²⁰

İkinci Dünya Savaşı'na girmeden önce Stalin ve SSCB ile ilgili ufak bir hatırlatma yapmakta yarar var; Stalin, savaşın başladığı andan itibaren aslında Türkiye'ye karşı bir saldırı planları yapıyordu. Ancak Sovyetlerin Finlandiya'ya karşı sorunlar yaşaması, Almanların Stalingrad dolaylarına doğru hızla ilerlemesi ve savaş nihayete erdiren olay olan ABD'nin Japonya'ya karşı nükleer saldırıda bulunması gibi nedenler Türkiye'ye karşı olası bir Sovyet saldırısını engelledi. Hatta Rus araştırmacı olan Yuriy Rayhel, Stalin'in Amerika'nın Japonya'ya nükleer saldırıda bulunduğunu duyduğunda şu ifadeleri kullandığını yazmaktadır: *"İstanbul seferi daha iyi bir zamana kadar ertelenmektedir. Türkler ise ömür boyu Japonlara şükretmeliler..."*¹²¹

Stalin'in Türkiye için planları şüphesiz ki savaş sonrası da devam etti. Türkiye planında en önemli iki faktör Boğazlar ve İstanbul konularıydı. Sovyetler, toprak isteme hususunda da Türkiye'yi sıkıştırmış, bu bağlamda Ermenileri öne sürerek Türkiye'den; Artvin, Kars ve Van'ı talep etmişti. Moskova hattının bu konuda Ankara'ya karşı baskı yapması ve Sovyetlerin diğer Avrupalı devletlerden destek göreceğine inanması Sovyetler için bir hayal kırıklığına sebebiyet vermiş ve Türkiye'nin 1952 yılında NATO üyeliğine yolu açılmıştı. Türkiye'nin bu tutumuna karşı Sovyet hükümeti bir nota vermiş, Türkiye'yi emperyalist güçlerin aracı olan NATO'ya katılarak topraklarını bu uğurda tahsis ettiğini, bunun sorumlusunun ise Türk yetkililer olduğunu bildirmişti. Bununla birlikte, özellikle bu dönemden Sovyetlerin yıkılışına kadar ki olan süreçte Türk-Sovyet ilişkileri düşmanlık derecesinde şekillenmeye devam edecekti.¹²²

¹²⁰ Kemaloğlu, a.g.e., 184.

¹²¹ Kemaloğlu, a.g.e., 185.

¹²² Kemaloğlu, a.g.e., 185.

3. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI TÜRK-SOVYET İLİŞKİLERİNE GENEL BİR BAKIŞ

3.1. Büyük Savaşa Doğru Yaşanan Gelişmeler

Türk-Sovyet ilişkilerini cumhuriyet dönemine binaen incelediğimizde karşımıza üç önemli nokta çıkmaktadır. Bunlar; dostluk, uyuşmazlık ve dostluğun yeniden tesisi üzerine olmuştur. Önce dostluk temelli şekillenen Türk-Sovyet ilişkileri, Stalin'in Hitler ile 1939 yılında Saldırmazlık Paktı'nı imzalamasıyla iyice sarsılmıştır. Özellikle bu dönem uyuşmazlık olarak karşımıza çıkmakta ve ilişkilerin dönüm noktası olarak görülmektedir.¹²³

Bununla birlikte, 1935 ve sonrasında Sovyet hükümeti Türkiye üzerindeki emellerini iyice göstermiş, Türkiye'de güçlü bir komünist parti kurma teşebbüslerinde bulunmuşlardı. Elbette Stalin bununla yetinmemiş, 1939 yılında Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin lehleri yönünde düzenlenmesini, Karadeniz'e komşu ülkeler haricindeki devletlere kapatılması yönünde ve Boğazlar hususunda Sovyetlerin de karar alabilme yetkisi olmasını istemişti. Böylelikle ilgili durum İkinci Dünya Savaşı öncesi ilişkilere ciddi anlamda zarar vermişti.¹²⁴

Avrupa'da yaşanan gelişmeleri Türkiye yakından takip ediyor, İtalya ve Almanya'nın saldırgan tutumları Türkiye'yi ciddi derecede kaygılandırıyor. Lozan Antlaşması'nın hükümlerince Boğazlar silahsızlandırılmış ve askerler ise bölgeden çekilmişti. Ancak yaklaşan savaşı hisseden Türkiye, güvenliği konusunda zafiyete uğrayacağını düşünüyor ve bir an önce harekete geçmesi gerektiğini düşünüyor. Özellikle Alman ve İtalyan emperyalizmine karşı Boğazlar konusu hakkında toplanmak, ilgili maddeleri gereğince bir değişikliğe gidilmesi gerektiğini düşünüyor.¹²⁵

Tehlikenin günden güne artması ile Türkiye, Sovyet ve İngiliz Dışişleri Bakanları ile iletişime geçmiş, Lozan hakkındaki düşüncelerini paylaşarak ilgili konu hakkında desteklerini talep etmiştir. İngiliz ve Sovyet hükümetleri Türkiye'nin ilgili endişesini haklı bulmuş, olumlu yaklaşarak konu hakkında bir konferans düzenlenmesine karar verilmiştir. Akabinde, Montreux Konferansı; Avustralya, Fransa, Bulgaristan, İngiltere, Yunanistan, Sovyetler, Japonya, Yugoslavya ve Romanya'nın katılımları ile sözleşme imzalanmış ve Türkiye kaygıları bir nebze de olsa rahatlamıştı.¹²⁶

Görüşmeler esnasında yaşanan hava, pek tabii Türkiye'nin lehine ilerliyordu. İlgili devletler, Türkiye'nin Boğazlar konusundaki hassasiyetine hak veriyor, bu durumu Türkiye'nin devlet hissiyatıyla ürettiği bir güvenlik politikası olarak görüyordu. Ancak, konu savaş gemileri maddesine gelince o ılımlı hava kaybolmuş, uluslararası ilişkilere binaen devletlerin kendi çıkarları devreye girmişti. Türkiye, Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin

¹²³ Sabit Dokuyan, 1945-1950 Yılları Arasında Türkiye (Dış Politika-İç Politika), 1. baskı. (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2013), 45.

¹²⁴ Dokuyan, a.g.e., 47.

¹²⁵ Umud Kulkıra, "İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı Döneminde Türk-Sovyet İlişkileri", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2015) 50.

¹²⁶ Kulkıra, a.g.t., 51.

Boğazlardan geçirmek istedikleri savaş gemisi tonajının 25.000'i geçmemesini ve ön kontrole tabi tutulmasını teklif ediyordu. Stalin ise bu konuda Türkiye'ye katılmıyor, Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin Boğazlardan geçmesini istemiyordu. Sovyetler tam anlamıyla ilgili konudaki tavırlarını net bir şekilde Türk hükümetine ve komisyona göstermişti.¹²⁷

Boğazlar konusunda Türkiye'nin yegâne amacı; kendi ulusal güvenliklerini toplumu için temin ve tesis etmekten başka bir amaç taşımıyordu. Ancak, Sovyet hükümeti kendi basın organlarında Türkiye'nin Boğazlar konusundaki söylemlerini ilginç bulmuş, sert bir tavırla eleştirme noktasına kadar ilerlemişti. Hatta Sovyet basını, Türkiye'nin politik merkezini yavaş yavaş kendilerinden Batılı devletlere doğru kaydırıldığını iddia ediyordu. Boğazlar konusundaki durum, Türk-Sovyet ilişkilerindeki ılımlı havayı yavaş yavaş gerginliklere ve uyuşmazlık durumuna götürüyordu.

3.2. Büyük Savaşa Doğru Sovyetlerin Tarafsızlık Politikaları

Sovyet hükümetinin Almanlar ile imzalamış olduğu Berlin Antlaşması, kendilerini sadece Almanya yönünden tatmin etmeyi başaramamıştı. Fakat Fransa'nın ve İngiltere'nin Sovyetler üzerindeki emelleri ve her an yaşanabilecek bir savaş ihtimali yakalarını bırakmamıştı. Sovyetler, Locarno'yu her şeyden önce kendilerine doğrultulmuş bir silah olarak gördü ve diğer bir nedenle Milletler Cemiyeti'ni de kapitalist devletlerin birliği olarak yorumladı. İngiltere ve Fransa tarafından 1924 yılında tanınmış olmasına rağmen, bu iki devlet ile tam anlamıyla karşılıklı bir güven esasına dayanan ilişki kuramamıştır.¹²⁸

Elbette iki devletin –İngiltere ve Fransa- güven duymaması pek tabii karşılanıyordu. Örneğin; Fransızların hoş karşılamamasının sebebi Çarlık Rusya'ya dayanıyordu. Aralarındaki Borçlar meselesi, ikili ilişkilerin gelişmesine büyük bir engel teşkil etmişti. Sovyetler içinde Fransa, sınırları başında bulunan Çekoslovakya, Romanya ve Polonya ile ilgilenmesi Sovyetleri azami derecede hoşnutsuz ediyordu. Elbette Sovyet Rusya, davranışları bakımından Batılılar için güven vermekten epey bir uzak idi. Çünkü Sovyetler, 1927'nin sonuna kadar dünya ihtilali fikirlerinden bir an olsun vazgeçmemişlerdi ve bu durumda haliyle Batılıları rahatsız etmişti.¹²⁹

Aslında Sovyetleri Almanya ile bir ittifaka zorlayan durum Batılılardan duyduğu korku olmuştu. Locarno'ya tepki gösteriyorlar, etraflarını çevreleyen devletler ile bir saldırmazlık antlaşması imzalamak istiyorlardı. Sovyetler için önemli olan; kendisine komşu olan devletlerin Batılıların politik emellerine bulaşmaması ve ilgili bir savaş durumunda komşu ülkelerin tam anlamıyla tarafsız olmalarını sağlamaktı.¹³⁰

¹²⁷ Kulkıra, a.g.t., 51.

¹²⁸ Armaoğlu, a.g.e., 133.

¹²⁹ Armaoğlu, a.g.e., 133.

¹³⁰ Armaoğlu, a.g.e., 134.

Sovyetler bu bağlamda ilk uygulama alanı olarak Türkiye'yi seçti. İlgili dönemde Musul sorunu nedeniyle Türk-İngiliz ilişkileri hiç parlak görünmüyor, Türkiye ise 1921'den beri dış politikalarını Sovyet Rusya merkezli üretiyordu. Sovyetler, 1926 yılında ise Letonya, Estonya, Finlandiya, Polonya, Litvanya ve Romanya ile 1927'de ise Fransa'ya aynı şekilde tarafsızlık antlaşması önerdiyse de sadece Litvanya ile bir antlaşma yoluna gidebilmişti. Akabinde, yönünü Asya'ya çeviren Sovyetler, önce 1926'da Afganistan ile ardından 1927'de İran ile saldırmazlık ve tarafsızlık antlaşması imzaladı.¹³¹

Sovyetler, Avrupa'daki sınırlarını saldırmazlık antlaşmaları ile korumak hususunda yetersiz kalmış ve bu durum barış ve silahsızlanma süreçlerine olan isteklerini daha da artırmıştı. 1928 Ağustos ayında savaş durumlarını milli politika vasıtası olmaktan çıkarma amacını güden Kellogg Pakti'na katılmak için davet edildi. Sovyetler aslında bu paktın silahsızlanmaya ve barışı korumak adına yetersiz olduğunu düşünüyor ancak barış yanlısı olduklarını göstermek adına pakta katılmayı tercih ediyordu. Ancak Sovyetler için aslında bir Amerika gerçeği vardı. Amerika tasdiklerse ilgili pakt yürürlüğe giriyordu. Sovyetler ilgili durumda hızlıca bir hamle gerçekleştirmiş, Kellogg Pakti ve Litvinov protokolü ile ulusal güvenliklerini tesis etmek adına büyük bir çaba sarf etmişlerdi.¹³²

Çiçerin'in yerine Dışişleri Bakanlığı görevine Litvinov'un gelmesi ile Sovyet dış politikası büyük bir değişim içerisine girmeye başladı. Sovyet dış politikaları artık daha ortaklaşa bir biçimde yapılıyordu. Ancak 1933 yılında Almanya'nın başına Hitler'in gelmesi Sovyetler için büyük bir trajedi oldu ve korku içerisinde hareket edilmeye başlandı. Sovyetler, Batılı devletlerin Hitler konusunda gereken önemi ve sertliği göstermediklerini düşünüyordu. Bu duruma binaen Sovyetlerin düşüncelerini şekillendiren ana unsur; Hitler tehlikesinin yükselmesi ve Batılıların Hitler'i Rusya üzerine saldırtmak istemesi üzerine olmuştur.¹³³

3.3. İlginç Bir İttifak: Sovyetler Almanya ile İş Birliğinde

Sovyetler ile Almanlar arasındaki meydana gelen uzlaşmayı anlamak için aslında Almanya'nın Avusturya'yı ilhak etmesine bakmak daha doğru olacaktır. Anschluss karşısında Batılıların göstermiş olduğu yetersiz eylem, Sovyetlerin Batılılara karşı hiçbir zaman kurtulamadığı o şüpheli yeniden kuvvetlendirecekti. Elbette Batılılar ile Sovyet Rusya arasındaki diplomatik ilişkinin dönüm noktası Münih Konferansı olmuştur. Çünkü bu konferansta Çekoslovakya göz göre göre peşkeş çekilmiş, ilgili konferansa Sovyetler Birliği muhatap alınmamış ve davet bile edilmemişti. Batılı devletlerin bu tutumuna karşı Sovyetler

¹³¹ Armaoğlu, a.g.e., 134.

¹³² Armaoğlu, a.g.e., 134.

¹³³ Armaoğlu, a.g.e., 134.

sert tepki göstermiş, hatta bu sertlik Stalin'in konuşmasında¹³⁴ bütün çıplaklığı ile alenen gözükmetedir.¹³⁵

İlgili söylevin dış politika kısmında Stalin, esas payı Batılı devletlere bırakıyordu. Stalin'e göre Batılı devletler saldırganlara karşı "karışmazlık" politikası yapıyordu ve Stalin bu durumu şiddetli bir şekilde eleştirmekten geri durmuyordu. Stalin, aslında Batılı devletlerin tek hedefinin Moskova olduğunu, bundan mütevellit bu şekilde ilerlediklerini düşünüyordu. Stalin'e göre Batılı devletler savaşı başlatmıştı ve bu süreç nihayete vardığında Batılılar için tam bir fiyasko haline bürünecekti. Sonuç olarak Stalin, söylevini Sovyetlerin menfaatlerini gözetemeyen ve çiğnemeyen devletler ile ticaret ve barış ilişkilerini gittikçe güçlendirmeyi düşündüklerini söyleyerek noktaladı.¹³⁶

Şüphesiz ki, Stalin ve Hitler bugün dahi tiranlığın birbirine zıt kutupları olarak hatıralarda canlanmaktadır. Birisi faşizmin, diğeri ise komünizmin yegâne temsilcisi idi. Ancak ilginç olan kısım ise ilgili antlaşmanın her iki tarafı da ciddi bir şekilde tahrik etmesidir. Aslında bu antlaşma, her iki tarafı saldırma eğilimine doğru itiyordu. Aslında Stalin, Hitler'in kendi şahsına ve ülkesine karşı olan net tavrını biliyordu, ancak Batılı devletlere karşı da muhakkak bir güvence sağlanması da aşikâr nitelikteydi.¹³⁷

Elbette Hitler'in nihai hedefi Sovyetler idi. Ancak imzalanacak bir antlaşma ile yönünü Batılılara çevirebilir, Sovyetler ile daha sonrasında da ilgilenme şansı yakalayabilirdi. Hitler ve Batı dünyası için zaman daralıyordu. Kaos ortamında ve panik havası ile hareket eden Batılı devletler, yaklaşan bir savaşın kokusunu daha şimdiden hissedebiliyorlardı.¹³⁸

Sovyet hükümeti, kuruluşundan bu yana Batılı devletlere hep bir şüphe içerisinde yaklaşmıştı. Örneğin Batılı devletler bir araya gelerek bir Barış Cephesi kurmak istediklerini beyan etmiş, Sovyetler ise bu karara tam bir güvensizlik ve şüpheli bir psikoloji ile yaklaşmışlardı. Nihayet Sovyetler, Almanya'ya başvurmuş, aralarında ideolojik farklılıklar olduğunu beyan etmiş ancak bu durumun ikili ilişkilere, özellikle ticari ilişkilere zarar vermemesi gerektiğini bildirmişti. Sovyetler tam anlamıyla bir siyasi yalnızlık içerisindeydi ve Almanya ile ilişkilerini geliştirmek için bu kararı aldıkları açıkça ortadaydı. Stalin ve ekibinin bu adımı ile dünya yeni bir soluk alma yoluna gitti. Aslında bu ilişki formalite olarak bile adlandırılabilirdi ancak ilgili Sovyet teşebbüsü ile Sovyet-Alman ilişkilerine yeni bir boyut kazandırdı ve Rus-Alman Saldırmazlık Paketi'nin imzalanması aşamasına kadar devam etme imkânı buldu.¹³⁹

¹³⁴ Stalin'in 10 Mart 1939 günü Komünist Parti'nin 18. Kongresinde verdiği söylevden bahsediliyor.

¹³⁵ Armaoğlu, a.g.e., 228.

¹³⁶ Armaoğlu, a.g.e., 228.

¹³⁷ Michael Kerrigan, *Hitler Canavarının Ardındaki Adam*, çev. Barbaros Uzunköprü (İstanbul: Kronik Kitap, 2019), 170.

¹³⁸ Kerrigan, a.g.e., 172.

¹³⁹ Armaoğlu, a.g.e., 228.

Sovyetlerin ilgili hamlesinin anlamını kavramakta gecikmeyen Hitler, dış politika hususunda verdiği demeçlerde hiçbir surette Yahudi Marksizm'inden ve Sovyet Rusya'dan söz etmemiştir. Bu durumu, yani Hitler'in verdiği işareti anında fark eden Sovyetler ise bu kez cevapsız bırakmamıştır. Evet, Sovyet-Alman ittifakının ayak sesleri duyulmaya başlamıştır. Hatta Dışişleri Bakanlığına Vyaçeslav Molotov getirilmiş, bu durum Sovyet dış politikasında büyük bir dönüşüm yaşanmasına sebebiyet vermiştir.¹⁴⁰

Sovyetlerin aslında nihai hedefi Almanlar ile ticari işbirliğinden ziyade, tam anlamıyla siyasi bir ittifak arayışıydı. Çünkü Sovyetler için durum böyle tekabül ederse, siyasi bir yalnızlıktan kurtulacak, Batılı devletlere karşı elini güçlendirebilecekti. Zaten 20 Mayıs günü Moskova'daki Alman Büyükelçi ile yaptığı görüşmede de niyetini belli etmiş, Büyükelçi kendilerine; bu hususta bir antlaşma imzalanabilmesi için "*politik esasların da kurulması gerektiğini*" bildirmişti. Evet, Sovyetler ticaretten ziyade Almanya ile siyasal bir ittifak arayışına girmişlerdi.¹⁴¹

Bu bahiste, Sovyet-Alman ilişkileri yeni bir boyuta geçiş yapmış, Sovyetlerin siyasal bir antlaşma yapma isteği Hitler tarafından tereddütle karşılanmıştı. Çünkü Hitler, konuyu geniş bir şekilde ele almış, olası bir Rus-İngiliz ittifakının kendisini zora sokacağını derhal anlamıştı. Hitler bu bağlamda ilgili duruma yanaşmak istememiş, durumun nihayete varmasını beklemişti. Elbette Hitler için de durumu değiştirecek faktörlerde doğmuştu; özellikle İtalyan lider Mussolini, Hitler'e gizlice bir mektup göndermiş, savaşın çıkması halinde İtalya'nın 1942'nin sonuna kadar savaşa katılmayacağını bildirmişti. İşte bu durum Hitler'i bambaşka düşüncelere sevk etmişti. İtalya gibi bir devletin kendisine o an için destek olmaması cephelerin genişlemesi demektir. Çünkü Hitler, "her yerde olan aslında hiçbir yerdedir" sözünü çok iyi biliyordu.¹⁴²

Hitler için zaman giderek daralıyordu. Hitler, Polonya çıkarmasına hazırlanıyordu ama Batılıların ve Sovyetlerin nasıl bir tepki göstereceğinden de emin olmak istiyordu. Yapacağı çıkarma üzerine Sovyet gibi bir gücü karşısına almak istemiyordu. Ağustos ayına gelindiğinde her şey değişmeye başlamıştı. Moskova'da düzenlenen Sovyet-Fransız-İngiliz görüşmeleri esnasında Polonya'nın Sovyet askerlerine müsaade etmesinde Batılıların olumsuz davranmaları nihayet Sovyetlerin yönünü Almanya'ya çevirmesini sağladı. Hitler, 1 Eylül'de Polonya'ya karşı harekâtın düzenlenmesine karar verdi. İtalya'nın savaşa katılmayacağına, Fransa ve İngiltere'nin sert tepki göstereceğine göre Almanya için Sovyetler ile bir saldırmazlık antlaşması imzalanması ayrı bir önem atfediyordu. Hitler artık iyice acele etmeye başladı ve Stalin'e özel bir mesaj göndererek işi bir an önce bitirmeleri gerektiğini savundu. Nihayet 23

¹⁴⁰ Armaoğlu, a.g.e., 229.

¹⁴¹ Armaoğlu, a.g.e., 229.

¹⁴² Armaoğlu, a.g.e., 229.

Ağustos günü Rus-Alman Saldırmazlık paktı imzalandı ve Hitler, Sovyetler açısından kendisini güvence altına almayı başarabildi.¹⁴³

İmzalanan bu antlaşmaya göre; taraflar birbirlerine saldırmayacaklar, taraflardan birisi üçüncü bir devletle savaşa tutuşursa, diğer taraf bu üçüncü devlete kesinlikle yardım etmeyecek, taraflardan birine yönelen bir devletler grubuna katılmayacaklar ve nihayet, ortak menfaatlerini ilgilendiren konularda birbirleri ile iletişim halinde olacaklardı. Bu antlaşma on yıl için imzalanmıştı.¹⁴⁴

Bu pakta eklenmiş gizli bir protokol vardı. Öyle bir protokoldü ki, Sovyetlerin, Batılıların oluşturmuş bulunduğu Barış Cephesi'ne dair asıl arzularını resmen açığa vuruyordu. Bu protokole göre; Finlandiya, Letonya ve Estonya Sovyet nüfuzu içerisindeydi. Litvanya ise Almanya'nın etkisine bırakılmış, Polonya'yı kendi aralarında paylaşmışlardı. Polonya'nın bağımsız bir devlet olarak var olup olmayacağı konusu ise ileri bir tarihe ertelenmişti. Aslında Barış Cephesi müzakerelerinde, Sovyetlerin Baltık memleketlerine garanti verilmesinde ve Polonya'nın Sovyet askerlerine geçit vermesinde temel amacın ne olduğu çok geçmeden anlaşılmıştı.¹⁴⁵

Sonuç olarak, Sovyetler Almanya ile deyim yerindeyse bir kumar oynamış, çıkarları gereği kabul etmişti. Hatta Moskova'da ittifak için müzakerelerde bulunan Fransız ve İngiliz heyetlerine "*şartların değişmiş olması dolayısıyla*" gibi bir cevap vererek görüşmeleri sonlandırdılar. Bu antlaşma –ideolojileri farklı olsa bile- her iki taraf için de gerçekten önemli ve kazançlıydı. Çünkü Hitler, Alman gücünü önce Avrupa'da, ardından dünya da yeniden etkin kılmak istiyor, bunun için ince eleyip sık dokuyordu. Stalin içinse de durum benzerdi. Aslında birbirinden çok uzak sayılabilecek olan her iki devlet, çıkarlar gereği birlikte hareket edebilme şansı yakalamışlardı. Stalin, komünizmi dünyaya yaymak için canla başla uğraşiyor, bunun için yeri geldiğinde düşman ideolojiye sahip bir devlet ile de iş birliğinden çekinmiyordu. İşte politik ilişki böyle bir şeydi. İlgili durum elbette bu kadar iyimser ve iş birliği içerisinde devam etmeyecekti. Çok geçmeden Stalin, Hitler için asıl hedefin Sovyetler ve savunmuş olduğu ideoloji olduğunu anlayacak, Hitler'e karşı harekete geçmek için İngiltere, Fransa ve Amerika'nın desteğini arayacaktı. Çünkü Hitler, imzalamış oldukları bu pakt ile asıl hedefini kısa süreliğine de olsa gizlemeyi başarmış, İtalya da savaşa girince gerçek emellerini saklama gereği duymamıştı. Hitler acımasız bir şekilde saldırılarını başlatmıştı. Hitler, Doğru stratejiler ile önce kendi toplumunun refahını, ardından uluslararası itibarını düzeltmek yerine zor kullanmayı tercih etmişti. Dünya yeniden büyük bir savaşın içerisine çekilmişti. Bu sefer ki savaş birincisinden çok daha sarsıcı ve acımasız bir şekilde olacak, milyonlarca masum insan bir itibar uğruna hayatlarını kaybedecekti.

¹⁴³ Armaoğlu, a.g.e., 230.

¹⁴⁴ Armaoğlu, a.g.e., 230.

¹⁴⁵ Armaoğlu, a.g.e., 230.

3.4. Yaşanan Büyük Savaş ile Birlikte Düzenlenen ve Türkiye'yi İlgilendiren Konferanslar

Yaşanan büyük savaş ile birlikte dünya ciddi bir karışıklık halinde idi. İngiltere'nin başını çektiği Müttefikler, Türkiye'nin bir an evvel savaşa dâhil olmasını arzuluyordu. Müttefikler, Türklerin kendi taraflarına katıldığı an savaşın akıbetinin değişeceğine inanıyor, uğramış oldukları zararın eşit bir şekilde dağılacakını düşünüyordu. Bu yönde bazı konferanslar düzenlendi ve tartışılmaya açıldı.¹⁴⁶ İlgili girişimler ise şunlardır;

3.4.1. Adana Görüşmeleri: Cumhurbaşkanı İnönü ile İngiliz Başbakan Churchill arasında 30 Ocak-1 Şubat 193-43 tarihlerinde gerçekleşmişti. Bu kişilerin yanı sıra Başbakan Saraçoğlu ve Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak da katılım göstermişti. İlgili görüşmelerde Churchill'in sunduğu tez; Eğer Türkiye savaşa katılım gösterirse savaş Balkanlara sıçrayacak, Alman ve İtalyan orduları zor bir duruma düşeceklerdi. Churchill, Türklerin bir an önce savaşa girmeleri gerektiğini, mümkünse görüşmenin bulunduğu yılın sonuna kadar ki gibi kısa bir sürede bunu yapmaları gerektiğini savunmuştu. İnönü, İngiliz Başbakanın ne söylediğini anlamış, buna binaen kendisine şu sözleri sarf etmişti; Sovyetlere karşı bir çekince içerisinde bulunduğunu, büyük savaş için Türk ordusunun yeterli desteğe ihtiyacı olduğunu belirtmişti. Hatta Churchill, Sovyetlerin savaş sonrası kurulması planlanan Birleşmiş Milletler ile frenletileceği vaadi Türk hükümetini tatmin etmemişti. Akabinde İngiliz Başbakan, "İngiliz korumasından yoksun kalırsınız" ifadeleriyle Türkleri tehdit etmişse de Türk hükümeti savaşa girmek konusunda epey bir tereddütte kalmıştır.¹⁴⁷

3.4.2. Birinci Kahire Konferansı: 22-26 Kasım 1943 tarihinde toplanan ilgili konferansa; Churchill, Roosevelt ve Çin Devlet Başkanı Çan Kay Şek katılım göstermişlerdi. Aslında düzenlenen bu konferans, bir sonraki olacak olan Tahran Konferansı'na bir hazırlık mahiyeti taşıyordu. İlgili konferansta Churchill, yeniden Türklerin savaşa katılıp Balkanlarda bir cephe açılması gerektiği tezini savunmuş ancak yeterli desteği göremediği için bir sonuca varamamıştır.¹⁴⁸

3.4.3. Tahran Konferansı: 28 Kasım-1 Aralık 1943 tarihlerinde düzenlenmiş olan bu konferans belki de şu ana kadar düzenlenmiş en önemli konferans olabileceği niteliğini taşıyordu. Neredeyse bütün Müttefik devletler katılım göstermişti. Stalin, Churchill ve Roosevelt'in aldıkları karar gereği; 1 Mayıs 1944 yılında yeni bir cephe açılması kararlaştırılmış, SSCB-ABD yakınlaşması ile Sovyetlerin Türk boğazlarındaki arzuları Amerikalılar tarafından hoş karşılanmıştı. Stalin, inatla Türkiye'nin savaşa katılması gerektiğini vurguluyor, bunun için ilgili devletlerden baskı uygulanmasını talep ediyordu. Konferansta alınan karar gereği Türkiye için planlanan süre en geç 15 Şubat 1944 idi. İngiliz ve Sovyet hükümetleri, Türklerin savaşa

¹⁴⁶ Dokuyan, a.g.e., 6.

¹⁴⁷ Dokuyan, a.g.e., 6.

¹⁴⁸ Dokuyan, a.g.e., 7.

girmeleri yönünde azami ölçüde istekli davranırken, Amerikan hükümeti ise Türklerin kendilerine maddi anlamda büyük bir külfet olacaklarını düşündüklerinden ittifak yaptıkları kadar istekli davranmıyorlardı.¹⁴⁹

3.4.4. İkinci Kahire Konferansı: 1-6 Aralık 1943 tarihleri arasından düzenlenen bu konferansa Stalin dâhil olmamıştı. Konferansa; Roosevelt, İnönü ve Churchill katılım göstermişti. Nihayet ilgili konferansta Müttefikler, Türklerin savaşa girmesi yönündeki isteklerini iyice şiddetlendirmiş, ancak Cumhurbaşkanı İnönü kararsız bir tavır göstermeyi sürdürmüştü. İnönü'nün asli çekincesi şu idi; Türkiye, savaşa girdiği takdirde Almanya derhal karşı bir hamle yapacak, böylelikle Türkiye bir işgal sürecine girebilme ihtimali ile karşı karşıya kalacaktı. İnönü, Müttefik devletlere karşı bir işgal durumu yaşamayacaklarının garantisini istemiş, kendilerinden savaş planlarını ve askeri yardımları talep ederek zaman kazanabilmeyi başarmıştı. Ancak Amerika, durumu Müttefikler gibi değerlendirmiyor, kendi politikalarını sürdürmeyi devam ediyordu. Zaten ilgili durum yavaşça Almanların aleyhine dönüyor, böylelikle ABD, Türkiye'nin savaşa girmesini pek de arzulamıyordu.¹⁵⁰

Sonuç olarak, Müttefik devletler büyük savaş için Türkiye'yi kilit nokta olarak görüyordu. Eğer Türkiye savaşa girerse cephe genişleyecek, Almanlar ve İtalyanlar zor durumda kalacaktı. Ancak Türkiye'nin de kendince çekinceleri vardı. Yeniden bir işgal durumu yaşamak istemiyorlardı. Türkiye ilgili süreci başarılı bir diplomasi ile yürütmüş, savaşın son raddesine kadar izleyici kalabilmeyi başarmışlardı. Gerçekten de İnönü, başarılı bir diplomatlık örneği göstermişti.

3.5. Boğazlar Meselesi ile Gerilen İlişkiler: Potsdam Konferansı

İlgili konferans, Almanya'nın günümüzdeki başkenti olan Berlin'de düzenlendi. Ev sahipliğini ise Cecilienhof Sarayı¹⁵¹ yaptı. Bu konferansa üç büyük olarak addedilecek devletler katılmıştı. Bunlar; Sovyetler, ABD ve İngiltere idi. Buradaki genel amaç ise savaşın bitimi sonrası dünyanın yeniden nasıl şekilleneceği yönünde olmuştu. Aslında Yalta Konferansı'ndan Potsdam Konferansı'na kadar müttefikler arasındaki şüpheli ilişkiler gittikçe kuvvetlenmiş, bu konferansta da etkisini göstermişti.¹⁵²

Müttefikler, adeta zafer sarhoşluğu içerisinde bu konferansı düzenlemişti. Hatta ilgili konferansta bile Sovyet baskısı ciddi derecede hissediliyor, kendi bölgelerine karışılmasını istemiyorlardı. Almanların ağır bir darbe aldığını, toprakların nasıl paylaşılacağı hususunda da konuşmuşlardı. Sovyet hükümetinin Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ni değiştirme isteği prensip de kabul edilmiş, ancak ilgili değişikliğin ne tür bir netlik taşıdığı ise saptanamamıştı. Bununla birlikte, konferans hükmünce Boğazlar konusu için üç devletin Türk hükümeti ile ayrı ayrı

¹⁴⁹ Dokuyan, a.g.e., 8.

¹⁵⁰ Dokuyan, a.g.e., 8.

¹⁵¹ Alman eski Veliht Prensi Wilhelm'e ait olan bina kastedilmektedir.

¹⁵² Dokuyan, a.g.e., 20.

görüşme yapması planlanmış, Sovyetler ise Boğazlar hususundaki gizli emellerini gerçekleştirmeye yönelik ciddi bir adım daha atmışlardı.¹⁵³

25 Mart 1947 yılında Genelkurmay Başkanlığına Boğazlar konusu hakkında şifreli bir yazı gelmişti. İlgili yazıya göre Sovyetler, İngilizlerle bir anlaşmazlığa düşmemek adına sessiz kalma hakkını kullanmıştı. Sovyetler, konferansın sonuna kadar sessiz kalmış, Boğazlar ve Doğu illeri konusundaki politik arzularını gerçekleştirmek adına fırsat kolluyor gibiydi. İlgili yazıya göre Sovyet Cumhuriyetlerinde bu konuların Sovyetler için adeta bir saygınlık meselesi olduğu konuşuluyor, Sovyetlerin bu bağlamda asla ve asla geri adım atmayacağı üzerine siyasi propagandalara tanıklık edildiği belirtiliyordu.¹⁵⁴

Boğazlar hususuna ciddi anlamda bir parantez açan Sovyetler, Türkiye'ye bu bağlamda nota vermiş, Türkiye'de ilgili notaya bir karşılık vermişti. Türkiye, büyük savaş süresince üzerine düşen görevi en iyi şekilde ifa etmiş ve bu durumu Sovyetlere de bildirmişti. Ancak Sovyetler, ısrarla birkaç hileli geçiş olduğunu ve bunun Almanların yaptığını iddia ediyordu. Sovyetler sadece bununla kalmıyor, ısrarla ilgili anlaşmanın yeniden düzenlenmesi gerektiğini söylüyordu. Türk hükümeti ise geçen gemilerin tonajlarının normal olduğunu, savaş ile hiçbir alakaları olmadığını beyan ediyordu.¹⁵⁵

Bununla birlikte, Boğazlar hususunda Lenin'in yaptığı açıklamalar da bir hayli ilginç karşılanmaktadır. 10 Kasım 1922 yılında İngiliz gazetecisinin¹⁵⁶ Boğazlar hususundaki sorusunu yanıtlayan Lenin, ilgili meselenin tam anlamıyla Türkleri ilgilendirdiğini ve milli arzularının yerine getirilmesi gerektiğini savunmuştu. Türklerin gerçek bir milliyetçi olduğunu savunan Lenin, milli menfaatlerine karışılmaması gerektiğini ve bu bağlamda isteklerinin yerine getirilmesini sözlerine eklemişti. Bununla birlikte Lenin, Boğazların gerek savaş zamanı, gerekse barış zamanı bütün savaş gemilerine kapalı bulundurması gerektiğine inanıyordu. Ayrıca Lenin, Boğazların sadece ama sadece ticaret gemilerine açık olması gerekliliğini de vurgulamıştı.¹⁵⁷

İlginçtir ki, dönemin ABD Başkanı Harry S. Truman, ilgili hatıralarında Sovyetler için şu yorumu yapmıştır; *"Potsdam'da önemli bir şey daha öğrenmiş oldum... Ruslar her meselede pazarlığa girişmekte ve ne koparırsak kardır zihniyeti ile hareket etmekteydiler... Rusların anladığı tek şey kuvvetti. Stalin bütün konferans boyunca olumlu tekliflerimizden çoğunu baltalamıştı. Dünyanın belli başlı bütün su geçitlerinin milletlerarası bir şekilde sokulmasını istemiştim. Stalin bunu da reddetmişti. Onun istediği şey Karadeniz Boğazı'nı ve Tuna'yı kontrol altına almaktı. Ruslar dünyaya hâkim olmak için planlar hazırlamaktaydı."* İlgili

¹⁵³ Dokuyan, a.g.e., 21.

¹⁵⁴ BCA, *Boğazlar ve Şark Vilayetleri Konusunda Sovyet Hükümeti*, 30-1-0-0_111-700-3, 25 Mart 1947.

¹⁵⁵ BCA, 30-1-0-0_60-368-8, Eylül 1946.

¹⁵⁶ *Observer* ve *Mencester Gardiyan* muhabiri Farbman.

¹⁵⁷ BCA, 30-1-0-0_101-624-3, Ankara 18 Haziran 1946. Lenin'in yaptığı mülakat ise 10 Kasım 1922. İlgili mülakatın çevirisi 24 Mayıs 1946 tarihinde yapılmıştır.

konferans üç büyük devlet arasında düzenlenen son konferans olmuş ve dünya gittikçe çift cepheli bir yapıya bürünmüştü. Bahsi geçen ilgili bölünmüşlük, Türkiye için ayrı bir önem atfetmişti. Türk-Sovyet hattındaki ilişkiler iyice gerilme noktasına, hatta kopma noktasına gelmiş ve Sovyetlerin atacağı her adım, üreteceği her politika Türkiye'yi tedirgin eder bir pozisyona yükselmişti.¹⁵⁸

3.6. Şekillenen Yeni Bir Düzen: Yalta Konferansı Sürecinde Türk-Sovyet İlişkileri

Yaşanan büyük savaş ile birlikte yükselen Alman ve İtalyan milliyetçiliği sadece çevre ülkeleri değil, dünyayı etkisi altına almıştı. Alman-İtalyan ittifakı, Avrupa ve Afrika'daki emperyalist etkinliklerin oyun sahası olmuştu. Artık savaşın sonlarına doğru gelinmiş; Fransa, İngiltere ve ABD koalisyonuna birde Sovyet gücü eklenmişti. Hatta düzenlenen Yalta Konferansı¹⁵⁹, atfettiği önem itibarıyla Avrupa'nın siyasal zeminini yeniden tesis etmek adına toplanan Viyana Kongresi'ne benzetilmekte idi.¹⁶⁰

Almanların ağır bir darbe alıp yenileceğini gören Müttefikler, bundan sonra Avrupa'nın nasıl şekilleneceği üzerine tartışmaya başladılar. Çünkü Müttefiklere göre yeniden çizilmesi gereken bir harita ve denge hesapları göz önüne çıkmaktaydı. ABD, Milletler Cemiyeti'nin işlevini yitirdiğini anlamış, Birleşmiş Milletler üzerine yoğunlaşmıştı. Hatta ABD, en acil şekilde ilgili organizasyona Sovyetlerinde katılmasını sağlayarak Japonya cephesini bir an evvel kapatma amacını güdüyor, kendi sorunlarıyla ilgilenmek adına çalışmalarda bulunuyordu.¹⁶¹ İngiltere'nin ise düşünce yapısı farklıydı; Almanların zaten geri dönülemez bir darbe aldığını düşünüyor, Sovyet-Alman hattında ezilen Polonya'nın ve Avrupa'nın geleceği hakkında derin bir kaygı duyuyordu. Aslında İngilizler, Avrupa kıtasında ABD'nin yokluğunu doldurmaya çalışıyor ve bununla ilgili dostane(!) politikalar üretiyordu. İngilizlerin de ilgili devletler gibi yegâne hedefi Sovyetlerdi. Doğu Avrupa'daki nüfuzunu güçlendirdiği takdirde Sovyetler Birliği'ni de kontrol altına alma şansına kavuşabilirdi.¹⁶²

Sovyetler de diğer devletlerden farklı düşünüyor değildi. Uzun vadede düşünen Sovyetler, savaş sonrası ekonomik kalkınmasını sağlam bir temele dayandırmak, özellikle Almanya ve Avrupa'dan gelebilecek ağır tehditlere karşı kendisine yakın bir "*halk demokrasileri*" kurmak adına politikalar üretiyordu. Aslında müttefik devletler, birbirlerine karşı dost amaçlı değil, çıkarlarının örtüşmesine binaen hareket ediyorlardı. İlgili konferansın asıl zaferini Sovyetler elde etmişti. Çünkü Sovyetler, Uzak Doğu savaşına katılmak adına

¹⁵⁸ Dokuyan, a.g.e., 21.

¹⁵⁹ Yalta'nın üç kilometre uzağındaki Livadiya bölgesinde bulunan Mohabi tepesindeki saraypark kompleksinde düzenlenmişti. Önceden bu bölgeyi Çar II. Nikolay yazlık saray olarak kullanıyordu.

¹⁶⁰ Nuri Yazıcı, Küreselleşme ve Sosyal Mozaik Politikaları, 1. baskı. (İstanbul: Yenyüzyıl Yayınları, 2010), 27.

¹⁶¹ Yazıcı, a.g.e., 28.

¹⁶² Yazıcı, a.g.e., 28.

Amerika'dan önemli olarak atfedilebilecek tavizler koparabilmeyi başarmıştı. Sovyetler gittikçe güçleniyor, adeta önlerindeki engelleri teker teker kaldırıyorlardı.¹⁶³

Birleşmiş Milletlerin kurulması hususundaki görüşmelerde sert tartışmalar yaşanıyordu. İlgili tartışmaların yaşanmasındaki temel sebep “veto ve üyelik” konuları olmuştu. Özellikle Veto İlkesi, Güvenlik Konseyi'nin daimi üyeleri için kabul edilmişti. Sovyetler tam da bu hususta, Türkiye'nin kendisiyle ve Güney Amerika ülkelerinin Birleşmiş Milletlere üye olarak alınmaması hususunda beyanat vermişlerdir. Sonuç itibarıyla 1 Mart 1945 tarihi temel alınarak ortak düşmana karşı savaş ilan eden ülkelerin üyelikleri alınmış, Türkiye'de bunun üzerine Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmiştir.¹⁶⁴

Büyük savaşın, yani İkinci Dünya Savaşı'nın ciddi anlamda kazananı Sovyetler olmuştur. Sovyetler, özellikle de bu konferans ile politikalarını teker teker gerçekleştirme yoluna gitmiş, Doğu Avrupa ve Boğazlar hususlarına ayrı bir önem atfetmiştir.

3.7. Milyonların Ölümü: İkinci Dünya Savaşı

1939-1945 yıllarını kapsayan ve neredeyse dünyanın her tarafını kana boyayan bu savaş büyük belalar getirmişti. Milyonlarca insan hayatını kaybetmiş, yaralanmış ya da zorla yurtlarından edilmişti. İkinci Dünya Savaşı'nın çıkış nedeni olarak aslında Birinci Dünya Savaşı sonrası çözümsüz kalan yığınla sorun gösteriliyordu. Ancak en büyük nedeni; Avrupa'da yükselen Alman milliyetçiliği ile Hitler emperyalizmi idi. Bu kanlı savaş; Portekiz, İsveç, İsviçre, İspanya ve Türkiye haricinde Avrupa'nın tamamını nüfuzu altına almıştı.¹⁶⁵

Almanya, 27 Nisan 1939'da Polonya ile olan Saldırmazlık Antlaşması'nı geçersiz kıldıktan sonra Danzig şehrini ve Polonya'nın bu bölgeyle kesişen topraklarını istemişti. Ancak Polonya, İngiltere ve Fransa'nın desteğine sığınarak bu teklifi reddetti. Sovyetler ile Almanya arasında imzalanan Saldırmazlık Paktı ile Hitler'in eli iyice güçlenmişti. İngiltere, Almanya ile Polonya'yı müzakere etmek adına masaya oturtmak istemiş, iki tarafa da görüşlerini bildirmişti. Almanya, bu fikre sıcak bakarak Polonya hükümetinden görüşmeler adına 30 Ağustos'a kadar Berlin'e temsilci göndermesini istemişti. Polonya hükümeti, ilgili teklifi kabul ederek Berlin'e tam yetkili bir temsilci göndermiş, ancak ilgili kişi Berlin'e 31 Ağustos günü gelebilmişti. Alman lider Führer, taahhüt ettiği sürenin geçtiğini ileri sürerek gelen temsilci ile görüşmeyi kabul etmemiş ve 1 Eylül 1939 günü Polonya topraklarını işgal etmeye başlamıştı.¹⁶⁶

Almanlar 1 Eylül 1939 tarihi itibarıyla Polonya'ya girince büyük savaş başlamıştı. Bu bağlamda Sovyetler, Almanlar ile yaptıkları antlaşma gereği kendilerine bırakılan bölgeyi işgal

¹⁶³ Yazıcı, a.g.e., 29.

¹⁶⁴ Yazıcı, a.g.e., 29.

¹⁶⁵ Vuslat Uyanık ve Yeliz Aksoy, *Tarihteki Ünlü Savaşlar, Saldırıları ve Antlaşmaları*, (İstanbul: CNR Stüdyo, 2013), 99.

¹⁶⁶ Mustafa Alkanat, “İkinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Türkiye'ye Yönelen Sovyetler Birliği Tehdidi ve Türk Dış Politikası”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Karabük 2019), 74.

ederek Almanların müttefikleri olarak savaşta yerlerini almıştı. Ancak süreç böyle ilerlememiş, Almanya Haziran 1941 itibarıyla Sovyetlere saldırmaya başlayınca savaşın eksenini değiştirmişti. Çünkü savaş Avrupa'nın doğusuna doğru eğilim göstermiş, bu durum haliyle Türk-Sovyet ilişkilerine yeni bir boyut getirmişti.¹⁶⁷

Polonya'nın işgali ile dünya sahnesinde yeni bir dönem başlamıştı. Stalin ya da Sovyet emperyalizmi olarak adlandırılan bu dönem de Sovyetler önce Almanlar ile geçici bir ittifak kurarak Polonya'yı, ardından Baltık ülkelerini hedef tahtasına oturtarak Finlandiya'ya savaş ilan etmişti. Türk hükümeti, İngiltere ve Fransa ile bir ittifakın içerisine girmiş, kendisini mümkün mertebe savaştan korumaya çalışmıştı.¹⁶⁸

Öyle ki, Polonya ve Finlandiya'ya karşı saldırıda bulunan Sovyetler, ABD'den sert bir uyarı almıştı. Dönemin ABD Başkanı Roosevelt, Sovyetlerin zayıf devletlere saldırıda bulunmasını ve Almanlara malzeme vermesi dolayısıyla siyasi gerilimin tırmanacağını ve ilişkilerin düzelmeyeceğini öngörüyordu. Hatta bu bağlamda Roosevelt, Sovyet elçisi olan Oumanski'ye sert bir şekilde ilgili durumu dile getirmişti.¹⁶⁹

1939 yılına gelindiğinde Türkiye için diplomatik anlamda bir keskin dönemeç görünmüştü. Artık dünya yeni bir güç mücadelesine tanıklık etmekteydi ve bu süreçte Sovyetler Türkiye'ye karşı politikasını değiştirerek özellikle Boğazlar konusunda yeniden hak talebinde bulunmaktaydı. Haliyle gerilen ilişkiler geri dönülemez bir yola giriyordu. Sovyetler ile Almanya arasında imzalanan ilgili Saldırmazlık Paktı, aslında Sovyet dış politikasına mükemmel bir yön veriyordu. Pakt ile Almanya'ya karşı geniş bir cephe oluşturulması planlanırken boşa çıkmış, ilgili durum Türkiye tarafından da muhteşem bir endişe ile karşılanmıştı. Türk-Sovyet ilişkileri yollarını ayırma hususunda mutabık kalıyorken dünya büyük ve kanlı bir savaşa ev sahipliği yapacağından habersizdi. Aslında Sovyetler, ilgili pakt ile Batılı devletlerin Almanları kendi üzerine saldırma taktiği ile "düşmanı düşmana kırdır" siyasetini önceden görmüş ve bu durumun önüne geçmek için çabalamıştı.¹⁷⁰

Sovyetler ve özellikle Stalin, ilgili antlaşma ile komünizmin yayılması hususunda önemli bir fırsatı yakalamışlardı. Stalin'e göre ya Almanlar kaybedecek, ya da Batılı devletler kaybedecekti ve her iki ihtimalde de karlı olan, kazanan taraf Sovyetler olacaktı. Aslında Hitler, Mussolini yüzünden dilediği gibi hareket edemiyordu. Çünkü İtalya savaşa girme konusunda tereddütler yaşıyor ve Hitler ise mecburi olarak Stalin ile birlikte hareket etme noktasında buluşuyordu.¹⁷¹

¹⁶⁷ Alkanat, a.g.t., 75.

¹⁶⁸ Fatih Özel, "İttifaktan Düşmanlığa Dönüşen Türk-Sovyet İlişkileri: Stalin Dönemi Türk Dış Politikasında Yaşanan Büyük Değişim", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2020), 33.

¹⁶⁹ "Vaşingtonda Sovyetler Elçisine bir ihtar", Cumhuriyet Gazetesi, 4 Nisan 1940.

¹⁷⁰ Cihan Ozan Beydeş, "Demokrat Parti Dönemi Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılapları Enstitüsü, İzmir 2015), 11.

¹⁷¹ Beydeş, a.g.t., 12.

Ancak zaman, Hitler'in tersi yönünde hareket ediyordu. Sovyet-Alman dostluk antlaşması çatırdamış, 1941 Haziran ayında Almanlar Sovyetlere saldırmıştı. İlgili durum, Türkiye'de bir şaşkınlık ile karşılanmış, yetkililer konuya ciddi bir eğilim göstererek takip etmişlerdi. Öyle ki bu durum Türkiye'yi "*Polonya Sendromu*" olarak adlandırılan durumdan kurtarmıştı. Çünkü Türkiye, Sovyetler ve Almanların ortak saldırısından büyük bir endişe duyuyordu ve haksız da sayılmazdı.¹⁷²

Almanların Sovyet ülkesine saldırdıkları sırada Türk basınında ilginç bir hareketlenme yaşanıyor. Basın, Alman merkezli haberler yapıyor, ancak hükümet yetkilileri ilgili konuda bir konuşma yapmaktan ayrıca kaçınıyordu. Aslında bunun temel nedeni Türk yetkililerin Sovyetlerin tepkisini çekmek hususunda dikkatli olmalarıydı. Türkiye'deki hava derin bir Sovyet tehdidi içeriyor, buna göre hareket ediliyordu. Artık ilişkiler farklı bir boyut almıştı. Rus dostlarıyla yollarını ayıran Almanlar, Türklerle dostane ilişkiler kurmak adına diplomatik ilişkileri tesis etmeye hazır görünüyorlardı.¹⁷³

1940 yılında yaşanan olaylar, aslında Almanların yaptıkları planların gelişigüzel olmadığını gösterir gibiydi. Hitler, tıpkı bir satranç oynuyormuşçasına bir sonraki hamlesini düşünüyordu. Önce Fransızları mağlup eden Hitler, yönünü İngilizlere çevirmiş, ardından İngiltere'yi de Avrupa'dan çıkarmaya başladığı an asıl hedefi olan Sovyetlere gözünü dikmişti. Hitler, Sovyetler üzerinden Orta Doğu'ya hızlı bir giriş yapmak niyetindeydi. Nihayet planlarını işleme alan Hitler, aslında kendisi için sonun başlangıcı olduğunu çok geç olduğunda fark edecekti. Evet, Hitler zeki bir adamdı, uzun vadede planlar kurabiliyordu ancak karşıdaki Stalin ise kendisinden aşağı kalmıyordu. Stalin, "düşmanımın düşmanı dostumdur" düsturu ile hareket ederek Batılılar ile işbirliğine girmişti ve savaşın akıbeti ilginç bir şekilde tersine dönmeye başlamıştı.¹⁷⁴

İlgili süreç yaşanırken, Moskova şehrinde ilginç gelişmelere tanıklık ediliyordu. Sovyet ve İngiliz hattında "Ortak Harekât" olarak adlandırılan bir antlaşma imzalanmıştı. İngilizler, Sovyetleri önemli bir müttefik olarak görmüş, yardımlarını esirgememişti. Büyük ölçüde askeri yardımlarda bulunan İngiliz hükümeti, Sovyetlere; "*450 uçak, 22.000 ton kauçuk, savaş endüstri malzemeleri ve 3 milyon ayakkabı*" gibi önemli yardımlarda bulunmuştu. Savaşın kaderi değişiyordu. Hitler için ilginç bir hamle daha gelecekti; Amerika, Hitler'in aleyhine savaşa dâhil olacak, Hitler için zaman adeta durma noktasına gelecekti. Çünkü Amerika, önemli bir güç olarak savaşa katılmış, kendisi de İngilizler gibi Sovyetlere yardımlarını esirgememişti.¹⁷⁵

Almanlardan sonra nihayet; Romanya, Bulgaristan, Macaristan ve Finlandiya'da Sovyetlere savaş ilan etti. Savaşın ilk keskin dönemecine kadar ki durum Almanların lehine

¹⁷² Beydeş, a.g.t., 14.

¹⁷³ Beydeş, a.g.t., 15.

¹⁷⁴ Uyanık ve Aksoy, a.g.e., 103.

¹⁷⁵ Uyanık ve Aksoy, a.g.e., 104.

ilerliyordu. Kış geldiğinde Alman birlikleri hem fiziki hem de manevi bir yorgunluk yaşadıklarını fark etti. Durumu idrak eden Stalin, derhal harekete geçti. Hitler uzun vadede plan yapıyordu, ancak atladığı çok ama çok önemli bir olay vardı. Hitler'e göre ilgili harekât kış gelmeden tamamlanacak ve savaş bitecekti. Hatta Alman birliklerinin üniformaları elbette Moskova soğuşuna uygun değildi. Bütün bu olumsuz gelişmeler içerisinde şekillenen durum ile Almanlar Sovyetlere karşı üstünlüğü kaybetme yoluna girmişti.¹⁷⁶

Hitler, bu sefer de yönünü Hazar ile Karadeniz arasında bulunan Kafkas petrol yataklarına çevirmişti. Alman orduları ağustos ayında Maykop Petrol Merkezine ulaşmayı başardı. Epey kuzeyinde bulunan Stalingrad kentine yönelik saldırıları ise büyük bir hüsrarla sonuçlandı. Bu çarpışmada ağır bir mağlubiyet alan Hitler, yaklaşık seksen bin askerini kaybetmişti. Hitler, ülkede birkaç günlük yas ilan ettiğini açıkladı. Çünkü yaşanan bu büyük kayıp, savaşın akıbetini önemli ölçüde değiştirecekti. Sovyet askerleri topraklarını büyük bir azimle savunmuş, fırsatını bulduğunda ise derhal karşı saldırıya geçmişti. Kızıl Ordu, Romen ve Almanlardan oluşan birliği 1943 yılının Şubat ayında teslim alabildi. Sovyetlerin bu önemli başarısı ile Almanlar Kafkasya'dan çekilmek durumunda kaldı. Artık ilgili süreç Stalin'in lehine ilerliyor, Almanlar art arda aldıkları darbeler ile geri çekiliyorlardı.¹⁷⁷

Stalingrad ve Normandiya Çıkartması ile büyük bir zafer elde eden Müttefik devletler, artık Almanların sonunun geldiğinin farkındaydı. Savaşın altıncı yılına gelindiğinde artık biteceği yönünde mutabık kalmışlardı. Müttefikler, 1945 yılının Nisan ayında Hitler'in güç bulduğu, ruhu olarak kabul ettiği Münih'e girdiklerinde Hitler dayanamayıp intihar etmişti. Mihverin belkemiği olarak teşkil edilen Almanya ve İtalya düşmüştü. Ancak Uzakdoğu'da direnen hala bir ülke vardı. Amerika, son darbeyi vurmak üzere hazırlanmış, Hiroşima ve Nagazaki'ye atom bombaları¹⁷⁸ atmıştı. Büyük bir can kaybı yaşayan Japonya, teslim olduklarını Müttefiklere bildirmiş ve geri çekilmişti. Ancak Atom Bombası ve Uzakdoğu gibi konularda Amerika ve Sovyetler çeşitli anlaşmazlıklara düşmüş ve ikili ilişkileri iyice gerilmişti. Elbette Almanya'nın ağır bir mağlubiyet almasında Sovyet-Amerikan hattının ağırlığı önemli ölçüde fazlaydı. ABD ve Sovyetler dünyayı yeniden şekillendirme hususunda önemli bir oynamışlardı. Evet, bundan sonraki süreçte ağırlıkları epey bir hissedilecekti.¹⁷⁹

İtalya, Almanya, Fransa ve İngiltere gibi büyük devletler yıllarca süren büyük savaş sonucu zayıflama göstermişlerdi. İlgili bu durum, Sovyetleri Avrupa'daki en güçlü devlet haline getirmiş, savaşın kazananı Stalin olmuştu. Evet, Sovyetler lehine gelişmeler kaydedilmiş, ancak Türk dış politikasının zorlu bir süreçten geçeceği ise malumun ilanı olmuştu. Türk dış politikasının özellikle 1923-1945 arasını referans aldığımızda büyük devletlere karşı tam bir

¹⁷⁶ Uyanık ve Aksoy, *a.g.e.*, 104.

¹⁷⁷ Uyanık ve Aksoy, *a.g.e.*, 104.

¹⁷⁸ Amerika, Japonya'ya 2 adet Atom Bombası atmıştı. Bunlar; "Little Boy" (Küçük Oğlan) ve "Fat Man" (Şişman Adam) olarak kayıtlara geçmiştir.

¹⁷⁹ Beydeş, *a.g.t.*, 18.

denge politikası işlediklerini görmek elbette mümkün olacaktır. Türkiye, öncelik olarak yönünü Sovyetlere, büyük savaşa doğru ise İngilizlere çevirmiş, bazense birçok devletle dengeli bir ilişki kurarak adımlarını dikkatlice atmıştı. Büyük savaşın bitiminde ise, dünya çift başlı bir düzene geçmiş, Türkiye ise bu düzendeki yerini ABD taraflı olarak göstermeyi kendisine daha yakın ve uygun görmüştür.¹⁸⁰

Büyük savaştan sonra yükselen bir güç olarak dünya sahnesine çıkan Sovyetler Birliği'ni batıda zorlu bir rakip bekliyordu. ABD, Sovyetlerin ve Stalin'in kontrolsüz bir şekilde yükselmesinden epey bir rahatsızlık duymuştu. ABD'nin nihai amacı, savaş sonrası kurulacak olan sistemde söz sahibi olmak, ardından Sovyetlerin önünü kesmek üzerine çalışmalarda bulunmaktı. Çünkü ilgili savaştan ağır bir şekilde çıkan İngiltere, Fransa ya da başka Avrupalı bir devlet Sovyetlere karşı koyacak bir güç içerisinde değildi.¹⁸¹

Evet, büyük savaş sonra ermişti ancak dünya yeni bir savaşa doğru gittiğini geçte olsa fark edecekti. İlgili durumu fark eden İngiliz Başbakan Churchill, Doğu ve Batı arasındaki gerilimin gittikçe tırmandığını; Prag, Berlin, Varşova, Budapeşte, Belgrat, Bükreş ve Sofya gibi şehirlerde yükselen Moskova etkisine dikkat çekiyordu. Büyük savaştan sonra Sovyetler, bu şehirleri terk etmeyi reddetti ve ideolojilerini yaymak uğruna büyük bir mücadeleye girişti.¹⁸² Öyle ki, ilgili durumu George Orwell çok güzel betimlemişti; “...birkaç saniye içerisinde milyonlarca insanı öldürebilecek silahlara sahip iki ya da birkaç canavarımsı süper gücün aralarındaki nükleer meydan okuma ama harekete geçmeme haline.”¹⁸³ Sözleri ile durumun ciddi bir boyutta olduğunu dile getirmişti.

Savaştan sonra birçok Batı Avrupa ülkesinde durum vahimdi. Halk temel ihtiyaçlarını karşılayamıyor, sık sık durumu protesto ediyor ve grevlerde bulunuyordu. Savaşın yaralarını sarmaya çalışan halka karşı Sovyetler “Komünizm” adlı bir cennet vaat ediyordu. Durumun vahametini kavrayan ABD, bu bağlamda –Sovyet yayılcılığını engellemek adına- “Marshall Yardımı” başlattı ve Türkiye'ye de 137 milyon ABD Doları tutarında yardım yapıldı. Evet, Sovyetler kadar ABD için de Türkiye önemli bir ülkeydi ve komünizme kaptırılması düşünülemezdi. Çünkü Stalin, Avrupa'da devam eden Sovyet propagandasını daha da güçlendirmek adına Doğu Bloku ülkelerindeki komünist partileri “Kominform” adı altında toplamayı başarmıştı.¹⁸⁴ İşler iyice kızışıyordu; öyle ki Türkiye, 1949 yılında kurulan NATO'ya katılmasıyla Sovyetler iyice öfkelenmiş, Türkiye üzerindeki propagandalarına ve politikalarına hız kesmeden devam etmeyi sürdürmüşlerdi.

¹⁸⁰ Beydeş, a.g.t., 18.

¹⁸¹ Yaşar Onay, Kandırılan İnsanlık BOP, Küresel Isınma ve Küresel Yalanlar, 1. baskı (İstanbul: Yenyüzyıl Yayınları, 2015), 34.

¹⁸² Ali Çimen, Başkanın Gözleri CIA, 1. baskı (İstanbul: Timaş Yayınları, 2020), 26.

¹⁸³ George Orwell, ilgili sözlerini 1968 yılında bir makalesinde ifade etmiştir.

¹⁸⁴ Çimen, a.g.e., 31-34.

Sonuç olarak; Türkiye, kuruluşundan başlayıp büyük savaşın sonuna kadar ki olan süreçte gayet başarılı bir politika yürütmüş, ilmi siyaseti başarıyla takip etmiştir. Gerek Sovyetlerle olan ilişkilerde, gerekse İngilizlerle ve diğer devletlerle olan ilişkilerini başarılı bir şekilde yürütmüştür. Böylelikle Türkiye, dünyanın büyük bir savaşın eşiğine geldiğini, hatta büyük savaşın çıkacağını hissederek ülkesini ve milletini koruma içgüdüleriyle hareket etmiş ve başarılı da olmuştur. Ancak bundan sonraki süreç Türkiye için daha zorlu ve çetin olacaktır. Dünya yeniden bir çekişmeye tanık olacak, bu çekişmenin mimarları ABD ve Sovyetler Birliği olacaktır. İlgili döneme doğru gelirken Sovyetlerin ve KGB'nin izlemiş olduğu siyaset zaman içerisinde Türkiye'yi yıpratmak ve ideolojisini yaymak üzere şekillenecektir. Çünkü Stalin, büyük bir zafer yaşamının verdiği güç ile Avrupa'daki en büyük devlet olma yoluna gitmiş, Batı'daki en büyük rakibi olan ABD'ye sürekli gözdağı verirdesine hareket etmiştir. Bundan sonraki ve son olan bölümümüzde Stalin'in ve KGB'nin Türkiye üzerinde ne gibi planlar kurduğunu ve toplumdaki huzuru nasıl yıkmaya yönelik faaliyetlerde bulunduğunu anlatmaya yönelik olacaktır. Bununda en güzel yolu istihbarat birimi olan KGB'yi kullanmak olmuştur. Çünkü Rusya; tarihinden bu yana, gerek Çarlık, gerek Sovyet, gerekse Federasyon dönemi olsun her dönemde adeta bir istihbarat devleti olduğunu tüm dünyaya haykırıcasına göstermiştir. Elbette istihbarat birimleri her devlet için bir önem atfeder ancak Ruslar için ayrıca bir önem atfetmektedir. Çünkü Ruslar, istihbarat servislerini kullanarak "devletin ulusal güvenliği" adı altında her türlü eylemi ve hamleyi kendilerine mubah olarak kabul etmekte ve buna göre hareket etmektedirler.

4. STALİN ve KGB’NİN TÜRKİYE ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

4.1. Türkiye’deki Rus Etkisi ve Komünizm Faaliyetleri

İlginçtir ki, bu dönem için aslında Türkiye’yi ABD-Sovyetler mücadelesi sahası olarak yorumlamak mümkündür. Büyük savaştan sonra yükselen Sovyet nüfuzu ve gücüne güç katmış olan ABD’nin canla başla verdiği mücadele de ciddi anlamda etkilenen ülkelerden birisi ise şüphesiz Türkiye olmuştur.

Atatürk döneminden itibaren, Türkiye’de “*Takrir-i Sükûn*” kanunu gereğince komünizme karşı bir savaş başlamıştı. Komünist ideolojiye sahip kişiler, yer altı biçiminde örgütlenme yolunu seçmişlerdi. Özellikle 1925 ve 1927 yıllarında komünistler tutuklanmıştı. İlerleyen süreçte ise, 1930-1946 yılları arası Türkiye’deki komünizm fikri; edebiyat ve fikir alanlarında varlığını epey bir güçlendirmişti. Şiir, fıkra, roman ve hikâye gibi edebi konularda pek çok komünist düşünür eserlerini kaleme almış ve böylelikle komünizm propagandası yapmaktan geri durmamıştı. Bu isimlere örnek vermek gerekirse; “*Sabiha Sertel, Nazım Hikmet, Şevket Süreyya Aydemir, Zekeriya Sertel ve Kemal Tahir*” olarak söylemek mümkündür.¹⁸⁵

Büyük savaş doğrutusunda yükselen bir Alman nüfuzu ile birlikte, Türkiye’de komünizme karşı olan tepkiler daha da güçlü bir hale gelmişti. Komünizme karşı bir ideoloji olan Turancılar, aktif bir mücadele sürdürdüklerinden komünist düşmanlığını giderek artırıyorlardı. Hitler’in 1943 yılında Sovyetlerden aldığı ağır darbe ile Türkiye’deki sola yakınlık daha da artmış, büyük bir hareketlilik gözlemlenmişti. “*Yurt ve Dünya, Değirmen, Adımlar*” gibi birçok sol görüşlü dergi, Turancılar karşı çok sert bir dil kullanarak onları eleştirmişti. Ülkedeki kutuplaşma günden güne etkisini gösteriyor, halk kendi arasında bölünmeler yaşıyordu. Öyle ki, ilgili yazarların ortak kanaati Türkiye’de oluşan milliyetçi hareketin faşizme büründüğü yönünde olmuştu.¹⁸⁶

Yaşanan büyük savaş, günden güne Sovyetler lehine dönmüş, ilgili bu durum da Türk iç politikasına yansımıştı. Haliyle Türkiye’de iktidardakiler Turancılık fikrine karşı bir duruş göstermiş ve bu yaklaşımı benimseyenler ise tutuklanarak cezaevlerine gönderilmişti. İrkçılık-Turancılık Davası olarak adlandırılan milliyetçilerin yargılanma süreci 29 Mart 1945 gününde karara varılmış, yargılanan on sanığa ise yaklaşık onar yıllık cezalar verilmişti. Ancak verilen karar, Askeri Yargıtay tarafından bozulmuş, düzenlenen ikinci duruşmada ilgili sanıklar hakkında beraat kararı verilmişti. Evet, işte Türkiye böylesine sancılı ve zorlu bir süreçten geçiyor; toplumun her noktasındaki Sovyet, Komünizm ve KGB etkisi ciddi derecede hissediliyordu.¹⁸⁷

Büyük savaş sonrası dünya yeni bir şekillenme yoluna girmişti. Şekillenmeye başlayan yeni dünya düzeninde Türkiye’deki komünistler, demokratikleşme adı altında yaşanan

¹⁸⁵ Sabit Dokuyan, 1945-1950 Yılları Arasında Türkiye (Eğitim, Sosyo-Kültürel Yapı, Ekonomi, Din, Askeri Yapı ve Basın) İkinci Cilt, 1. baskı. (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2013), 63.

¹⁸⁶ Dokuyan, a.g.e., 63.

¹⁸⁷ Dokuyan, a.g.e., 64.

sıkıntılardan maksimum fayda elde etmek adına çalışıyorlardı. İşte bu kimseler; demokratikleşme ve komünizmin bir arada kurulmasını arzuluyordu. Ancak komünistler, Batı tarzı bir demokrasi üzerine kurulması değil, tam anlamıyla bir işçi devriminden yana olduklarını beyan ediyorlardı. Çünkü komünistlere göre; Batı demokrasisi sömürgeci ve emperyal duygulardan öteye geçmiyordu. Komünistlerin ilgili tutumu, toplum içerisinde büyük bir kargaşa ve huzursuzluk ortamına el veriyordu. Aslında ilgili anlayışa binaen oluşan bu sert tutumun en önemli nedeni rejimi yıkmaya yönelik olduklarını düşünüyordu.¹⁸⁸ Çünkü insanlar, Komünizm ideolojisinin Marksist çizgiden çıktığını ve tam anlamıyla Stalinist bir tutum ile hareket ettiğini düşünüyor, Türkiye'nin de Sovyetlerin peyk devletleri olarak bilinen grubun arasına dâhil edilmek istenildiğini söylüyorlardı.

Sol görüşlerin lideri durumundaki Şefik Hüsnü Dağmer, Türkiye'de faşizme karşı demokratik mücadele cephesi altında bir örgütlenmeyi hayata geçirmek için önemli ölçüde çaba göstermişti. 1945 yılının Temmuz ayında hayata geçirilmesi planlanan bu cephenin ilgili programı yayınlamış ve bu örgüt iktidar partisi karşıtı ve muhalif olan oluşumları önemli ölçüde destekler nitelikteydi.¹⁸⁹

Bahsedildiği üzere, Türkiye toplumsal açıdan derin bir karışıklık ve kargaşa durumu yaşıyordu. Toplum adeta Turancılar ve Komünistler olarak kendi arasında ikiye bölünmüştü. Toplum sürekli bir çatışma halindeydi ve bu durum hükümet yetkililerini de zor duruma sokuyordu. Sovyetlerin, Stalin'in hedefi belliydi; tam anlamıyla komünist bir rejimin Türkiye'de etkili olup olmayacağı hususunda çalışmalar yapılıyor, Komünist Parti, Türkiye hususunda ayrı bir çalışma programı düzenliyordu. Evet, Türkiye stratejik açıdan önemli bir ülke idi ve bu ülkenin Sovyetlerin uydu devletlerine dâhil olması Stalin'in gücünü önemli ölçüde artırabilirdi. Stalin, büyük savaştan en avantajlı kendisinin çıktığını biliyor, politikalarını ilgili duruma göre yapıyordu. Ancak gözünden kaçırdığı bir husus daha vardı; o husus Amerika idi. İlgili bölümün girişinde de bahsettiğimiz gibi, artık dünya çapında iki önemli güç vardı, bunlar Sovyetler ve Amerika idi. Türkiye konusunda politikalar yapan yalnızca Sovyetler değil, Amerikalılar da vardı. Dünya, Soğuk Savaş'a doğru ilerlerken Türkiye sahasında Rus-Amerikan mücadelelerine tanıklık edecek, tam bir istihbarat savaşları yaşanacaktı.

¹⁸⁸ Dokuyan, a.g.e., 64.

¹⁸⁹ Dokuyan, a.g.e., 65.

Oluşturulmak istenen örgütün programı ana hatlarıyla şöyledir;

- 1) *Din, milliyet ve cins ayrımı yapmadan vurgunculuk ve faşizme karşı bir mücadele cephesi oluşturmak,*
- 2) *Büyük tüccar, müteahhit, çiftçilik sahipleri ve ırkçı Türkçülerin desteklediği Saraçoğlu'nun görevi bırakması,*
- 3) *Atatürk inkılaplarına ve demokrasi prensiplerine bağlı bir iktidar oluşturmak,*
- 4) *Orduda, hükümet içerisinde ve okullarda faşizm ve ırkçılık çalışmalarına dâhil olmuş herkesi görevden el çektirmek,*
- 5) *Zararlı olmayan her türlü cemiyet, dernek ve siyasi partileri kurmak,*
- 6) *Hükümetin yaptıklarını eleştirmek ve doğru düşündüklerini yaymak amacıyla toplantı, miting ve gösteriler düzenlemek,*
- 7) *Gazete ve dergi çıkarmak adına hükümet iznine gerek duymamak,*
- 8) *Sansür ve denetimlerin kaldırılmasını sağlamak,*
- 9) *İşçi ile İşveren arasındaki çıkacak ihtilaflarda işçilerin de temsil hakkını sağlamak,*
- 10) *Köylüye kendine yetecek kadar toprak, işini görece kadar alet tedariki yapmak,*
- 11) *Azınlıklara her konuda kolaylıklar tanımak ve eşit haklar konusunda ihtimam göstermek,*
- 12) *Eğitim hakkını orta ve alt gruptaki gençlere geniş manada tanımak,*
- 13) *Kimsesiz çocukların bakımını üstlenecek bir teşkilat oluşturmak,*
- 14) *Halk menfaati ile ilgili üretim araçları ve ekipmanları devletleştirmek ve işçilerin denetimi altına bırakmak,*
- 15) *Halkın ihtiyacı olan tüketim maddelerini ve hizmetlerinin fiyat indirimini sağlamak,*
- 16) *Devlet işlerini yaparak zengin olan müteahhitler sınıfına karşı koymak ve ilgili iş için devletin kendi müteahhit ofisini oluşturmak,*
- 17) *Savaş sırasında haksız kazançlar ile zengin olanların mallarına devlet yararına el koymak,*
- 18) *Dış siyasette Sovyetler Birliği'ni öncelik olarak almak,*
- 19) *Tüm komşu devletlerle iyi ilişkiler kurmak,*
- 20) *Haksız kazançtan elde edilen paraların çalışanların sigortası olarak kullanmak.*

İşte ilgili bu program, daha sonrasında ise kurulacak olan *Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi*'nin programını oluşturmuştu.¹⁹⁰

Bu yıllarda önemli olaylar cereyan ediyordu. Özellikle, Atatürk'ün vefatı sonrası ülke siyasi ve manevi bir bunalımdan geçiyor, toplumun her kesimine yansiyordu. Atatürk'ün vefatı sonrası özellikle 1940'lı yıllardan başlamak kaydıyla "*Bağımsızlık ilkesi*" kavramından gittikçe uzaklaşmaya başlanıyordu. Çünkü Atatürk'ün başlatmış olduğu bağımsızlık mücadelesi ve

¹⁹⁰ Dokuyan, a.g.e., 66.

ilgili bağımsız politikalarından uzaklaşmış, 1950'li yıllardan itibaren tamamen son verilmişti.¹⁹¹

Sovyet hükümetinin Türkiye üzerindeki baskısı günden güne artıyordu. Türlü tehditlerle toprak ve üs istemiş, hatta ülkedeki rejimi bile değiştirmeye yönelik radyo yayınları yapmışlardı. Konu ile ilgili basın kampanyası başlatılmış, Sovyetlerin yayınlarına dünyanın çeşitli yerlerindeki Ermeniler de yoğun bir ilgi göstermişti. Öyle ki; Komünist Parti Sekreteri "*Bütün Ermeni milleti Türkiye'nin zorla ele geçirdiği toprakları istiyor...*" ifadelerini kullanmaktan asla çekinmiyordu.¹⁹² Zaten bu tarz durumlar tipik bir KGB örneği idi. KGB'nin görevi Batı kamuoyunu gizli bir şekilde yönlendirmekten ibaretti. İşte tam da bu maksatla KGB, komünist olmayan ülkelerin medya organlarına çeşitli makale ve çalışmalar sızdırıyor, böylelikle bir yanlış bilgilendirme ve yönlendirme amacını güdüyordu.¹⁹³

Türk kamuoyu ilgili durumdan fazlasıyla müteessir olmuştu. Ülkedeki bunalımlı hava etkisini gösteriyor, solculuk adı altında kim faaliyet gösteriyorsa sert bir tepki ile karşılaşıyordu. Hatta İstanbul Üniversitesi'nin bazı öğrencileri "*Tan, Yeni Dünya ve La Turquie*" gibi komünist propagandalarla tanınan yerleri basmış ve ağır bir tahribat vermişti. Türkiye'nin bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne yönelik ağır tehditler karşısında meclis sessiz kalmıyor, sert bir şekilde eleştiriyordu. Bu hususta Türk kamuoyu tek bir vücut olmuşçasına seslerini yükseltiyordu. Örneğin, dönemin Cumhurbaşkanı İnönü; "*Açıkça söyleriz ki, Türk topraklarından ve haklarından hiç kimseye verilecek bir borcumuz yoktur. Şerefli insanlar olarak yaşayacağız ve şerefli insanlar olarak öleceğiz...*" ifadelerini kullanmıştır. Ayrıca, dönemin Başbakanı Saraçoğlu; "*Bütün dünya biliyor ki bu yerlerde bir tek Ermeni yoktur...*" ifadelerini kullanarak ilgili Sovyet iddialarının asılsız olduğunu beyan etmiştir.¹⁹⁴ Evet, Türkiye işte tam da bu şekilde bir propaganda saldırısı ile uğraşıyordu. Çünkü istihbarat devleti olan Sovyetler, savaşın yalnızca silahlar ile olmayacağını biliyor, en önemlisi kalem savaşları olduğuna inanıyor ve bu yönde politikalar üretmekten geri duracağına benzemiyordu.

¹⁹¹ Mustafa Önsel, Bir Köy Dört Adam Altı Buçuk Darbe İşgale Hazırlık Süreci, 1. baskı. (İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi, 2020), 26.

¹⁹² Naskali ve Şahin, a.g.e., 92-93.

¹⁹³ Tania Rakhmanova, *Rus İktidarının Kalbinde Putin İmparatorluğunu Sorgulama*, çev. M. Reşat Uzmen, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2016), 268.

¹⁹⁴ Naskali ve Şahin, a.g.e., 93.

4.2. Halkın Komünizme Karşı Gösterdiği Sert Tepki: Tan Gazetesi Olayı

1940'lı yıllarda komünizm Türkiye'de önemli bir yükseliş ivmesi yakalamıştı. İlgili ideolojiye halk arasındaki ilk tepki gençler tarafından gösterilmişti. "*Tan Gazetesi*", özellikle yaklaşmakta olan çok partili hayata karşı sert bir tavır alan CHP'ye ağır muhalif bir politika izliyordu. Nihayet *Tan Gazetesi*'nde yazılan komünist içerikli yazılar ile komünist karşıtı diğer gazeteler tepkilerini açıkça dile getirmişti. Örneğin, *Cumhuriyet Gazetesi*'nde konu ile alakalı çıkan yayınlanan bir haberde şu ifadeler yer verilmiştir; "*Hürriyet ve demokrasi isteriz diyen solcuların komünist demokrasi ve kızıl hürriyet istedikleri anlaşılmıştır. Orak-çekice tapanlar maskelerini atmışlardır. Yeni Dünya ve Görüşler yayın organları aracılığı ile bu kimseler gerçek yüzlerini göstermişlerdir. Buradaki demokrasi ve hürriyeti beğenmeyerek Sovyet rejiminin esiri yapmak istiyorlar...*"¹⁹⁵ İşte bu ifadelerden hareketle Türkiye'de yaşanan kargaşayı anlamak çok zor olmayacaktır.

Türkiye'ye karşı sert bir tavır gösteren Sovyetler, Dostluk antlaşmasını da feshettikten sonra Türkiye açısından dostluk kavramından uzaklaşmaya başlamıştı. Sovyetler Birliği'nin dönemin yazarı Zekeriya Sertel tarafından övülmesi de hoş karşılanmamıştı. Beklenen toplumsal olay nihayet 1945 Aralık ayında gerçekleşti. Üniversite mensubu olan öğrenciler ellerinde pankartlar ile toplanmıştı. Pankartlarda şunlar yazıyordu; "*Yaşasın Atatürk, Yaşasın İnönü, Yaşasın Demokrasi, Ne Faşistiz, Ne Komünistiz, Demokratiz*" gibi ifadelerle tepkilerini sert bir şekilde dile getiriyorlardı.¹⁹⁶

İyice galeyana gelen göstericiler Sirkeci mevkiindeki Tan Matbaası'nı önünde Komünizm ve Sertel aleyhinde tezahürat yapmaya başlamış, ardından güvenlik güçlerinin ablukasını ekarte ederek matbaaya girmiş ve tahrip etmişlerdi. Olay yalnızca bunlardan ibaret değildi; galeyana gelmiş gençlik sadece Tan Matbaası ile yetinmemiş, "*Yeni Dünya ve La Turquie*" gazetelerini basan matbaalara, Berrak Kitabevi ve ABC Kitabevi gibi komünizm ideolojisi ile hareket ettiklerini düşündükleri çeşitli yayınevlerine ağır tahribat vermişlerdi. Ardından bazı yayınevleri Tan ve benzeri ismi sahip oldukları için zarar görmemek adına isimlerini değiştirme yoluna gitmişlerdi.¹⁹⁷ Türk gençliği tepkisini sert bir şekilde göstermiş ve Türkiye toplumsal açıdan ister istemez bir bunalım havasına girmişti.

Yaşanan gelişmeler neticesinde, CHP meclis toplantılarına ilgili konular ciddi anlamda tesir etmişti. Toplantıda konuşan parti üyeleri, aslında olayın çok abartıldığını, birtakım basın mensubunun konuyu tırmandırmaya yönelik yazılar yazdıklarından bahsetmişti. Öyle ki, Nedim Veysel İkin¹⁹⁸ yabancı basını yatıştırmak –Sovyetler aleyhinde olmadığını- ve kamuoyunu aydınlatmak adına bazı açıklamalarda bulunmuştu. Bunlar; "*...Hakikat bu merkezde iken Tass*

¹⁹⁵ Dokuyan, a.g.e., 66-67.

¹⁹⁶ Dokuyan, a.g.e., 67.

¹⁹⁷ Dokuyan, a.g.e., 68.

¹⁹⁸ Dönemin Basın ve Yayın Genel Müdürü.

*Ajansı'nın Ankara'daki muhabirinin hadiseyi güya faşistlerin yaptığı Rus aleyhtarı bir nümayiş gibi aksettiren ve bu meyanda talebelerin güya 'Kahrolsun Ruslar, Ruslara Ölüm' gibi afişler taşıdığını ifade eden ve hakikate uymayan haberleri, mensup olduğu ajansa bildirdiği anlaşılmıştır. Vaziyeti olduğu gibi tavsiz ediyorum.*¹⁹⁹ Sözleri ile konuya açıklık getirmeye çalışmıştır.

Sovyetler elbette ilgili duruma sessiz kalmamış, sol görüşlü basına karşı gösterilen tepkilere de sert bir tavır takınmıştı. Sovyetler, Ankara'da bulunan büyükelçisi ile Hasan Saka'ya²⁰⁰ nota vermişti. İlgili notada adeta suçlayıcı bir eda ile şu ifadeler yer almaktaydı; "...Olaylar sırasında Sovyetler Birliği aleyhine sözler sarf edildiği, Sovyet neşriyatının satıldığı iki kitap evinin tahrip edildiği, Türk polisinin de buna müsamaha gösterdiği..." belirtilerek Türk hükümeti ilgili olaydan sorumlu tutulmuştu. Ancak Türk hükümeti ise kesinlikle ilgili notayı reddetmiş, Sovyetlere karşı bir tavrın olmadığını, sadece halkın bazı gazete haberlerine tepki gösterdiğini ifade etmiş olsa da Sovyetler açısından bu açıklama pek tatmin edici olmamıştı.²⁰¹ Hükümet, yaşanan olaylar neticesinde derhal bir yargılama sürecine girmişti. Bu bağlamda yetkililer suçları işleyenlerden çok, işlenmesine neden olan isimleri yargılamayı seçmişti. Nihayet yargılama süreci sona ermiş; Zekeriya Sertel, Sabiha Sertel, Cami Baykurt ve Halil Lütfi hapis cezası almışlardı.²⁰²

Toplumsal açıdan bakıldığında Türkiye'de derin bir bunalım havası vardı. Yapılacak en ufak bir haberde –özellikle komünizm ile ilgili- halk sessiz kalmıyor, tepkisini en sert bir şekilde ifade ediyordu. Bunların en büyük örnekleri *Tan Gazetesi* olayı olmuştu. Halkın ilgili konuya en ufak bir tahammülü yoktu. İlgili dönemde adeta bir "Faşist ya da Komünist" mücadelesi yaşanıyor, Türk toplumu zor günlerden geçiyordu.

Komünizm karşısında adeta bir toplumsal infial yaşanmıştı. İlgili duruma bir müdahale de Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından gerçekleşmişti. Türkiye'de komünist fikre sahip kişilerin Sovyet bağlantılı olduğu iddiası ile bütün dikkatler komünist örgütlere çevrilmişti. Komünist partiler ve sendikalar ilgili iddiaları yalanlar nitelikte beyanlar vermiş olsa da Şefik Hüsnü Değmer'in Moskova'ya göndermiş olduğu raporlar ifşa edilmişti. İlgili raporlarda Değmer; Türkiye'de basında izlenen komünist propagandadan bahsetmişti.²⁰³ Oluşan komünizm karşıtı tepkilere binaen Sıkıyönetim Komutanlığı bazı tedbirler alarak halka şu şekilde duyurmuştu;

1) *Mahkûm komünistler veya müfrit komünist mefkûreli kimseler tarafından örtülü bir şekil altında kurularak memleket içinde içtimai bir zümrenin diğerleri üzerinde tahakkümünü tesise ve mevcut iktisadi ve içtimai nizamları bozmaya çalıştıkları anlaşılan Türkiye*

¹⁹⁹ Dokuyan, a.g.e., 70.

²⁰⁰ Dönemin Dışişleri Bakanı.

²⁰¹ Dokuyan, a.g.e., 70.

²⁰² Dokuyan, a.g.e., 71.

²⁰³ Dokuyan, a.g.e., 71.

Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi ile Türkiye Sosyalist Partisi merkez şubeleri ve mevcut sendikalardan bu partiler veya onlardan aldıkları direktifle hareket eden kimseler tarafından kurularak ve kendi maksatlarına göre sevk ve idare edilenleri ve İstanbul İşçi Sendikaları Birliği ve İstanbul İşçi Kulübü kapatılarak faaliyetlerine son verilmiştir.

- 2) *Bu partilerin fikirlerini yayan Sendika, Ses, Nor-Or, Gün, Yiğın ve Dost gazeteleri ve dergileri bunların matbaaları kapatılmıştır.*
- 3) *9 Aralık 1946 tarihli nüshasında belirmiş olduğu veçhile memleketin siyasi ve hukuki nizamını bozma yolunda propaganda yapan Yarın Gazetesi ve matbaası dört ay için kapatılmıştır.*
- 4) *İrticai mahiyette yaydığı fikirlerle emniyet bakımından zararlı görülen Büyük Doğu Dergisi ve matbaası dört ay için kapatılmıştır.*
- 5) *Komünist propagandasını taşıyan her türlü yazının sıkıyönetim hududu dâhilindeki illere girmesi ve bu illerde basılıp satılması yasaktır.²⁰⁴*

Türkiye de toplumsal açıdan derin infialler yaşamış, çeşitli basım evleri ve matbaalar komünist propaganda yaptıkları iddiası ile ağır bir şekilde tahrip edilmişti. İlgili duruma Sovyet ve çeşitli kamuoyları sessiz kalmamış, verdikleri notalar ile sorumlu olarak Türk hükümetini göstermiş ve suçlama yoluna gitmişlerdir. Bu nedenle Sıkıyönetim Komutanlığı, toplumsal olayların daha da büyümemesi adına sert tedbirler almak ve uygulamak zorunda kalmıştır. Peki, öyleyse Türkiye'nin stratejik konumu Sovyetlerin, bilhassa Stalin'in neden ilgisini çekiyordu? Trakya ve Anadolu yarımadalari üzerine kurulmuş bu ülke Sovyetler için Osmanlıların varisi olarak görülüyor, bölgesindeki yaşanan gelişmelerin başrolü, belirleyici unsuru olarak karşilarına çıkıyordu. Özellikle balkanlardaki devletlere kıyaslandığında politik ve askeri güç olarak başı çeken Türkiye, Sovyetler için peyk devlet konumuna gelirse önemli bir güç katabilirdi. İşte bu nedenle Sovyetler, Türkiye'ye karşı ayrı bir politika atfetmeyi ihmal etmiyordu.²⁰⁵

²⁰⁴ Dokuyan, a.g.e., 72.

²⁰⁵ Şafiqullah Muhammedi, "Soğuk Savaş Döneminde Sovyetler Birliğinin Balkanlar Politikası", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne 2020), 44.

4.3. Türkiye’de Komünizm Propagandası Yapan Bazı Yayınların Kapatılması, Yasaklanması ve Sovyetlerin Türkiye’deki Casusluk Faaliyetleri (1922-1953)

Özellikle 1922-1953 yılları arası, yani Stalin’in iktidarda olduğu dönemlerde Türkiye’de sayısız komünizm propagandası yapan yerler açılmıştı. Derin bir Sovyet etkisi altında oldukları gözlerden kaçmıyordu. Bu gibi yerler Sovyetlerden büyük bir destek görüyor, komünizmi yayma adı altında çeşitli faaliyetlerde bulunuyorlardı. Çünkü Türkiye’nin konumu ve yapısı Sovyet hükümeti için büyük bir önem atfediyordu.

Stalin, gerçekten de yapacağı eylemlere ve üreteceği politikalara bir zemin hazırlamakta başarılı birisiydi. Hitabet konusunda iyi olan Stalin, yapacağı her konuşmasında mutlaka Komünizm propagandasını ihmal etmiyordu. Bu bağlamda Rus gizli servisini ve Komünist Parti’yi çok iyi kullanan Stalin, şu ifadeleri kullanmıştı; “...Biz, komünistler, hususi bir vasıfta insanlarız. Biz hususi bir maddeden yaratılmışız. Biz Uluğ proleter strateji’nin ordusunu, Yoldaş Lenin’in ordusunu teşkil eden insanlarız. Bu orduya mensup olmak şerefinden daha yüksek bir şey yoktur. Yoldaş Lenin’in banisi ve rehberi bulunduğu partinin azası namını taşımaktan daha yüksek bir şey yoktur.”²⁰⁶ Aslında Stalin, bu sözleri ile asıl amacına bir meşruiyet kazandırmak adına çalışıyordu.

Örneğin, dönemin Başbakanı olan Sayın Hasan Saka’ya, CHP Genel Sekreterliği bir yazılı açıklamada bulunmuştu. İlgili yazılı açıklamada ilginç satırlar göze çarpıyordu. Bu yazıda son zamanlarda yazılan gerek günlük, gerekse haftalık ve aylık yazılarda hem sürüm bahanesiyle hem de propaganda aracı olarak kullanıldıklarından bahsediliyordu. İlgili yazılarda hak ve adalet kavramlarına sığınarak gizli gizli komünistlik propagandası yapıldığı ve hükümet yetkililerinin şahısları direkt olarak hedef alındığından bahsediliyordu. Lalapaşa’nın “...Açlar Gazetesi, siyaset adamları fareden farksızınız, kara delinin kurşuna dizilişi ve işçi kitlelerinin acıklı durumu...” başlıklı yazılar ile komünizm faaliyetleri yaptıkları tespit edildiği ve buna karşı en kısa sürede önlemler alınması gerektiğinden söz ediliyordu.²⁰⁷

Yine dönemin Başbakanı olan Refik Saydam, Başbakan müsteşarı Sayın Vehbi Demirel’e bir yazı göndermişti. İlgili yazıda: “Gazetelerde Sovyetler aleyhinde çeşitli yazılar ve karikatürler görüldüğü, bu bağlamda İstanbul Matbuat Bürosu’nu işler hale getirerek ilgili yazıların derhal önüne geçilmesi gerektiği ve sonucun acele bir şekilde tarafına iletilmesini istediği” belirtiliyordu.²⁰⁸

Türk-Sovyet ilişkilerini ilginç dönemlerden geçiyordu, Örneğin; ilgili belgede SSCB Dışişleri Bakanlığı görevini ifa eden Molotov, 30 Mayıs 1953 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti Hükümetine bir mektup göndermişti. İlgili mektupta Molotov, Sovyetlerin son dönemde komşu devletleri nazarına aldığını, ancak Türkiye ile olan ilişkilerini de elbette unutmadığını

²⁰⁶ BCA, 30-10-0-0_249-685-1, 15 Nisan 1940.

²⁰⁷ BCA, Komünizm Propagandası Yapan Solcu Neşriyat Hakkında, 30-1-0-0_42-251-1, Ankara 11.5.1948.

²⁰⁸ BCA, 2. Dünya Savaşı Esnasında Muhafif Taraflar ve Bilhassa, 30-1-0-0_30-179-1, Yalova 18 Temmuz 1941.

belirtiyordu. İlgili mektupta günah çıkarırmışçasına ifadeler kullanan Molotov, Türk-Sovyet Dostluk Antlaşması'na binaen sözler sarf etmiş, Boğazlar hususuna ayrıca değinmişti. İyi komşuluk ilişkilerinin sağlam bir şekilde tesisi adına; Gürcistan ve Ermenistan'ın toprak isteğinden vazgeçtiğini, Boğazlar konusunun Türkiye için ne kadar önemliyse Sovyetler içinde o denli önemli olduğunu tasdik ediyordu. Son olarak Sovyetlerin Türkiye'ye karşı hiçbir toprak isteğinde bulunmadığını da ayrıca ekliyordu.²⁰⁹

Sovyet hükümeti, komünizmi yaymak adına peyk ve komşu ülkeler üzerinde çalışmalarına hız kesmeden devam ediyordu. Aslında Sovyetler, bu bağlamda çalışmalarına özellikle 1939 yılından itibaren başlamıştı. Nihayet Sovyetlerin yegâne amacının Batılı devletlere karşı bir güç olmak istedikleri ortaya çıkmıştı. Komünizm hareketi ile ortak noktada buluşanların nihai hedefi, komünizmi yayabildikleri kadar yaymak ve Moskova'yı güçlendirmek üzerine şekilleniyordu. Komünizm ideolojisi, büyük savaşın sonucunda iyice güçlenmişti. Yani savaştan önce pek dikkate alındığı söylenemezdi. Aslında ilgili durumun oluşmasındaki temel sebep; Sovyetlerin şimdiye değin yapmış olduğu rol ve Bolşevik teröründen ibaretti.²¹⁰

Gerek siyasi gerek ekonomik çıkarlarını korumak ve devam ettirmek adına Sovyetler, büyük savaştan sonra kendilerine göre demokratik anlamda harekete geçti. Sovyetler, komünizmi tesis edemedikleri devletlerin hükümetlerine gizlice komünist kimseleri yerleştirmişti. Bu sayede Sovyetler, komünizm karşıtı olan yetkili kişileri tasfiye etmek sureti ile ilgili devletleri kurtardıklarını iddia ediyordu.²¹¹

Sovyet hükümetinin bu işi yapması aslında üç ana unsurdan oluşuyordu; öncelik olarak iktidarı ele geçirmek adına özenle seçilmiş bir ekip Moskova'da yetiştiriliyor, ardından mahalli komünist ekipler ve kontrollü polisler kuruluyor ve nihayetinde ise demokratik yollarla seçilmiş yönetimin ağır hasar alması adına bu işlemler adım adım takip ediliyordu. Aslında bu bağlam için kurulmuş özel polis teşkilatları, komünist darbelerin hazırlanmasında önemli ölçüde rol oynamıştır.²¹²

Süreç böyle devam ediyorken, Başbakanlık makamına ilginç bir rapor sunulmuştu. İlgili raporda *Adımlar Dergisi*'nin komünizm içerikli olmasından bahsediliyordu. İlgili rapora göre *Adımlar* dergisi uzun zamandır komünizmi destekliyor ve bu bağlamda dikkatleri çekiyordu. İlgili rapora göre bu dergi Sovyetler de kullanılan *Sovkholz – Kolkhoz* sistemini Türkiye'de de uygulanması gerektiğinden azami ölçüde bahsediyordu. Ayrıca bir diğer yazısında Türkiye'nin ekonomi politikaları ağır bir şekilde tenkit ediliyor, güçlü bir ekonomi için Marksist hareketlere müsaade edilmesi gerektiği vurgulanıyordu. Bu bağlamda, *Adımlar Dergisi* ülkenin hayati

²⁰⁹ BCA, *Sovyet Rusya Hariciye Bakanı M. Molotov'un Türk-Rus İlişkileri Hakkında*, 30-1-0-0_61-376-17, 30 Mayıs 1953.

²¹⁰ BCA, *Orta-Doğu Avrupada Sovyet-Rus Sömürgeciliğinin Yayılması*, 30-1-0-0_66-415-12, 1950.

²¹¹ BCA, *Orta-Doğu Avrupada Sovyet-Rus Sömürgeciliğinin Yayılması*, 30-1-0-0_66-415-12, 1950.

²¹² BCA, *Orta-Doğu Avrupada Sovyet-Rus Sömürgeciliğinin Yayılması*, 30-1-0-0_66-415-12, 1950.

yerlerine müdahale edercesine yazılar yazıyordu ve bir an önce işlem yapılması gerekiyordu.²¹³

1945 yılında yasaklanan iki kitap daha vardı. Bunlar; “*J. Stalin Kısa Biyografisi ve Harman Yangını*” adlı kitaplardı. Bu iki kitap İçişleri Bakanlığınca zararlı olarak görülmüş ve Başbakanlık makamına bildirilmişti. İlgili rapora göre *Stalin’in Kısa Biyografisi* tam anlamıyla komünizm ve sosyalizmin açıktan propagandasını yapıyordu. Ayrıca ilgili broşürde yalnızca komünizm ve sosyalizm propagandası değil, kesin bir dille de bir an önce gerçekleştirilmesi beklenen dünya komünizmine de damga vuruluyordu. Şöyle ki; “...*Yoldaşlar, ben ilerde de amele sınıfının davasını, proleterya inkılabı ve dünya komünizmi davasına bütün kuvvetimi, bütün varlığımı ve gerekirse damla damla bütün kanımı vermeye hazır olduğuma şüphe etmeyebilirsiniz...*”²¹⁴

İlgili broşürde Molotov’un sözleri de dâhil edilmişti. Molotov, sözlerini söylüyorken adeta tahrik edercesine davranıyor, saldırgan bir tutumda komünizm hakkındaki düşüncelerini ifade ediyordu. Daha öncesinde de bahsettiğimiz gibi, ilgili tüm politikalar tam bir KGB menşeli idi ve KGB’nin tipik bir bilgi çarpıtma taktiğinden ibaretti. Bu bağlamda Sovyetler, hedefledikleri ülkelerde gayet çarpıcı bir şekilde propagandalarını yapabiliyor ve tam bir yıkım içerisinde hareket ediyorlardı. Molotov’un sözleri ise şöyle idi; “...*Lenin ve Stalin adları dünyanın her köşe ve bucağında güneşli ümitler doğuruyor, halkların barışı ve uğuru uğrunda savaşa, kapitalizmden kurtulmak adına bir savaşa çağrı olarak görülüyor...*”²¹⁵ Bu broşürün son satırları aslında daha çarpıcı ifadelerden ibaret olduğu gözle çarpılmaktadır. Yeryüzündeki tüm işçiler –Türk işçilerinin de dâhil olduğu- yüreğinin derinliklerinden gelenlerin sadece ve sadece Stalin’in ulu yenilmez bayrağından ibaret olduğu idi.

Yine ilgili bir diğer rapor da Başbakanlık makamına sunulmuştu. Bu raporda Cahit Saffet Irgat tarafından kaleme alınan ve İstanbul’da *Sebat Basımevi*’nde basılmış olan *Rüzgârlarım Konuşuyor* adlı şiir kitabının da komünizm propagandası yaptığından bahsediliyordu. Bu bağlamda ilgili kitap için acil bir şekilde Bakanlar Kurulunun karar alması gerektiği ve mevcut olan kitapların toplatılması ve satışının yasaklanması gerekiyordu. Örneğin; “...*Sabır sürgündeki, zindandaki dostlara – Yeni bir gün doğuyor...*” cümleleri ile ilgili kitabın Türk gençliğine zararlı olduğuna inanıldığı için derhal bir işlem yapılması gerektiğinden bahsediliyordu.²¹⁶

Başbakanlık makamına komünizm hakkında sunulan raporların ardı arkası kesilmiyordu. 1939 yılında sunulmuş olan bir diğer raporda komünist kimselerin okullarda yeniden komünizm ideolojisini yaymak üzere çalıştıklarından bahsediliyor, bunun içinse matbuatı kullandıkları

²¹³ BCA, *Ankara’da Yayınlanan Adımlar Dergisinin Komünizm Faaliyetleri*, 30-10-0-0_85-561-8, Ankara 09.02.1944.

²¹⁴ BCA, *J. Stalin-Kısa Biyografi ve Harman Yangını Adlı Kitap Hakkında*, 30-10-0-0_87-575-7, Ankara 03.12.1945.

²¹⁵ BCA, *J. Stalin-Kısa Biyografi ve Harman Yangını Adlı Kitap Hakkında*, 30-10-0-0_87-575-7, Ankara 03.12.1945.

²¹⁶ BCA, *Rüzgârlarım Konuşuyor Adlı Şiir Kitabı Hakkında*, 30-10-0-0_87-576-1, Ankara 30.12.1946.

ifade ediliyordu. Örneğin bu dönemde *Muallimlerin Hali Berbat* adlı makale yayımlanmış, bu makale ile öğretmen kimselerin galeyana gelerek ülkede etkisi bir hayli hissedilen komünizm propagandası yapmaları amaçlanmıştı. Bu gibi mecmualarda, gizli bir şekilde komünizm propagandaları yapıldığı, öğrenciler arasında bir komünizm furyası olduğu ve bunun içinse önlemler alınması gerektiğinden bahsediliyordu.²¹⁷

KGB ve Sovyet operasyonları yalnızca fikir yoluyla hayat bulmuyordu. Tam anlamıyla istihbarat devleti olan Sovyetler, hedef aldıkları ülkelere farklı açılardan saldırma imkânları bulabiliyordu. Dışişleri Bakanlığının, Genelkurmay ve Başbakanlığa iletmış olduğu bu rapor adeta ilgili cümleyi doğrular nitelikteydi. 1942 yılında kaleme alınmış olan bu rapor büyük savaş döneminde geçiyordu. İlgili raporda son zamanlarda Türk sınırlarında yabancı uçakların tespit edildiği, bu bağlamda Sovyetlerin savaş sırasında elde etmiş olduğu uçakları tamir ederek ve Alman işaretleri yapıştırarak Türk sınırlarını ihlal ettiğini, neticesinde Türk-Alman ilişkilerine zarar vermeye çalıştıkları Almanlar tarafından da doğrulanmıştı.²¹⁸

Sovyetler, ilgili operasyonları yapıyorken aslında bir anlamda da oldukça demokratik olduklarını göstermeye çalışıyordu. Bu bağlamda Türkiye, çok partili hayata geçmek adına çeşitli çalışmalarda bulunuyor, bu durum Sovyetlerin gözünden kaçmıyordu. 1930 yılında Moskova Büyükelçisi vasıtası ile konuyu takip ettiklerini memnuniyetle bildiriyorlardı.²¹⁹

Bu bağlamda toplumsal ve siyasal açıdan zor dönemlerden geçen Türkiye, askeri açıdan da birtakım sorunlar ile uğraşıyordu. Başbakanlık Müsteşarı tarafından Cumhurbaşkanlığına sunulan ilgili bir raporda, askeri okul öğrencileri olan Hamit Efendi ile Veysi Efendi, komünistlik beyannamesi ve komünistlere yardım etmek suçlarından önce hapis cezasına çarptırılmış, ardından da ordudan ihraçlarına karar verilmişti.²²⁰ Askeri öğrenciler arasında da komünizm tartışmaları devam ediyordu. Cumhurbaşkanlığına sunulan bir diğer raporda, askeri öğrenci olan Sabih efendinin de komünizm propagandası yaptığı ve beyannameleri dağıttığı tespit edilmişti. Bu bağlamda Sabih Efendi, beş yıl ağır hapis cezasına çarptırılmış ve nihayet ordudan ihracına karar verilmişti.²²¹

Durum yalnızca yayınlar ve askeri öğrencilerin propagandaları üzerine devam etmiyordu. Bu bağlamda 1936 yılında alınan bir kararname gözlere çarpıyordu; Tokat'ın Erbaa ilçesinde yaşayan Muallim Ahmed'in öğretmenlik mesleğini icra etmek bahanesi ile Batum'a gittiği, ardından Rusya'dan Çoruh vilayetine sığınarak Batum'da G.P.U. hizmetine girerek komünist faaliyetlerde bulunması için Türkiye'ye gönderildiği tespit edilmişti. İşte tam da bu suretle ilgili kararname de gerekli önlemlerin alınması için bakanlıklara talimat veriliyordu.²²²

²¹⁷ BCA, *Komünizm Tahrikatı Hakkında*, 30-10-0-0_209-425-19, Ankara 1939.

²¹⁸ BCA, 30-10-0-0_232-562-11, Ankara 11 Haziran 1942.

²¹⁹ BCA, *Yeni Fırkanın Teşekkülü Üzerine*, 30-10-0-0_248-65-23, Ankara 19.11.1930.

²²⁰ BCA, 30-11-1-0_71-17-3, 08.06.1932.

²²¹ BCA, 30-11-1-0_74-31-6, 27.10.1932.

²²² BCA, 30-18-1-2_63-21-12, 20.03.1936.

Yine Başbakanlığa sunulan ve akabinde karara bağlanan bir raporda, Stalin'in hayatına ait olan bazı resimler ve belgeler komünizm propagandası içerdiği tespit edilmişti. Bununla birlikte toplatılması ve yasaklanması kararı alınan bu albüm için kararın uygulanması adına ilgili bakanlıklara kati bir suretle talimat verilmişti.²²³ İşte cumhuriyetin ilk yılları dostluk temelli şekillenen bu ilişkiler, şimdi ise Türk hükümetini katı tedbirler almaya itiyordu.

Alınan bir diğer kararname de öncekinden farksız sayılmıyordu. 1941 yılında alınan bu kararname de Moskova'da Çek dili ile basılmış olan "*Komünist Bolşevik Partisinin Umumi Tarihi*" adlı kitabın komünizm propagandası yaptığı, komünizm düşüncelerini tam maksadıyla yansıttığını ve bundan mütevellit yasaklanması gerektiği kararlaştırılmıştı.²²⁴ Yasaklar adeta birbirlerini takip ediyordu. Bu bağlamda alınan bir diğer kararname *Hilmi Kitapevi* tarafından basılan "*Harbin Meşhur Adamlar: Jozef Stalin*" adlı esere yine aynı gerekçe ile yasak getirilmişti. Bu kitapta aynı sebepten ötürü –komünizm propagandası- dağıtılması ve basılması yasaklanmıştı.²²⁵

İlginçtir ki, yalnızca Sovyet lehine olan kitapların ya da yazıların yasaklanması süreçleri yaşanmıyordu. 1944 yılında Başbakanlık makamına sunulan ve akabinde karara bağlanacak olan bir raporda; *Christian Windecke* adlı yazar tarafından yazılan *L'Ascension de Staline du Seminaire Au Kremlin* eserinin ilgili sayfalarında Sovyetler ve lideri olan Stalin'in aleyhine yazılar yazıldığına dikkat çekilmişti. Bu bağlamda, Matbuat Kanunu'nun ilgili maddelerince basılması ve satılması yasaklanmıştı.²²⁶

Yine alınan bir karar şu ifadeleri içeriyordu; bazı Ermeniler tarafından çıkarılan *Sovyet Ermenistan* ile Fransa'da basılan *1920-1945 Sovyet Ermenistan* adlı albümün ve derginin yurda sokulması, basılması ve satılması yasaklanmıştı. İlgili bakanlıkların üzerine düşen görevi izahatla yapmaları rica ediliyordu. Bu ve bunun gibi albüm ve dergilerin yasaklanması devlet için hayati bir önem arz ediyordu.²²⁷

Sovyetler, Atatürk'ün ölümü üzerine CHP Genel Sekreterliğine bir telgraf çekmişti. İlgili telgrafında Sovyetler; Atatürk'ü dünyanın en büyük adamı olarak gördüklerini ve hürmet ettiklerini, bu ölümden en çok üzülenin Sovyetler Birliği olduğunu ve yakından tanıma fırsatı buldukları çiçeği burnunda Cumhurbaşkanı Sayın İsmet İnönü'ye de Sovyetler nezdinde büyük bir saygı gösterdiklerini belirtmişti. Ayrıca Stalin, Türkiye'ye karşı hiçbir propaganda yapmadıklarını ya da yaptırmadıklarını kesin bir dille söylemişti.²²⁸

Son olarak ilgili telgrafta; Moğolistan konusuna binaen bu ülkeye maddi manevi yardımda bulduklarını, kati suretle bu ülkeyi komünizme teşvik etmediklerini ve istedikleri takdirde

²²³ BCA, 30-18-1-2_91-41-15, Ankara 24.04.1940.

²²⁴ BCA, 30-18-1-2_95-64-15, 25 Temmuz 1941.

²²⁵ BCA, 30-18-1-2_102-39-4, 26.05.1943.

²²⁶ BCA, 30-18-1-2_106-57-9, Ankara 18.07.1944.

²²⁷ BCA, 30-18-1-2_118-100-18, 17.02.1949.

²²⁸ BCA, 490-1-0-0_609-111-9, 11 Temmuz 1939.

Sovyetlerin bu küçük ülkeyi birkaç gün içerisinde işgal edip komünizmi tesis edebileceklerini belirtmişti. Aslında burada Stalin ve Sovyetler; deyim yerindeyse aba altından sopa gösteriyorlar, belki de bazı yerlere mesaj veriyorlardı.²²⁹

Bununla birlikte, yine Başbakanlıkta alınan bir kararname karşımıza çıkmaktadır; ilgili kararnameye göre, yazar Hasan Ali'nin kaleme aldığı *Stalin Diyorki* adlı eser toplum için sakıncalı olarak görülmüş, basımı ve satılması yasaklanmış, ilgili suretleri ise en kısa sürede toplatılması adına karar verilmişti.²³⁰

Dönemin yetkilileri, sadece Sovyetlerden gelebilecek ya da Sovyetleri ilgilendirecek yayınları takip altına almıyordu, yayınlanan tüm yayınları sıkı bir takip altına almışlardı. Örneğin 1950 yılında alınan bir karara göre Çekoslovakya'da İstihbarat ve Öğretim Bakanlığı tarafından yayınlanan *La Tchecoslovaquie En Marche Vers La Sosalisme* Türkçesi (*Çekoslovakya Sosalizme doğru yürüyor*) adlı eser oldukça sakıncalı bulunmuştu. Bu bağlamda, ilgili eserin yasaklanması ve elde edilen nüshaların bir an önce toplatılmasına karar verilmişti.²³¹

Özellikle 1939'dan Stalin'in ölümüne kadar tam manası ile bıçak sırtından geçen Türkiye, yeri geldiğinde Sovyetleri ilgilendirecek yayınları ya da eylemleri engelliyor, yeri geldiğinde ise Sovyetler Birliği aleyhine yazı yazılmamasına ve eylemlerde bulunmamasına ayrı bir özen, ayrı bir önem atfediyordu. 1948 yılında Başbakanlığa yazı yazan Dışişleri Bakanlığı, bu bağlamda *Ulus Gazetes'i*ni sert bir şekilde eleştirmişti. İlgili yazıda Sovyetlerle olan ilişkileri mahvedecek herhangi bir olayın önüne geçilmesi gerektiğini, Sovyetlerin özellikle iç politikalarına dair yazıların yazılmaması ve bu bağlamda çok dikkatli olması gerektiğini belirtmiştir. *Ulus Gazetes'i*nde yazılan *Bolşevik Bayramı* başlıklı yazısına dikkatleri çeken bakanlık, yeniden böyle bir yazının yazılmaması hususuna ayrı bir önem atfetmişti.²³²

Yine 1946'de Başbakanlık makamına yazılan bir yazı dikkatleri çekmektedir; İlgili yazıda Van ilinde Azerbaycan Türkçesi ile yazılmış iki gazete –*Azat Millet* ve *Azerbaycan*- ele geçirilmişti. Yapılan tetkiklerde ilgili gazetelerin Bolşevizm ve Komünizm üzerine propagandalar yaptığı, İran'da tam anlamıyla Komünizm üzerine bir rejimi tesis edilmesi gerektiğini savunduğu anlaşıldığından ülkeye sokulmaması gerektiği anlaşılmıştı.²³³ İşte durum böyleydi, yasaklar birbirini takip ediyor, dönemin yetkilileri bu bağlamda çok dikkatli hareket ediyordu.

Yeniden Başbakanlık makamına bir yazı daha yazılmıştı. İlgili yazı elbette Komünizm propagandasını içeriyordu. İlgili yazıya göre Baha Töven adlı kişi tarafından bir takvim hazırlanmıştı. Bu takvim sade bir şekilde günleri göstermiyordu. Yapılan incelemelere göre

²²⁹ BCA, 490-1-0-0_609-111-9, 11 Temmuz 1939.

²³⁰ BCA, 30-18-1-2_68-75-19, 14.09.1936.

²³¹ BCA, 30-18-1-2_121-101-17, 19.01.1950.

²³² BCA, 30-1-0-0_60-370-15, 11.11.1948.

²³³ BCA, 30-10-0-0_87-573-5, 22.07.1946.

takvim yapraklarının arkasında Sovyetlerin ihtilalleri yazıyor, ilgili rejimin o gün ki Rusya'da ne kadar güçlü bir ekonomik ve sosyal düzen tesis ettiğini övüyor ve destekliyordu. Bununla birlikte, bu takvimin Sovyetler Birliği ve komünizm propagandası yaptığından bahsediliyor; satışının yasaklanmasını ve mevcutlarının bir an evvel toplatılması yönünde Bakanlar Kurulunun bir karar çıkarması gerektiğini savunuyordu.²³⁴

Başbakanlık yüksek makamına İçişleri Bakanlığı tarafından bir yazı daha yazılmıştı. Bakanlık, ilgili yazısında bu kez bir kitaptan bahsediyordu. Emin Eliçin tarafından dilimize çevrilen *Altın Zincir* adlı kitap ilgili komisyonlarca ivedilikle incelenmiş ve komünizm propagandası yapıldığı yönünde bir karara bağlanmıştı. Bu bağlamda İçişleri Bakanlığı, Bakanlar Kurulundan ilgili kitabın basılmasının yasaklanmasını ve mevcutların bir an önce toplatılması yönünde karar çıkmasını arz ediyordu.²³⁵

Yine Başbakanlık yüksek makamına, İçişleri Bakanlığınca bir yazı daha gönderilmişti. İlgili yazının mahiyeti bir dergi ve gazeteden ibaretti. *Yugoslavya Halkı Gençlik Birliği* tarafından yayınlanan *Bulletin* dergisi İstanbul'daki *Türk Talebe Birliği*'ne gönderilmişti. Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından ele geçirilen bu belgede şunlar yazıyordu;²³⁶

- 1) “Yugoslavya halkçı umumi meclisinin aleni mitingi.
- 2) Köylerde halkçı gençlik teşkilatının islahı.
- 3) Şamoka-Seray Bosna gençlik demiryolunun inşası.
- 4) Yugoslavya beden terbiyesi birliğinin ilk kongresi.
- 5) İhtilalci genç işlerin bir konferansı.
- 6) Zenica kazası gençli taburlarını teşkil ediyor.”

Yapılan incelemelerde ilgili derginin içeriği komünizm propagandasından oluştuğu için yasaklanması, ülkeye girişinin yapılmaması ve mevcutları varsa toplatılması yönünde bir karar alınmıştı.²³⁷

Yine yapılan incelemelerde Sovyet ülkesinde yayınlanmakta olan *Zariy Votoka* adlı gazetede; “*Bütün dünya işçileri, birleşiniz*” şeklinde haberler yapıldığı, Komünizmi desteklediği ve ciddi bir şekilde propagandasını yaptıklarını tespit edilmiş ve ülkeye sokulamayacak kadar sakıncalı görüldüğünden bahsedilmişti. Bir an evvel ülkeye girişinin yapılmaması adına Bakanlar Kurulunun bir karara bağlaması gerektiğini de ivedilikle belirtmişti.²³⁸

Gerçekten de 1940'lı yıllarda toplum tam bir kargaşa halinde idi. Toplumun bir kesimi Sovyetlere karşı bir sempati duyuyor, diğer kesimi ise tam manası ile nefret derecesinde bakıyordu. Öyle ki “*Vatandaş Öğren, Komünist Nedir? Komünist Kimdir? Yüz Suale Yüz*

²³⁴ BCA, 30-10-0-0_87-576-2, 04.01.1947.

²³⁵ BCA, 30-10-0-0_88-577-3, Ankara 24 Şubat 1947.

²³⁶ BCA, 30-10-0-0_88-578-11, 23 Haziran 1947.

²³⁷ BCA, 30-10-0-0_88-578-11, 23 Haziran 1947.

²³⁸ BCA, 30-10-0-0_88-578-11, 23 Haziran 1947.

Cevap” adlı ilginç bir kitapçık yayınlamıştı. İlgili eserde; komünizmin bütün dünya ülkeleri için hatta ABD için büyük bir tehlike oluşturduğu, bu ideolojinin demokrasiye, hürriyete ve bağımsızlığa saldırdığı ifade ediliyordu. İlgili eserin aslında Amerikalılar için yazıldığı, ancak Türkçeye çevrilerek Türk vatandaşlarının komünizm ve bu ideolojiye sahip kişilerin asıl amaçları ve çalışmaları hakkında bilgi vermeyi amaçladığı belirtiliyordu.²³⁹

Hazırlanan bu kitapçığın ana teması; Türk toplumunun bir komünisti gördükleri an tanımları üzerineydi. Hatta bir komünist ile fikri yönden tartışmaya girdikleri an karşı tarafın savunmasını ve delillerini çürütmekte hedefler arasında vardı. Öyle ki; ilgili kitapçıkta komünizmin Türk toplumunu derinden etkilediği ve toplum için büyük bir tehlike oluşturduğu anlatılmak isteniyordu. Amerika tarafından hazırlanan ve Türkçeye çevrilen bu kitapçıkta Amerika komünizmi şöyle tanımlıyordu; “*Küçük bir grupun bütün dünyaya hükmetmesine yol arayan bir sistem*”.²⁴⁰

Öyle ki, bu dönemde toplumun ikiye ayrıldığından bahsetmiştik. Başbakanlığa bir yazı yazan Sayıştay Denetçisi R. Necati Yazgan, ilgili yazısında “*Dünya İşçilerine Mektup*” adlı bir eser yazdığını, bu eserinde Komünizm ideolojisi adı altında kızıl olarak tabir ettiği kişilerin dünya için ne denli tehlikeler oluşturduğundan bahsetmişti. İlgili yazısında Yazgan, amacının sadece halkına ve devletine hizmet etmek olduğunu, bu bağlamda toplumu bilinçlendirmek adına bu eseri yazdığını belirtmiş ve Başbakanlığın yardımı ile ülkenin dört bir yanına dağıtılması gerektiğini savunmuştu.²⁴¹

İlgili eserinde Yazgan; Komünizm ideolojisinin doğal olan bütün sosyal ve ekonomik kanunlara aykırı olduğundan dolayı kanlı bir ihtilal ve katliam rejimi olduğunu, ancak ciddi anlamda şaşırılacak asıl noktanın bu insanların maddi sebeplerden mütevellit bu acımasız ideolojiyi benimseyerek kızıl perdeden gelen emirlere kati suretle itaat ettiklerine ve ülkesinin çıkarlarını ikinci plana attıklarından da bahsetmişti.²⁴² Bir taraf “*Dünya İşçilerine Mektup*” derken, diğer taraf ise “*Yaşasın Komünizm, kahrolsun Cumhuriyet*” gibi sözler ile komünist propagandalar yapıyordu.²⁴³

Süreç böylesine ilginç ve hararetle ilerlerken, bir kararname daha yayımlanmıştı. İlgili kararnamede Reha Oğuz Türkkkan tarafından kaleme alınan “*Kızıl Faaliyet*” adlı broşürün yetkililerce komünizm propagandası içerdiği ve toplum için önemli ölçüde sakınca olduğu kanısına varılmış, Bakanlar Kurulu kararı ile yasaklanmasına hükmedilmişti.²⁴⁴ Ancak sadece yasaklanacak olan *Kızıl Faaliyet* adlı broşür değildi. Reha Oğuz Türkkkan tarafından kaleme

²³⁹ BCA, 490-1-0-0_581-2-1, 1948.

²⁴⁰ BCA, 490-1-0-0_581-2-1, 1948.

²⁴¹ BCA, 30-10-0-0_210-429-1, 14 Nisan 1949.

²⁴² BCA, 30-10-0-0_210-429-1, 14 Nisan 1949.

²⁴³ BCA, 30-1-0-0_66-410-1, 17 Eylül 1948.

²⁴⁴ BCA, 30-18-1-2_103-70-6, 17 Eylül 1943.

alınan “*Solcular ve Kızılar*” adlı broşürde aynı gerekçelerden dolayı sakıncalı görülmüş, zararlı yazılar bulunduğu tespit edilerek yasaklanması kararı alınmıştı.²⁴⁵

1943 yılında çıkarılan bir diğer kararname ise dikkatleri çekmekte. İlgili kararnamenin içeriği ise şöyledir; Wolfgang Diewege tarafından kaleme alınan “*Deutsche Soldaten Sehen die Sowiet-Union*” Türkçesi “*Alman askerleri Sovyetler Birliği’ni izliyor*” adlı eserin ülkeye girişi ve dağıtılması kesinlikle yasaklanmıştı.²⁴⁶ Belki de bunun temel nedeni; İkinci Dünya Savaşı’nda ince bir denge politikası izleyen Türkiye’nin Sovyetler ile ters düşmemesi adına idi. Bu dönemde ciddi anlamda ilginç olaylar vuku buluyordu. İçişleri Bakanlığı, Başbakanlığa bir yazı yazmış, ilgili yazısında İstanbul’a ziyaret amaçlı gelen Sovyet gemilerine, İstanbul’da yaşayan Beyaz Rusların Bolşevizm aleyhine yazılar ve propagandalar içeren yazılar dağıttığı tespit edilmişti. İlgili propagandanın en dikkat çekici yanı “*Komünizm ölecek, Rusya ölmeyecektir*” yazısı idi. Bu eylemde Beyaz Ruslar, komünizme karşı düşüncelerini sert bir şekilde dile getiriyorlardı.²⁴⁷

Sovyetler, her fırsatta istihbarat elde etmek adına çalışmalarda bulunuyordu. Başbakanlığa yazılan ilgili yazıda bu cümle için sayısız örneklerden sadece birisiydi. İlgili yazıda Ahıska’daki Rus Yüzbaşı Velikoj tarafından istihbarat toplamak üzere casus olarak gönderilen Seydullah ile Hasan adlı kişilerin yakalandığı belirtiliyordu. Ardahan’ın Çıldır ilçesine gelen iki kişi, Sahra Köyü bekçileri tarafından yakalanıp yetkili makamlara teslim edilmişti.²⁴⁸

Öyle ki, bazı zamanlar Sovyetler ile alakalı yayınların komple yasaklandığı bile olmuştu. Örneğin 1953 yılında çıkarılan bir kararname ile Sovyetler Birliği’nde yayımlanan ne kadar eser varsa ülkeye sokulması ve dağıtılmasına yasak getirilmişti.²⁴⁹

Sovyetler Birliği’nin aslında Türk-Sovyet ilişkilerinin iyi olduğu zamanlarda bile faaliyetlerine devam ettikleri gözümüze çarpmaktadır. Örneğin, 1932 yılına ait bir belge de son dönemlerde komünist faaliyetlerin bir hayli arttığı gözlemlenmekteydi. Komünistlerin son yıllarda kaleme aldıkları yazılarda ordunun ve diğer silahlı kuvvetlerin disiplinini bozmak ve itaatsizliğe sevk ettirmek adına çalışmalar yaptıkları görülmüştü.²⁵⁰

Bununla birlikte, 1930 yılında yayımladıkları bir yayında sürekli ordunun dağıtılması, bunun yerine milis teşkilatının düzenlenmesinden bahsediliyordu. Hatta Maltepe Gidikli Küçük Zabit Mektebi’nde “*Asker ve askeri mektepler talebesine*” başlıklı komünizmi savunan ve propagandasını yapan yazılar yakalanmıştı. Üçüncü Enternasyonel ile bağlantısı olduğu

²⁴⁵ BCA, 30-18-1-2_103-67-2, 11 Eylül 1943.

²⁴⁶ BCA, 30-18-1-2_102-63-16, 8 Eylül 1943.

²⁴⁷ BCA, 30-10-0-0_209-422-3, 25 Aralık 1933.

²⁴⁸ BCA, 30-10-0-0_100-649-5, 12 Haziran 1942.

²⁴⁹ BCA, 30-18-1-2_132-37-19, 13 Mayıs 1953.

²⁵⁰ BCA, 30-10-0-0_208-421-19, 1932.

görülen bu kişilerin nihai amacının komünizmin ve Sovyet yönetiminin Türkiye’de de tatbik edilmesi yönünde olduğu çok geçmeden anlaşılmıştı.²⁵¹

1939 yılında yayımlanan bir kararname daha dikkatleri çekmekte. İlgili kararnameye göre Komünist Parti tarihine dair Moskova’da basılan ve propaganda amaçlı kullanılan broşürlerin ülkeye sokulması, basılması ve dağıtılması kesin suretle yasaklanmıştı.²⁵² Çünkü bu tarz yazılar toplum ve devlet açısından ciddi anlamda zararlı görülüyordu.

Özellikle İkinci Dünya Savaşı ve Soğuk Savaş’a doğru yapılan casusluk faaliyetleri bir hayli artmıştı. Türk makamları bu konuya ayrı bir ilgi, alaka gösteriyor, devletin iç ve dış siyasetine zeval gelmemesi adına büyük bir özveri ile çalışıyordu. Yakalanan casuslar genellikle sınır dışı ediliyordu. Ancak Türk vatandaşlığına geçmiş olan kişilere ayrı işlemler yapılıyordu. 1941 yılında çıkarılan kararname, ilgili cümleye güzel bir örnekti. İlgili kararname de Yugoslav olan Hasan Basri adlı kişi Türk vatandaşlığına kabul edilmiş, akabinde Ankara iline yerleştirilmişti. Sonrasında ise Hasan Basri’nin gizli faaliyetler uğruna ülkede bulunduğu ve uluslararası bir casus olduğu tespit edilince derhal vatandaşlıktan çıkarılmıştı.²⁵³

Yine alınan bir kararnamede casusluk ile ilgili idi. İlgili kararnamede ülkemizde başka devletler hesabına casusluk yapan bazı kişiler tespit edilmişti. Tespit edilen bu 8 kişi dost ülkeler aleyhine de propagandalar yapıyor, çeşitli istihbarat faaliyetlerinde bulunuyordu. Bundan mütevellit derhal hareket geçen Türk makamları, ilgili 8 kişiyi vatandaşlıktan çıkararak sınır dışı etme kararı almıştı.²⁵⁴ Buradan hareketle Türkiye Cumhuriyeti, sadece kendi aleyhine olan istihbarat faaliyetlerine değil, topraklarında gerçekleşen başka devletler aleyhine istihbarat faaliyetlerine de müsaade etmediğini gösterir gibiydi.

Hükümet bu bağlamda casusluk faaliyetlerini asgari düzeye indirmek adına ciddi anlamda çalışmalar yapıyordu. Örneğin bu konu ile ilgili 1937 yılında İçişleri Bakanlığı Başbakanlığa bir yazı yazmıştı. İlgili yazısında Bakanlık, yabancı ataşelerin neden sürekli İstanbul da bulunduğunu, neden hiç Ankara’ya gitmedikleri konusuna dikkatleri çekmek istiyordu. İstanbul’un Türkiye’nin çok önemli bir şehri olduğuna işaret eden Bakanlık, casusluk yapmak adına önemli bir nokta olduğunu ve buna binaen dikkatli olmak gerektiğinden bahsediyordu. Hatta bazı yabancı ataşelere ilgili soruyu yönelten Bakanlık, “...*can sıkıntısından patlamamak için İstanbul’da oturmağı tercih ediyoruz...*” gibi ilginç bir yanıt aldıklarını belirtmişti.²⁵⁵

Çalışmalarına bu surette devam eden İçişleri Bakanlığı, ilgili yazısında dünyanın hiçbir yerinde böyle bir şey olmadığını, ataşe hangi şehirde görevli ise o şehirden gayri bir yere

²⁵¹ BCA, 30-10-0-0_208-421-19, 1932.

²⁵² BCA, 30-18-1-2_86-23-4, 14 Mart 1939.

²⁵³ BCA, 30-18-1-2_95-63-4, 15 Temmuz 1941.

²⁵⁴ BCA, 30-18-1-2_84-79-15, 6 Eylül 1938.

²⁵⁵ BCA, 30-10-0-0_131-938-8, 29 Ocak 1937.

gidemeyeceğini de belirtmişti. İlgili yabancı ataşelerin, Ankara için görevlendirildikleri tespit edilmişti ve bundan mütevellit bir an evvel Ankara'ya gitmelerinin gereği vurgulanıyordu. Çünkü İstanbul casusluk ve istihbarat faaliyetleri için önemli bir şehirdi ve bu bağlamda devletin, kendi güvenliği ve toplumun güvenliği bakımından dikkatli olmaları gerektiği Başbakanlığa yazılan yazıda vurgulanıyordu.²⁵⁶

Türkiye, aslında Soğuk Savaş'a doğru ilginç bir şekilde ABD – SSCB mücadele sahasına dönmüştü. İlgili mücadele her alanda hissediliyordu. İki güç birbirine karşı üstünlük sağlamaya çalışıyordu ve mücadele gittikçe jeopolitik bir çatışmaya dönmüştü. ABD Başkanı Harry Truman tarafından Türkiye'ye gönderilen ve Türk vatandaşlığına alınan Athenagoras, patrik seçildikten sonra verdiği bir röportajda; "...ben, Truman Doktrini'nin dini ayağını oluşturuyordum..." ifadelerini kullanmıştı. Sovyetler Birliği, aslında en büyük rakibi olan ABD'ye karşı her alanda üstün olmak istiyordu ve bu bağlamda İstanbul şehri bu devlet nezdinde ayrı bir öneme mazhar oluyordu.²⁵⁷

Bununla birlikte, Türk-Sovyet ilişkilerinin ilginç ve zorlu bir dönemden geçtiğinden bahsetmiştik. 1934 yılında bir kararname daha çıkarılmıştı ve şu yazıları barındırıyordu; ilgili kararnamede Türk-Sovyet ilişkileri aleyhine Almanya'nın başkenti Berlin'de "*Yaş Türkistan*" adlı bir dergi çıkarılmıştı ve bu derginin yetkili makamlarca incelenmesi istenilmişti. Yapılan araştırmalarda ilgili derginin Türk-Sovyet ilişkilerine zarar verebileceği düşünülmüş, bu bahisle ülkeye girişi, basılması ve dağıtılması hususunda yasaklayıcı bir karar alınmıştı.²⁵⁸

Türkiye Cumhuriyeti, bahsi geçen dönemde gerçekten çok dikkatli incelemelerde bulunuyor, halkını ve devletin güvenliğini tehdit edecek herhangi bir duruma geçit vermemeye özen gösteriyordu. Örneğin 1936 yılında çıkarılan bir kararname de bunun güzel bir örneğiydi. Macarca basılmış olan "*ecnebi lejyonundan Soviyet Rusyaya*" adlı eserin zararlı yazılar içerdiği tespit edilmişti. Bundan hareketle bu eserin tercümesi ya da kendisinin ülkeye sokulmamasına ve kati suretle toplattırılmasına Bakanlar Kurulunca karar verilmişti.²⁵⁹

Akabinde, yeni bir kararname daha çıkarılmış, içeriği ise komünizme karşı ülkeyi korumayı amaçlayan cümlelerden oluşuyordu. İlgili kararname de komünist Doktor Şefik Hüsnü ve Eczacı Vasıf adlı kişilerin Almanya'da hazırlamış olduğu "*İnkilab Yolu*" adlı eser tamamıyla Komünizm propagandası yapıyor ve ilgili ideolojiye methiyeler düzüyordu. Bununla birlikte yetkili makamlar, ilgili eserin Türkiye için tehlikeli olduğuna karar vermiş; ülkeye sokulmasını, dağıtılmasını ve basılmasını kesin suretle yasaklayıcı tedbirler almışlardı.²⁶⁰

²⁵⁶ BCA, 30-10-0-0_131-938-8, 29 Ocak 1937.

²⁵⁷"Ortodoks dünyasında gerilim dinmiyor", Cumhuriyet Gazetesi, 02 Ocak 2021. <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/ortodoks-dunyasinda-gerilim-dinmiyor-1803063>, (Erişim Tarihi: 02.01.2021)

²⁵⁸ BCA, 30-18-1-2_48-66-11, 1 Ekim 1934.

²⁵⁹ BCA, 30-18-1-2_69-86-14, 7 Kasım 1936.

²⁶⁰ BCA, 30-18-1-2_20-38-2, 7 Haziran 1931.

Öyle ki, özellikle de 1950'li yıllardan itibaren Türk halkı komünizme karşı nefret derecesinde hissiyatlar duyuyor, kendilerine “komünist” yaftasını yapıştırmayı kesinlikle reddediyordu. İşte tamda bu sıralarda İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Profesör olan Ali Tanoğlu hakkında “Komünist – Rus casusu” olması iddiasıyla bir ihbarda bulunulmuştu. Sonrasında hakkında soruşturma açılan ve ilgili ihbar üzerine harekete geçen Tanoğlu, kendisini savunmak adına Milli Eğitim Bakanına²⁶¹ bir mektup yazmıştı. İlgili mektubunda Tanoğlu; fakülteden uzaklaştırılmasına hükmedilen iki öğrencinin şahsından intikam almak için böyle bir ihbarda bulunduğunu ve ilgili suçlamayı kesinlikle kabul etmediğini ifade ediyordu.²⁶²

Aslında Tanoğlu'nun ilgili iftiraya bakış açısı, dönemin Türkiye'sinin komünizme karşı bakış açısı ile eş değerd. Türk halkı için komünizm fikriyatı tam anlamıyla bir felaketten ibaretti ve ciddi şekilde dikkat edilmesi gereken bir kavramdı.

Sovyetler, komünizm propagandalarına hız kesmeden devam ediyordu. Bununla birlikte 1936 yılında bir kararname daha çıkarılmıştı. İlgili kararnamenin muhteviyatı komünizm propagandası içeren birkaç kitap hakkındaydı. Sovyetler Birliği'nde basılan ve komünizm propagandası içerdiği tespit edilen “*Soviyet İdare Cihazının İslahında İşçi Kadınının Mücadelesi, Serseri Millet ve Soviyet Kuruluşunda Ecnebi İşçiler*” adlı eserler tamamen zararlı içerikler barındırıyordu. Bu bağlamda; toplatılması ve ülkeye sokulmaması adına karar verilmişti.²⁶³

Türkiye bu noktada adeta diken üstündeydi. Büyük bir dikkatle dünyanın dört bir köşesinde ülkeye gelebilecek yayınları takip etmek için uğraşılıyor, tam da bu noktada çalışmalar yapıyordu. Türkiye'nin dikkatini bu sefer Lübnan çekmişti. Lübnan da yayınlanan “*EI – İttihadülsofiyati Hacerülzaviyeti – Sovyet Birlik Köşesi*” adlı Arapça yazılan kitabın muhteviyatı tam anlamıyla komünizm ile alakalıydı ve Türkiye ilgili eserin ülkeye girişinin olmaması adına büyük bir çaba sarf etmişti.²⁶⁴

Bununla birlikte Berlin'de “*Neue Berliner Illustrierte*” adlı bir dergi yayınlanmıştı. Derginin içeriği elbette çeşitli propagandalardan ve söylevlerden oluşuyordu. Türk makamları, tedbir amaçlı ilgili derginin Türkiye'ye girişini yasaklamış ve en kısa sürede toplatılmasına yönelik bir karar alınmıştı.²⁶⁵

Bu sefer de Suriye ve Lübnan da ortak hareket eden komünist merkezler ortaya çıkmış, yaptıkları yayınlar Türkiye'yi rahatsız etmeye başlamıştı. Birlikte yayınladıkları “*Sovyet haberler servisi*” adlı gazetenin tamamıyla Sovyet ve komünizm propagandası yaptığı anlaşıldı

²⁶¹ Dönemin Milli Eğitim Bakanı Tevfik İleri Beyefendidir.

²⁶² BCA, 30-1-0-0_90-562-10, 31 Ekim 1952.

²⁶³ BCA, 30-18-1-2_69-88-9, 14 Kasım 1936.

²⁶⁴ BCA, 30-18-1-2_124-92-19, 21 Aralık 1950.

²⁶⁵ BCA, 30-18-1-2_123-71-4, 13 Eylül 1950.

ve Türk makamları tarafından konuya el atılarak gazetenin Türkiye'ye girmemesi adına bazı yasaklar içeren bir kararname çıkarıldı.²⁶⁶

Paris'te faaliyetlerini sürdüren İleri Jön Türkler Birliği Avrupa Komitesi, Türkiye'ye bir dizi yazı göndermişti. İlgili yazıda üç sirkü vardı ve bu sirkülerin içeriği özetle; Türkiye'nin yönünü Amerika'ya değil Sovyetlere çevirmesi, Sovyetler ile çeşitli anlaşmalar yapılması ve Demokrat Parti'nin ülkeyi Amerika'ya peşkeş çektiği üzerinedir. İlgili yazılarda Sovyetler lehine sloganlar atılıyor ve propagandalar yapılıyordu. Özellikle Türk gençliğinin ve halkın bu yolda kışkırtıldığından söz ediliyordu.²⁶⁷ İşte, adeta bir propaganda savaşları vardı. Sovyetler bu bağlamda tüm gücünü kullanıyordu. Çünkü Türkiye'nin yapısı ve konumu gereği Sovyetler Birliği için ciddi anlamda büyük bir önem atfediyordu.

Aslında ilgili durumun –Jön Türkler Birliği Avrupa Komitesi'nin Türkiye'ye gönderdiği yazı- gösterdiği açık bir nokta vardı; toplum açısından büyük bir etkilenme durumu söz konusu olduğunda, muhakkak ilgili eylemlerin arkasında yabancı bir istihbarat servisi ve onlara yardım eden yerli işbirlikçiler ortaya çıkıyordu.²⁶⁸

Sovyetler Birliği, Türkiye'deki propagandalarına hız kesmeden devam ediyordu. Özellikle Stalin'in son yıllarına doğru NATO'ya üye olan Türkiye'deki Amerikan etkisini kırmaya yönelik de çalışmalarda bulunuyor ve Türkiye'yi kendi tarafına doğru çekmek adına çabalıyordu. Aslında yıllar sonra da durum değişmeyecekti; Sovyetler, Türkiye olan ilişkilerini gözetmeksizin aşırı sol örgütleri destekleyecek, Türkiye'deki kargaşa ortamından azami ölçüde istifade etmeye büyük bir gayret gösterecekti.²⁶⁹

Sadece Stalin dönemi değil, Sovyetlerin gelmiş geçmiş tüm liderlerinin olduğu dönemlerde dahi Türkiye'de bir terör ortamı nüksediyordu. Özellikle de Sovyetlerin son dönemlerine doğru Türk diplomatlarına karşı saldırılar cereyan eder olmuştu. Öyle ki, ilgili saldırıların çoğunu Ermeni teröristler üstleniyor, azmettiricisi ise bilinmiyordu ancak bu gibi örgütlerin Sovyet gizli servis olan KGB'nin etkisi altında olduğu düşünülüyordu. Bu kişiler sosyalist, komünist düşüncelere haiz olan partilere üye oluyor, KGB tarafından yetiştiriliyordu.²⁷⁰

Bununla beraber, Komünist Parti'nin ve Komünizm ideolojisinin belkemiği olarak addedilen *Komünist Manifesto*'ya da bir yasak getirilmişti. Çevirmenliğini üstlenen Kerim Sadi, 1925'te TKP'nin tutuklamaları sırasında 4 yıl boyunca hapse mahkûm edildi ve ardından tahliye olarak 1936 yılında *Komünist Parti Manifestosu*'nu Türkçeye çevirdi. Ancak, ilgili

²⁶⁶ BCA, 30-18-1-2_118-100-12, 17 Şubat 1949.

²⁶⁷ BCA, 30-1-0-0_41-242-10, 31 Temmuz 1950.

²⁶⁸ Hüseyin Topuz, T.C., TSK. ve Alevi Subaylar Bavuldan Balyoza, 4. baskı. (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2014), 32.

²⁶⁹ Musa Qasımlı, SSCB-Türkiye İlişkileri Türkiye'de 1980 Darbesi'nden SSCB'nin Dağılmasına Kadar, 1. baskı. (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2012), 142-143.

²⁷⁰ Qasımlı, a.g.e., 109-112.

gerekçelerle –komünizm propagandası- aynı yıl Bakanlar Kurulunun 2/4253 sayılı kararıyla ülke çapında dağıtılmasına, basılmasına ve okutulmasına dair bir yasak getirildi.²⁷¹ Öyle ki, aynı yıl çıkarılan bir kararname de buna benzerdi. Engels tarafından kaleme alınan ve Fatma Yalçın tarafından dilimize çevirisi yapılan “*Marksızmin prensipleri*” adlı eser ilgili gerekçeleri içerdiğinden yasaklanmasına hükmedilmişti.²⁷²

Propaganda savaşları sadece Stalin dönemine has bir durum değildi. Sovyetler, Türkiye’ye karşı her zaman için kalem gücü olan propagandayı kullanıyordu. Öyle ki, Afganistan’ın işgali sonrası Türkiye’ye Dev-yol örgütünün Harbiye’deki merkezini ziyarete gelen bir KGB mensubu; Türkiye’de ciddi anlamda Sovyet karşıtlığının yükseldiğini izah ediyor, “*Demokrat Gazetesi*”nin yapacağı yoğun bir propaganda ile bu durumun Sovyetler lehine dönebileceğini iddia ediyordu. Hatta ilgili Sovyet ajanı, sözlerini; “*eğer bu isteğimizi gerçekleştirirseniz sizleri aklınıza dahi gelemeyecek şekilde ihya ederiz*” cümleleri ile bitirmişti.²⁷³

İşte Türkiye’de böylesine güçlü ve etkili bir kargaşa ortamı hâkimdi. Sovyetlerin komünizm propagandalarını yapan yayınlar kapatılıyor, toplatılıyor ve yasaklatılıyordu. Bu dönemde toplum adeta kutuplaşmıştı ve bir kişi bir diğer kişiyi suçlamak adına ‘komünist’ yaftası yapıştırabiliyordu. Stalin, ilgili belgelerde Türkiye’yi dost olarak gördüklerini, hiçbir şekilde propaganda yapmadıklarını beyan etmiş olsa da yapılan eylemler tam tersi yönünü işaret ediyordu. Evet, yapılan eylemler tam tersini gösteriyordu çünkü Türkiye’nin doğu bölgelerinde birçok Sovyet casusu yakalanmıştı. Bu casuslar Moskova’da özenle yetiştiriliyor, ardından eğitim adı altında Türkiye’nin çeşitli noktalarına gönderiliyorlardı. Özellikle İkinci Dünya Savaşı ile Soğuk Savaş arası dönem Amerika ve Sovyetlerin mücadele sahasına dönmüştü.

4.4. Bir İnsanlık Dramı: Stalin’in Sürgün Politikaları

Sovyetler Birliği, yaklaşık olarak 70 yıllık varlığı boyunca tam bir güvensizlik içerisinde hareket etti. Kendi yurttaşlarını dahi sürekli gözetleme eğilimi gösterdi ve onlara asla güvenmedi. Bununla birlikte Sovyetler, kendisini kapalı kutu ilan etti ve yönetim şeklini bu bağlamda oluşturmayı tercih etti. Aslında bu yönetim tarzını Lenin’in halefi Stalin oluşturdu ve bu dönemde devlet destekli terör dünyanın birçok noktasında hissedildi. Özellikle 1940’lı yıllara doğru birçok aydın ya katledildi ya da sürgün edildi. Hangi millete mensup olursa olsun kitle imha politikasını uygulayan Stalin, kendisine rakip olarak gördükleri siyasetçileri bile ortadan kaldırmıştı.²⁷⁴

²⁷¹ Karl Marx ve Friedrich Engels, *Komünist Manifesto*, çev. Celal Üster ve Nur Deriş (İstanbul: Can Sanat Yayınları, 2008), 31-32. İlgili kararname için bkz: BCA, 30-18-1-2_68-72-13, 29 Ağustos 1936.

²⁷² BCA, 30-18-1-2_70-91-2, 23 Kasım 1936.

²⁷³ Tokay Gözütok, “Ülkemizi 12 Eylül’e Getiren Sebepler ve Türkiye Üzerindeki Oyunlar”, *Aydınlar Ocağı Semineri: 14-15 Eylül 1984 İstanbul, 1984*, (İstanbul: 1984), 277.

²⁷⁴ Naskali ve Şahin, *a.g.e.*, 193.

Aslında Sovyetler Birliği, kuruluşundan dağılma sürecine dek tam bir kapalı kutu olmuştu. Sürekli bir güvensizlik ve gizlilik içerisinde hareket eden Sovyetler, özellikle de Stalin döneminde yaptıklarının gizli kalması için büyük bir çaba göstermişti. Kısmen de olsa başarılı olan Sovyetler, dağılma sürecine doğru “*glasnost ve perestroyka*”²⁷⁵ politikalarını uygulamayı seçti ve bu sürgün vahşeti su yüzüne çıkmayı başardı. İlgili konunun araştırılması epey geç oldu çünkü gizlilik içerisinde hareket eden Sovyetler, sürgün konusunun konuşulmasını dahi suç sayıyordu.²⁷⁶

Stalin’in kafasındaki nihai hedef aslında tam bir Ruslaştırma siyasetinden ibaretti. Özellikle farklı milletlerden oluşan bölgelere dikkat çeken Stalin, bu bölgeleri –güvenlik maskesine meşruiyet kazandırarak- Slav milletine mensup kişilerle iskân ediyordu. Böylelikle bu bölgeler “güvenli” olarak addedilebilecekti. Stalin’in tam bir vahşet politikasına maruz kalan bu insanlar zorla yurtlarından edildi ve hayatlarını çok zor şartlar altında idame edebilecekleri çalışma kamplarına ya da maden ocaklarına gönderildi.²⁷⁷

Sovyetler Birliği’nde yaşanan bu dehşet verici gelişmeler Türkiye’de yakından takip ediliyordu. Türkiye’de yaşayan bazı aydınlar, durumu dile getirmiş, ancak dönemin hükümeti tarafından suç telakki edilmişti. Stalin, ülkesinin dışındaki ve Türkiye’de yaşanan gelişmeleri çok dikkatli bir biçimde takip ediyordu. Çünkü Stalin için Türkiye çok önemli bir ülke idi. Nasıl tepki vereceklerini merak ediyordu.²⁷⁸

Özellikle de, Ahıska Türkleri bu bağlamda ayrı bir yer tutuyordu. Çünkü Ahıska Türkleri, Stalin rejiminin baskılarına boyun eğmişti. Stalin ve Voroshilov’un politik baskılarının altında aslında Rus ve Gürcü milletlerinin bu topraklarda bulunması yatıyordu. Böylelikle Ahıska Türkleri yurtlarından edilecek, Rus ve Gürcülerin ise refah düzeyleri önemli ölçüde yükselebilecekti. Her ne olursa olsun, Stalinist politikalar güçlü bir şekilde uygulanıyordu ancak bu durum Ahıska Türklerinin geleceklerini ve kültürlerini yok etmeyi başaramadı.²⁷⁹

Stalin, sürgün politikalarını izlerken Orta Asya bölgesine ayrı bir önem atfediyordu. Hatta Stalin’in sürgünleri neticesinde Kazakistan’ın nüfusu bir anda değişmiş, Kazakların yerine farklı milletten insanlar gelmeye başlamıştı. Öyle ki yapılan araştırmalara göre 1937-1945 arası bu ülkeye yaklaşık olarak bir buçuk milyon insan zorla yerleştirilmişti. İşin en acı olan kısmı, zorla sürgüne gönderilen insanların birçoğu daha varamadan hayatlarını kaybediyordu.²⁸⁰

Lenin’in ölümünden sonra iktidarı ele geçiren ve Merkezi Komite’nin Genel Sekreteri olarak anılan Stalin, aslında tam anlamıyla kendi tiranlığını kurmuş, gerek devlet

²⁷⁵ Açıklık ve Yeniden Yapılanma anlamına gelmektedir.

²⁷⁶ Naskali ve Şahin, *a.g.e.*, 194.

²⁷⁷ Naskali ve Şahin, *a.g.e.*, 196.

²⁷⁸ Naskali ve Şahin, *a.g.e.*, 199.

²⁷⁹ Şara İbreşeva ve Süleyman Özmen, “Forced Relocation of Caucasian Turks to Kazakhstan”, *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5/1 (2020): 2.

²⁸⁰ Şara İbreşeva ve Süleyman Özmen, *a.g.m.*, 2.

yönetimindekilere gerekse yurttaşlarına dahi bu durumu hissettirmişti. Aslında Sovyet lideri Stalin, kendi döneminde sadece devletin değil, yurttaşlarının dahi kaderinin belirlemek adına politikalar yapıyordu. Nihayet Stalin, Rus toplumunu yeniden şekillendirme yoluna gitti ve bu dönemde milyonlarca insanı zoraki anlamda dilediği şekilde tasarruf etti. Bu bağlamda Stalin, sürgünlerine kesintisiz devam etti ve devletin gücünü kontrol edilemez bir şekilde genişletti.²⁸¹

Sovyet lideri Stalin, aslında sürgün politikasını tam anlamıyla devlet destekli bir terör üzerine tasarlamıştı. “*Sovyet Cezalandırma ve Çalıştırma Kampları*” olarak bilinen bu kamplara gerek Sovyet yurttaşları gerekse gözden düşen yöneticiler gönderiliyordu. Nihayet burası Stalin’in emri üzerine KGB’nin selefi NKVD’ye bağlandı ve buradan idare edilmeye başlandı.²⁸² Stalin gerçeği sorgusuz sualsiz itaat ya da cezalandırma yönteminden ibaretti.

Öyle ki Stalin, özellikle de iktidarının ilk yılları olan 1920’li yıllarda vahşet politikalarına büyük bir hızla başlamıştı. Halkı bilinçlendiren kişilerden ve aydınlardan özellikle nefret eden Stalin, onları hedef tahtasına çoktan oturtmuştu. Sovyetlerin ve Stalin’in Türk asıllı halkları Ruslaştırma politikasına binaen önündeki en büyük engel aydınlardı ve aydınlardan ortadan kalkmasıyla halk bilinçli bir şekilde hareket edemeyecekti. Bu bağlamda Stalin, iktidarının ilk 10 yılında yüz binlerce Türkü bu uğurda katletti ya da sürgün etti.²⁸³

Aslında Stalin’e göre Rus olmayan her bir toplum değersizdi. Bununla birlikte Stalin, politikalarını bunun üzerinden şekillendirmişti. Stalin’e göre Rus olmayan toplumlar zararlıydı ve itaat altına alınmaları gerekiyordu. Ya Ruslaşacaklar, ya da ölümü göze alacaklardı. Stalin’e göre bir toplumu savaşarak yenmek kısa vadede çözüm olabilirdi, ancak kültürel anlamda Sovyetleşen mankurtlar yaratırsa uzun vadede kazanır, onları itaat altına alabilirdi. Stalin kültür ile hareket eden Sovyet yöneticileri, liderlerine tam bir bağlılık gösteriyorlardı ve bu bağlamda özellikle Türk asıllı topluluklara karşı bir “Kültürel Savaş” başlatmıştı. Bu toplumlar “Rus” değillerdi ama yöneticiler “Rus” gibi düşünmeleri için ellerinden geleni yapıyordu.

Sistematik bir biçimde sürgün politikalarını sürdüren Stalin, Sovyetler altında yaşayan Türk asıllı topluluklara zor anlar yaşatıyordu. Aslında Çarlık döneminde de mücadele veren Türkler, ilgili mücadelesine Sovyetler –Stalin- döneminde de devam etti. Özellikle de Ahıska Türkleri, Gürcü ve Ruslar ile epey bir süredir çatıştıyordu. Stalin dönemi Ahıskalı aydınlara NKVD tarafından sorgusuz sualsiz alınıyor ya da öldürülüyordu. Bazıları ise şanslı addediliyordu, çünkü Sibiryaya sürgüne gönderilen Ahıska Türkleri, uzun ve acılı bir ölüm ile hayatlarını

²⁸¹ Azad Dadayev, “Osmanlı Devleti-Çarlık Rusya Sınırında ve Sovyetlerin Sürgün Politikasında Ahıskalı Türkler”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2013), 69.

²⁸² Dadayev, a.g.t., 72.

²⁸³ Dadayev, a.g.t., 73.

kaybediyorlardı. İşin ilginç yanı ise; Sibirya'ya sürgüne gönderilen Ahıska Türkleri, Türkçü ve Kemalist olmak ile suçlanıyordu.²⁸⁴

Aslında Stalin'in ilgili politikası, yalnızca Ahıska Türklerine has değildi. Sovyetlerde Stalin dönemi birçok halk sürgün edilmişti. Bununla birlikte Stalin, esas olarak İkinci Dünya Savaşı'nı örnek gösteriyordu. Bu dönemde özellikle Türk asıllı halkların milli bir ruh ile hareket etmesini istemiyordu. Stalin'in bu düşüncesi gerçekleşirse Sovyetler dağılabilir, rejim çökebilirdi. Stalin, sürgün gerekçesi olarak Sovyet sınırlarını gösteriyordu ve bu bağlamda yüz binlerce Türk vatandaşı yurtlarından acı bir şekilde sürgün edildi.²⁸⁵

Bununla birlikte, Stalin zulümleri devam ederken Türklerin yoğunlukta olduğu bölgelerde eğitim dili ya Gürcüce ya da Rusça yapılmaya başlandı. Hatta bu insanların pasaportlarındaki uyruklarının zorla Gürcü olarak çevrilmesi de isteniyordu. Bu bağlamda Sovyetler, 1925-1940 yılları arası birçok insanın uyruğunu Gürcü olarak çevirdi ve bu milletler, yok olmaya mahkûm etti. Durdurulamaz bir şekilde ilerleyen Stalin, bununla yetinmedi ve Azerbaycan Türklerinin uyruğunu da zorla Gürcü olarak çevirdi ve bu insanları memleketlerinden farklı noktalara sürdü. Öyle ki, bu insanların uyrukları Türk olarak görüldüğünde evlatlarına pasaport almakta güçlük yaşıyorlardı.²⁸⁶

Şovenist politikalarını sürdüren Sovyetler, ilgili planlarını kısa değil, uzun vadede planlamıştı. Gürcistan NKVD Başkanı G. Karanadze, SSCB NKVD Başkanı Beriya'ya mektup yazmıştı. Bu mektubunda bazı Azerbaycan Türklerinin yerleştikleri bölgelerden ayrılıp Tiflis'e gelerek burada yasadışı işler yaptığını ve buradaki huzuru kaçırdıklarını ifade ediyordu. Böylelikle ilgili durum Beriya ve Sovyetlere bahane olmuş ve Beriya Stalin'e mektup yazarak binlerce Türk ailelerinin yerlerinin değiştirilmesinin zaruriliğinden bahsetmişti.²⁸⁷

Öyle ki, Sovyetler Halk İçişleri Komiseri Lavrantiy Beriya tarafından Stalin'e yazılan mektupta çarpıcı ifadeler yazılmıştı; Beriya, sınır bölgelerinde yaşayan Türklerin milliyetçi tutumlarına değinerek sürgün politikalarına meşruiyet kazandırmaya çalışıyordu. Hatta Stalin'in halefi Kruşçev bile ilgili politikaları sert bir tutumla eleştirecek, Stalin ve ekibinin meşruiyet kazanmak adına yalanlarına değinecekti. İlgili mektubunda Beriya, Ahıska Türklerini Türkiye Cumhuriyeti ile işbirliği içerisinde olduğunu iddia eden cümleler de sarf etmişti. Beriya sözlerine şöyle devam etmişti; "... *Türkiye'nin sınıra yakın kısmındaki nüfusla akrabalık bağları bulunan söz konusu halkın önemli bir çoğunluğu kaçakçılık yapmakta olup, muhaceret eğilimi*

²⁸⁴ Orkhan Faigov, "Ahıskalı Türklerin Türk Basınında Sunum Biçimi, 1944 Ahıska Sürgünü, 1989 Fergana Faciası, 2004 Krosnodar Göçü ve 2010 Kırgızistan Çatışması Örnek Olayları", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2015), 51.

²⁸⁵ Faigov, a.g.t., 51.

²⁸⁶ Şara İbreşeva ve Süleyman Özmen, a.g.m., 4.

²⁸⁷ Şara İbreşeva ve Süleyman Özmen, a.g.m., 5.

*gösteriyor ve Türkiye istihbarat mercileri için casus angaje etme ve çete grupları oluşturma kaynağı teşkil ediyordu.*²⁸⁸

Görüldüğü gibi; Sovyetler Birliği güvenlik gerekçelerine sığınarak –ya da politikalarına meşruiyet kazandırma edası ile- sürgünlerine hız kesmeden devam ediyordu. Stalin için önemli olan sadece Rus halkı idi. Bunun için Sovyetler altında yaşayan Türk asıllı halklar asimile edilmeliydi. Sovyetler ve Stalin, bu halkların bir Rus gibi düşünmelerini hatta bir Rus gibi yaşamaları için elinden gelenin fazlasını yapıyordu.

Daha öncesinde Sovyetlerin sadece Ahıska Türklerine değil; Kafkasya'da yaşayan halklara, Çeçenlere, İnguşlara ve Kırım Türklerine de sürgün mezalimlerini uyguladığından bahsetmiştik. Öyle ki, Ukrayna SSC İçişleri Bakanlığı, 1944 yılında Kırım'dan sürgün edilen Tatarlar hakkında bir rapor yayınlamıştı. İlgili raporunda Bakanlık; Kırım'dan Tatarları Alman işbirlikçisi olmakla suçlayarak aileleriyle beraber sürgüne göndermişti. Hatta ilgili raporda 200.000 kişinin sürgün edildiğinden bahsediliyordu. Nihayet 1956 yılında geldiğinde –Stalin'in ölümünden 3 yıl sonra- *Sovyetler Birliği Yüksek Sovyet Prezidyumu* kararınca bu kişilerin sürgün sıfatı kaldırıldı ancak devletin el koyduğu hususi malları iade edilmedi ve Kırım'a dönmelerine izin verilmedi.²⁸⁹

Özellikle de 1940-1945 yılları arası Stalinist politikalarla uygulanan sürgün mezaliminin altında aslında tam anlamıyla bir Türk düşmanlığı yatıyordu. Stalin, bahsi geçen sürgün politikalarına birçok meşruiyet kazandırmaya çalışıyordu ancak temel nedeni güvenlik ve milliyetçilik üzerine idi. Bununla birlikte, Stalin sürgünleri dünyanın en büyük sürgünleri olarak kayıtlara geçmişti. Bu sürgünlerden birçok millet nasibini almıştı. Bu milletler; batı bölgesinde Finler ve Polonyalıları, güney kısımlarında Kırım Tatarlarını, Kafkasya'da Karaçayları, Volga'da Almanları, Balkar, Çeçen, Avar ve İnguş halklarını, Hazar'da Kalmukları ve son olarak Uzakdoğu'da ise Korelileri kapsamıştı. Hatta birçok insan türlü bahaneler ile sürgün edilmişti.²⁹⁰

İlgili bölgelerde yaşayan Türk halklarına karşı acımasızca sürgün politikalarını uygulayan Stalin, aslında bu halkların tam anlamıyla milliyetçi bir ruha dönüşmelerine müsaade etmek istemiyordu. Sürgün edilen Müslüman-Türk halklarına karşı sert bir suçlama yöneltilmişti. İlgili suçlama Almanlar ile işbirliği gerekçesiydi. Stalin, işbirliği gerekçesini kullanarak politikasına bir meşruiyet kazandırdı ve bu düşüncesi ile halkları bölerek birbirlerine karşı düşman olmalarını amaçladı. Stalin'in nihai hedefi, ilgili milletleri bölüp yönetmek üzerine kurgulanmıştı. Hatta Nazi Almanlarının işgal ettiği bölgelerde çekilmeler yaşanınca Stalin ve yönetimi bu bölgede yaşayan Türkleri işbirliği ile suçlamış, ancak Slav ve Ortodokslara dokunmamıştı.²⁹¹

²⁸⁸ Faigov, a.g.t., 52.

²⁸⁹ Niliufer Davrişova, "Sovyetler Birliği'nin Sürgün Politikası ve Ahıska Türkleri Sürgünü", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2015), 165.

²⁹⁰ Davrişova, a.g.t., 46-47.

²⁹¹ Davrişova, a.g.t., 47.

Stalin, sürgün politikalarını uyguluyorken yalnızca fiziki değil, manevi olarak da saldırılarda bulunuyordu. Müslüman Türk halkına kültürel bağlamda bir savaş açan Stalin, tam anlamıyla bir zafer kazanmak adına politikalarını birbiri ardına sıralıyordu. Stalin'e göre nihai zafer kazanmak için zihinler de işgal edilmeliydi. İşte tam da bu bağlamda Stalin, sürgün edilen Türklerin diline, eğitimine ve kültürel düşüncelerine de saldırılarda bulunuyordu. Bu toplumların bir an önce Ruslaşmaları gerekiyordu.

Sovyet Rusya, siyasal üstünlüğü sağlamak adına Müslüman ve Türk halklarını sürüyor, yerlerine ise Slav nüfusunu yerleştiriyordu. Çünkü Sovyetler; bu halkların kültürel, ekonomik ve politik anlamda Ruslardan geride kaldıklarına inanıyor, daha ileride olan Rus halkının kültürel anlamda bir refah ve huzur ortamı getirmesi gerektiğini düşünüyordu. Aslında bu bir maskeydi. Burada amaçlanan nihai hedef elbette ki Ruslaştırma siyasetinden ibaretti. Öyle ki, NKVD'nin sürgün edilen topluluklar hakkında hazırlamış olduğu rapor ciddi anlamda dehşet vericiydi. Hazırlanan ilgili rapora göre yaklaşık olarak iki buçuk milyon insan sürgün edilmişti ancak bu rakamlar tahmini idi ve asıl gerçek yıllar sonra ortaya çıkacaktı.²⁹²

Sovyet lideri Stalin, 1944 yılında Kırım Türklerinin sürülmesine yönelik emir veren gizli bir kararname imzalamıştı. İlgili kararnamede Kırım Türklerinin İkinci Dünya Savaşı'nda Almanlar ile işbirliği yaptığından bahsediliyordu. Öyle ki, bu vatandaşlar Almanların hesabına çalışmış, Kızıl Ordu'ya karşı savaşmış gibi suçlamalar ile itham ediliyorlardı. Bununla birlikte Kırım Türkleri ilgili iddialar karşısında Özbekistan taraflarına sürgüne gönderilmişti. Hatta çıkarılan bu kararname ile Kızıl Ordu'da görev alan Kırım Türkleri dahi sürgünden kaçamamıştı.²⁹³

Çıkarılan kararname üzerine derhal harekete geçen NKVD, sabaha karşı Kırım'a operasyonlar düzenlemiş, Kırım Türklerinin bir an önce hazırlanmalarını talep etmişti. Apar topar gönderilen Kırım Türkleri, haftalarca boğuk ve kötü bir ortamda yolculuk yapmak zorunda kalmışlardı. Öyle ki, yeterli gıda ve tıbbi yardım göremeyen Türkler, çektikleri türlü sıkıntılardan –açlık, susuzluk ve havasızlık gibi- dolayı varıncaya kadar binlerce insan hayatlarını kaybettii.²⁹⁴

Yaşanılan sürgün sonrası Stalin ve ekibi, Kırım Türklerinden geriye kalan her şeye karşı adeta bir savaş açmıştı. Sürgüne gidenlerden arda kalan mallar yağmalanmış, binalar ve abideler gibi eserler talan edilmişti. Hatta orada yaşayan halk resmi kayıtlardan silinmiş ve yerleşim yerlerine Rusça adlar verilmesi ihmal edilmemişti.²⁹⁵

Sonrasında ise Sovyetler, Kırım Türklerine yönelik bir de Kültür asimilasyonu uyguluyordu. Sürgüne maruz kalan insanlar, eğitimlerini Rusça dilinde almıştı. Stalin, bununla

²⁹² Davrişova, a.g.t., 49-50.

²⁹³ Tarkan Renan Tansoy, "Sürgünden Kırım'ın Rusya Tarafından İlhakına Kırım Türklerinin Sorunları", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli 2018), 23.

²⁹⁴ Tansoy, a.g.t., 23.

²⁹⁵ Tansoy, a.g.t., 24.

birlikte uzun vadede yetişen bir Ruslaşmış halk görmeyi amaçlıyordu. İlgili politika kısmen başarılı olsa da Kırım Türkleri, Sovyetler Birliği sınırları içerisinde kendi dillerini korumayı başarmıştı. Sovyetlerde yaşanan bu olaylar dünya basınında yeterli yankıyı bulamamıştı. Çünkü dönemin şartları epey bir kısıtlıydı ve sürgünden iki yıl sonra Rus gazetesi olan *İzvestiya* Kırım Türkleri ve Çeçenlerin Almanlar ile yapılan savaşta Kızıl Ordu'ya karşı savaştıkları gerekçesiyle sürüldüklerini açıklamıştı.²⁹⁶

Yıllar sonra yapılan araştırmalara göre 1937-1944 yılları arasında yaklaşık olarak 2 milyon insan sürgün edilmişti. Elbette ki bunun çoğunluğunu Türkler ve Müslüman halklar oluşturuyordu. Stalin'in ölümünden tam 4 yıl sonra geri dönüş izni çıkmış oldu ancak herkes tam anlamıyla bu karardan yararlanamadı. Sovyet lideri Stalin, aslında sürgün politikasını yalnızca halklara değil, parti içine de uygulamıştı. Partisinin içerisinde Lenin'in tersi politikalar izleyen Stalin; Troçki, Kamanev, Vahitov, Sultan Galiev ve Ahmet Baytursın gibi isimlerden 1938 yılına gelindiğinde kurtulmayı başarmıştı. Lenin dönemi birçok millete ve dine mensup isim vardı ama bu durum Stalin için kabul edilemezdi.²⁹⁷

Evet, Stalin ve Beriya'nın ölümleriyle Sovyetler yeni bir yapılanma sürecine doğru girmişti ve zorla sürgüne gönderilen halkların hakkını teslim etme konusunda bir şeyler yapmak istiyordu. Hatta bu bağlamda Sovyet lideri Mihail Sergeyeviç Gorbaçov²⁹⁸, 1989 yılında Yüksek Sovyet tarafından bir bildiri yayımlattı. Aslında ilgili bildirisinde Sovyetler, günah çıkarırcasına zor durumda kalan ve haksızlığa uğrayan sürgünleri anlatıyordu. Şöyle ki; *"...kendine has acısıyla bir hatıra bizi Stalin dönemi baskılarının ıstırap dolu yıllarına gönderiyor. Ülkede gayri kanunilik ile keyfiliğin uğramadığı cumhuriyet ve mağdur etmediği millet kalmamıştır. Geçmişte yapılan toplu tutuklama eylemleri, kamp işkenceleri, yoksul kadınlar, yaşlılar ve çocuklar sürgün bölgelerinden vicdanlarımıza çağrıda bulunmaya devam ediyorlar, içimizdeki ahlak duygusunu rencide ediyorlar. Bunu unutmak imkânsızdır."*²⁹⁹

Günah çıkarırcasına konuşma yapan yalnızca Gorbaçov değildi. 1991 yılında röportaj veren KGB Halkla İlişkiler Bölüm Başkanı Alexander Karbaniov; mensubu olduğu KGB'nin Sovyetlerin kuruluşundan beri etkili olduğunu, bilhassa 1930'lu ve 1946'lı yıllarda liderleri Stalin'in kişisel nüfuzunu güçlendirmek adına çalışmalarda bulunduğunu itiraf edercesine açıklamıştı. Öyle ki Karbaniov, sözlerine; "şu an için devlet ve toplumun güvenliği adına çalıştıklarını, ilkelerinin doğruluk, yasaya uymak ve açıklık" olduğunu eklemişti.³⁰⁰

²⁹⁶ Tansoy, a.g.t., 26.

²⁹⁷ Davrışova, a.g.t., 51-53.

²⁹⁸ Sovyetler Birliği'nin dağılmadan önceki son devlet başkanı. Açıklık ve Yeniden Yapılanma üzerine çalışmalar yaptı ancak Sovyetlerin dağılmasına engel olamadı.

²⁹⁹ Naskali ve Şahin, a.g.e., 212.

³⁰⁰ <https://www.youtube.com/watch?v=Sb0WEtL7Gi4>, 32. Gün isimli programın KGB Halkla İlişkiler Bölüm Başkanı ile yapmış olduğu röportaj, Moskova, 1991. "KGB Şimdi Ne Yapıyor? | 1991 | 32. Gün Arşivi" (Erişim Tarihi: 16.01.2021).

Nihayet Yüksek Sovyet, kayıtsız ve şartsız bir biçimde bu milletlerin zorla sürgün edilmesini uluslararası hukuka aykırı gördü ve buradan hareketle ilgili durumu çok ağır bir suç olarak belirtti. Bununla birlikte Yüksek Sovyet; insan haklarını gözeteceğini, insanlara büyük bir değer vereceğini ve bir daha asla tekrarlanmayacağını da ekledi. Son olarak Yüksek Sovyet, şiddetli baskılara maruz kalan bütün halkların iade-i itibarı için gerekli yasal çalışmalarını da başlattıklarını eklemiştir.³⁰¹

Ancak bu insanlar her ne olursa olsun yurtlarını Ruslara ve Gürcülere bırakmak için vatanlarından kovulmuştu. Aslında bu insanlar sadece yurtlarından atılmakla kalmadı, kültürlerine de doğrudan bir saldırı yapılmıştı. Stalin'e göre şovenist³⁰² politikaların uygulanması, uluslararası hukuk ve insan haklarından daha önemliydi. Stalin, ilgili politikalarını uygularken bunlardan hiçbirini önemsemedi ve vahşi bir şekilde devletin gücünü kullanmaya devam etti.³⁰³

Aslında Stalin'in politikaları ince düşünülmüş bir hesap üzerine kurgulanmıştı. En başından itibaren Stalin, kendisine rakip olanları tasfiye etmiş, hatta halkına karşı Çarlık dönemini özletecek cinsten bir kült rejim kurmayı başarmıştı. Komünizmin sevecen sloganlarından tam anlamıyla uzaklaşan Sovyet lideri, aslında onu bir anda canavarca hislerle hareket eden bir sisteme dönüştürmüştü. Bu uğurda ise birçok halk yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştı.³⁰⁴

Bununla birlikte, Sovyetler Birliği başkanları arasında Stalin dönemi diğerlerine nazaran hiç ama hiç benzemiyordu. Bu dönemde Ruslaştırma siyaseti en üst seviyede tutulmuş, bu bağlamda Türkiye sınırına yakın bir noktada yaşayan ve çoğunluğu Türklerden ve Müslümanlardan oluşan halklara yönelik dehşet verici sürgünler yaşanmıştı. Öyle ki bu sürgünler milyonlarca insanın kaderini etkilemiş ve hafızalara silinmesi imkânsız olan acı hatıralar bırakmıştı.³⁰⁵

4.5. Stalin'in Ölümünün Türkiye'deki Yansımaları

Sovyet lideri Stalin'in ölümü sadece Türkiye üzerinde değil, dünya üzerinde büyük bir etki bırakmıştı. Stalin'in ölümü üzerine Başbakanlık bir kararname çıkartmıştı. İlgili kararnamede: "Sovyetler Birliği Başvekili Mareşal Stalin'in ölümü üzerine düzenlenen cenaze törenine Türkiye'yi temsilen katılacak bir ekip gönderilmesi" kararlaştırılmıştı. Öyle ki, bu ekibe uçak personeli olarak Yüzbaşı Besmi Keşmirli, Yüzbaşı Orhan Coşkun, Başgedikli İhsan Karaber ve Gedikli Çavuş İhsan Köse'nin eşlik etmesine karar verilmişti.³⁰⁶

³⁰¹ Naskali ve Şahin, *a.g.e.*, 212-213.

³⁰² Şovenizm: Fransızca kökenli kelime. Kendi ulusunu öne çıkararak değişik ırk ve uluslararası düşmanlık yaratmayı amaçlayan ve bu yolda kışkırtmada bulunan aşırı akım. Bkz: Türk Dil Kurumunun resmi internet sayfasından alıntılama yapılmıştır.

³⁰³ Şara İbreşeva ve Süleyman Özmen, *a.g.m.*, 12.

³⁰⁴ Damira İbrahim ve Vahit Türk, *Kazakistan'da Kızıl Kıtılık (1929-1933)*, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2016), 7.

³⁰⁵ Naskali ve Şahin, *a.g.e.*, 213.

³⁰⁶ BCA, 30-18-1-2_131-23-6, 26 Mart 1953.

Moskova'ya cenaze için Türkiye'yi temsilen üst düzeyde bir katılım gerçekleşmiş, Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri olan Büyükelçi Cevad Açıkalın başkan olarak atanmıştı. Kurulun içerisinde önemli isimler bulunuyordu; Korgeneral Fevzi Mengüç ve Cumhurbaşkanlığı Başyaveri Kurmay Yarbay Nureddin Alpkartal da iştirak etmişti.³⁰⁷

Peki, Stalin'in sağlık durumu nasıl bir süreçten geçmişti? Sovyet lideri Stalin'in sağlık durumu özellikle de 1953 yılında çok kötüydü. Öyle ki, Moskova radyosu; "*Stalin Ölmek Üzere*" şeklinde açıklamalarda bulunuyordu. Bu durum bir anda Türkiye ve dünyanın gündemine oturmuştu. Moskova Radyosunun ilgili açıklamalarında Stalin'in ağır bir hastalık sürecinde olduğu ve kısmi felç geçirdiği belirtiliyordu.³⁰⁸ Ancak ilgili süreçte Ankara'nın tavrı net değildi çünkü Stalin'in ölüp ölmediği henüz bir kesinlik kazanmamıştı.

İlerleyen süreçte daha da fenalaşan Stalin, beyin kanaması geçirmiş ve hayatta kalma olanağı pek ihtimal dâhilinde olmamıştı. Bununla birlikte, Komünist Parti'nin yayın organı olan *Pravda* konuya ilişkin bir yazı yayımlamıştı. Bu yazıda; "...*Yoldaş Joseph Vissarionovitch Stalin'in 2 Mart gecesi sağlık bülteni: Moskova'daki ikametgâhında bulunan yoldaş Stalin, beynin hayati merkezlerine tesir eden bir beyin kanaması geçirmiştir. Yoldaş Stalin, kendini kaybetmiştir. Sağ kolu ve sağ bacağı meflûçtur. Konuşmamaktadır. Bu arada vahim kalp ve teneffüs cihazı teşevvüşleri meydana gelmiştir. Yoldaş Stalin'in tedavisi için en büyük tıbbi otoriteler tayin edilmiş bulunmaktadır. Yoldaş Stalin'in tedavisi Sovyetler Birliği Sağlık Bakanı Tretiakov ve Kremlî'nin sağlık servis şefi Kouperin'nin kontrolü altında yapılmaktadır. Yoldaş Stalin'in tedavisi, Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi ile Sovyet Hükümetinin devamlı nezareti altında cereyan etmektedir.*"³⁰⁹

Belki de Sovyet hükümeti, liderlerinin ölümünü saklamak amacını güdüyordu. Çünkü Stalin'in ölümü, uydu ve diğer ülkelerde güçlü bir etki yapabilir, hatta Sovyetlerin altındaki ülkeler isyana bile kalkışabilirdi. Tam anlamıyla korku imparatorluğu kurmuş, dünyaya büyük bir korku salmış lider olan Stalin, verdiği yaşam mücadelesini kaybediyordu. Bununla birlikte, Sovyetlerde ciddi bir hareketlenmeler baş göstermiyor değildi. Özellikle peyk devletler, Stalin'in ölümü ve sonrası üzerine politikalar kurguluyor, bağımsızlıklarını kazanmak adına bir dizi faaliyetlerde bulunmaya hazırlanıyorlardı.

Sovyet lideri Stalin'in ölümü birden vuku bulmamıştı. Stalin, ölmeden önce ağır bir hastalık sürecinden geçmiş, buna binaen de Türkiye ve diğer memleketler Sovyetler Birliği liderinin sağlık durumunu büyük bir dikkat ile takip etmişti. Her ne kadar Sovyet makamları, halkına ve dünyaya Stalin'in ölmeyeceğini, iyileşeceğini dair açıklamalarda bulunsa da ne halkı ne de dünya bu yönde bir kanaat getirmemişti. Sovyet yetkililer, liderlerini kurtarmak

³⁰⁷ BCA, 30-18-1-2_135-34-17, 10 Nisan 1954.

³⁰⁸ Gizem Öztoprak, "Stalin'in Ölümünün Türk Basınındaki Yankıları", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara 2012), 9.

³⁰⁹ Öztoprak, a.g.t., 10.

adına büyük çabalarda bulunuyordu. Hatta bunun için dünyanın dört bir yanından doktorlar gelmişti. Ancak ilgili ekibin genel kanaati Stalin'in en fazla 48 saat daha yaşayacağı yönünde oluşuyordu.³¹⁰

Hatta bunun içinde Türk doktorlarının bile görüşleri alınıyordu. Birçok tanınmış Türk doktoru, Stalin için olumsuz yönde açıklamalar yapıyor, raporlar yayımlıyordu. İlgili hekimler arasındaki fikir birliği ise Stalin'in bu durumu atlatamayacağı ve maksimum 72 saat daha hayatına devam edebileceği yönünde idi. İşin ilginç yanı Ankara'daki Rus Büyükelçiliğince bir dua töreni düzenlenmiş, liderlerinin ölmemesi için dualar edilmişti.³¹¹

Ne var ki, Stalin'in ölümü aslında diğer devletlerden çok özellikle de Türkiye'yi ilgilendiriyordu. Çünkü Türk-Sovyet ilişkileri geniş bir ülke sınırına dayanıyordu. Hatta Türkiye'de yükselen bir görüş vardı ve ilgili görüş genel hatlarıyla Stalin'in yaşlandıkça eski gücünü ve yönetim kabiliyetini kaybettiğini, Sovyetleri yeniden bir dünya savaşına sürüklemekten çekindiklerini ve bundan sonraki halefi kim olacaksa üzerindeki Stalin ağırlığını atmak adına birçok hamleler yapacağını belirtmişti.³¹² Aslında bu ifade güçlü ve büyük bir önem atfediyordu. Çünkü halefi olarak kim başa gelecekte önce bir risk analizi yapacak, ardından selefinin izlerini silmek adına epey bir uğraşacak ve bunun içinse önemli tehlikeleri göze almaya çalışacaktı.

Stalin'in ölümü ile birlikte, Türk-Sovyet ilişkilerinin nasıl evrileceği büyük bir merak konusu teşkil ediyordu. Öyle ki, Sovyetlerin nasıl bir siyaset güdeceği hakkında çıkan yazılarda Prof. Dr. A. Şükrü Esmer'in "*Ayın Mühim Olayları*" köşesinde yazdığı yazı direkt göze çarpıyordu: "...Tahran, Moskova, Yalta, Postdam anlaşmaları Sovyetlerin harpten sonra harpten sonra demokrasilerle işbirliğine girişecekleri faraziyesi üzerine bina edilmişti. Hâlbuki Stalin bunun tam tersi bir politika takip etmiş, Doğu ve Orta Avrupa memleketlerini fiilen Sovyet imparatorluğuna katmış, komşusu olan ve kendisine karşı daima dürüst davranan Türkiye'ye düşmanca bir politika etmişti. Batılı devletlerin liderleri yeni Rus politikasının ciddi olmadığına inansalar bile kendi halk efkârına karşı onu ciddiye almamazlık edemezler... Soğuk harbin imtihanını başarı ile geçmiş olan demokrasiler için yeni ve soğuk harpten de daha çetin bir imtihan devri açılmıştır."³¹³

İlginçtir ki, yabancı basında –*Daily Mirror Gazetesi*- şöyle bir yazı geçmişti: "73 yaşındaki müstebit yüzündendir ki, 1945te bunca zahmet ve hayat pahasına kazandığı zaferden batı dünyası, faşizmden ve Nazizm'den beter bir totaliter sistemle karşı karşıya kaldı. O zamandan beri sulh yüzü görmedik. Daima hudutsuz bir kin ve hiç yatışmayan bir gerginlik içinde yaşandı. Dünyanın hak etmiş olduğu yaşama zevkini ve saadeti öldüren komünizmdir. Evet, Allah için

³¹⁰ Öztoprak, a.g.t., 12-14.

³¹¹ Öztoprak, a.g.t., 14-15.

³¹² Öztoprak, a.g.t., 16.

³¹³ Öztoprak, a.g.t., 54.

*Stalin yaman bir ihtiyardı.*³¹⁴ İlgili yazıda, dünyada yaşanan bütün sıkıntıların Stalin'den ve onun ideolojik maskesi altından yaptıklarından kaynaklandığı ifade ediliyordu.

Stalin'in ölüm haberi bir bomba etkisi yaratırken, Türk halkıda kendi arasında ilgili durumu tartışmaya başlamıştı. Halkın fikirlerini öğrenmek adına çeşitli araştırmalar yapan gazeteciler, halka "*Stalin'den sonra dünyada ne gibi değişiklikler olabilir?*" sorusunu yöneltmişti. Cevaplayan bazı vatandaşlar, Stalin'in halefinin de kendisi gibi olacağını, bunun için tehlikeli işler yapacağını belirtmişti. Bazıları ise, huzur içinde mutlu bir şekilde uyuyabileceklerini, zira bu işin Sovyetleri ilgilendirdiğini ve en azından bir müddet bu sorun ile uğraşacaklarını belirtmişti. Ancak genel olarak bakıldığında, vatandaştaki genel kanı Sovyetlerin dağılma noktasına gelebileceği, rejimin yıkılacağı ve Avrupa'nın kurtulacağı yönünde olmuştu.³¹⁵

Evet, vatandaşların genel kanısı aslında dönemin Türkiye'sinin politik kanısından ibaretti. Çünkü Türk makamları, Stalin'in ölümü ile birlikte yeni bir dünya düzenine geçileceğini, kızıl rejimin çökeceğini ve Avrupa'nın sonunda huzur bulacağını düşünüyordu. Türkiye, ilgili durumda sadece ilmi siyaset açısından nasıl bir hamle yapacağını kestirmeye çalışıyordu. Stalin'in ölümü sadece Türk-Sovyet dengelerini değil, Sovyetlerin dünya arasındaki dengelerini yeniden düzenlemişti.

Stalin'in ölümü ile birlikte birçok Türk yazar, durumla ilgili görüşlerini belirten yazılar yazmıştı. Örneğin Mümtaz Faik Fenik, "*Stalin'in Nabzı Durdu Fakat...*" başlığı ile ilgili yazısında Stalin'in bir diktatör olduğunu betimleyerek nihayet hayata veda ettiğini, kendi ülkesini cehenneme çeviren ve dahi çevresindekilerinin de huzurunu kaçırdığını anlatıyordu. Hatta bundan sonra işlerin Sovyetler için çok zor olacağını ifade eden Fenik, eski güçlerinden eser kalmayacağını iddia ediyordu. Bir diğer yazıda ise Nuri Berköz, ilgili yazısında aslında Stalin'in dünyadaki birçok ülkeye korku salmış, birçok milleti yok etmiş ya da geriye kalanları ise hâkimiyeti altına aldıklarını ifade etmişti. Gürcü kökenli olmasına rağmen bir Rus'tan daha fazla işler yaptığında ekliyordu.³¹⁶

Prof. Dr. A. Şükrü Esmer ise ilgili yazısında Stalin için şu ifadeleri kullanmıştı; "*Stalin'in ölümü nihayet bir vakıdır. Çeyrek yüzyıldan daha uzun bir zaman Sovyetler Birliğinde hayatın her safhasına hâkim olan diktatör, 5 Mart akşamı dünyadan ayrılmıştır. Stalin, tarihteki örnekleri olan herhangi bir diktatöre benzemiyordu. Sovyetler birliğinde her şey onun etrafında dönüyordu... Stalin'in karışmadığı bir siyaset, iktisat ve kültür alanı yoktu...*"³¹⁷

Stalin'in ölümü ile gerek vatandaşlar gerekse politikacılar aslında hemen hemen aynı kanıda buluşuyorlardı. Stalin'in ölümü ve sonrasına dair kafalarda birçok soru işareti kalmıştı. Rejim çökecek mi? Haleflerinin politikaları ne üzerine olacak? Sovyetler soğuk savaşı devam

³¹⁴ Öztoprak, a.g.t., 55.

³¹⁵ Öztoprak, a.g.t., 59.

³¹⁶ Öztoprak, a.g.t., 60.

³¹⁷ Öztoprak, a.g.t., 61.

ettirecek mi? Gibi birçok soru, kafaları kurcalıyordu. Ancak, şüphesiz ki Stalin'in ölümü aslında bedenen bir yok oluştan ibaretti. Çünkü Stalin'in oluşturmuş olduğu baskı rejimi ve kült, uzun yıllar boyunca Sovyet halkının, Sovyetlerin altında bulunan cumhuriyetlerin ve Türkiye gibi ülkelerin hafızalarından silinmeyecekti. Stalin, çeyrek yüzyıldır yönetmiş olduğu ülkesini korkunç bir şekilde güçlendirmeyi başardı. Unutulmamalıdır ki; Stalin, politikalarını üretirken çevresindekilerin ve halkının korkularını onlara karşı kullanmasını bildi ve oluşturmuş olduğu baskı rejimi ile birçok insanın kaderini etkilemeyi başardı.



SONUÇ

Tarihsel açıdan baktığımızda; gerek Çarlık Rusya, gerekse Sovyetler Birliği aslında tam anlamıyla yeni tesis ettiği rejimi yerleştirmek için bu uğurda birçok insanın canına kıymış ve korku imparatorluğu yaratmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin jeopolitik ve jeostratejik konumu, bilhassa Karadeniz bölgesi, her zaman için Rusların iştahını kabartmış ve bu bölgelere sahip olmayı istemişlerdir. Özellikle de, Osmanlı döneminden itibaren Türk-Rus ilişkileri, her zaman için bir iniş çıkışlar yaşamıştır. Sovyetler Birliği'nin ve Türkiye'nin kuruluş yılları hemen hemen aynı zamana denk geldiğinden bu ilişkiler öncelik olarak dostluk temelli şekillenmiştir. İki ülke, aralarındaki ortak kaderde buluşarak birbirilerine yardımcı olmayı amaçlamış olsalar da aslında Lenin'in ve haleflerinin izleyecekleri Sovyet siyasetinin hiç de görüldüğü kadar masumane olmadığı anlaşılacaktır.

Rusların aslında izlemiş oldukları siyaset, tam anlamıyla bir Rus hâkimiyetine dayanmakla birlikte, Şovenist olan Sovyet yöneticileri bu bağlamda kendisinden olmayan hiçbir millete karşı hoş davranmamıştır. Tam anlamıyla bir güvensizlik içerisinde hareket eden Rus makamları, güvenlik ve komünizm maskesi adı altında kendi rejimlerini korumak ve bütün dünyaya Komünist rejim altında birleştirip Sovyet yanlısı peyk ülkeler yaratmak amacıyla hedeflemiş oldukları gizli politikaları gerçekleştirmek adına birtakım çalışmalarda bulunmuşlardır. Sovyetlerin kuruluş yıllarındaki izledikleri siyaset ilk zamanlarda Türkiye açısından olumlu karşılanmıştır. Öyle ki, çiçeği burnunda Türkiye'nin ilk yıllarındaki zorlukları atlatması adına Sovyetler yardımlarını gerçekte Rusya'da bulunan Türk soydaşlarımızın para ve altın yardımları olup Batı emperyalizmine ve Kapitalist ideolojiye karşı olduklarından Türkiye'ye desteklerini ifade etmişlerdir. Ancak Stalin'in iktidarı ele geçirmesiyle ve Sovyetlerin kontrolsüz bir şekilde genişleyip güçlenmesiyle işlerin rengi bir hayli değişmiştir. Lenin'in bıraktığı terör mirasını devam ettiren Stalin, sadece kendi ülkesinde değil, bütün dünyada terör estirmiştir.

Sovyetler Birliği, özellikle de 1940'lı yıllardan itibaren gerçek emellerini belli etmiş, asıl siyasetlerini su yüzüne çıkarmayı tercih etmiştir. Stalin, Türkiye'ye karşı izlemiş olduğu politikaları bazen diplomatik kanallardan gösteriyor, bazen de gayri resmi olarak Ermenileri ve Gürcüleri kullanıyordu. Bu bağlamda Stalin, Almanları mağlup etmenin vermiş olduğu motivasyon ile Sovyetler Birliği'nin dünyanın tek hakimi olma yolundaki adımlarını hızlandırmıştır. Sovyetler Birliği, 1940'lı yıllardan itibaren Türkiye'ye karşı izlemiş olduğu dostane siyaseti bir kenara bırakmış, asıl hedeflerine bir an önce varmak adına çalışmalarda bulunmuştur. Öyle ki, Sovyetler, Gürcüler ve Ermeniler üzerindeki etkisini her zaman için Türkiye'ye karşı kullanmış, Doğu bölgesini –Kars, Ardahan ve Artvin- ve Boğazlar hakkındaki isteklerinden bir an olsun vazgeçmemişlerdir. Bu bağlamda Türkiye'ye ayrı bir parantez açan Sovyet yöneticileri, Türkiye'de komünist bir sistem kurmak adına çalışmalarından ve propagandalarından asla ama asla vazgeçmemişlerdir. Stalin'in Komünist ve yayılmacı emellerine karşı Türkiye Kore Savaşı'na asker gönderip Nato üyeliğine girerek kendini koruma

altına almıştır. Elbette bu üyeliğin hem olumlu hem olumsuz tarafları olmuş, ancak öncelik Sovyet tehdidine karşı güvenliği korumak üzerine şekillenmiştir.

Şovenist ve canavarca hislerle hareket eden Stalin, yalnızca kendi halkına değil, altında bulunan cumhuriyetlerin halklarına da mezalim uygulamıştır. Stalin dönemi aslında büyük bir insanlık dramından ibaretti. Çeyrek yüzyıldan fazla hüküm süren Sovyet lideri, bu dönemde uygulamış olduğu Ruslaştırma siyaseti ile milyonlarca insanın hayatına mahvetti ve bu uğurda halkların kaderini ciddi bir şekilde etkiledi. Rus olmayan halkların zoraki bir şekilde Ruslaşmış bir köle olmalarını isteyen Stalin'in yegâne hedefi aslında yeryüzünde hüküm süren tek bir millettir.

Stalin, dünyada yalnızca Sovyet Rusya halkının ve Sovyet Rusya'nın güçlü olmasını istiyordu. Stalin dönemine, aslında Sovyetler Birliği'ne dair ayrıca değinilmesi gereken nokta istihbarat çalışmaları üzerine olmalıdır. Savaşların yalnızca silahtan ibaret olmadığına inanan Stalin, bu bağlamda kalem savaşlarına da ayrıca bir önem atfediyordu. Öyle ki, özellikle de 1940'lı yıllardan itibaren Sovyetlerin Türkiye üzerindeki propaganda faaliyetleri büyük bir ivme kazanmış ve Türkiye bu yıllarda siyasal ve toplumsal açıdan bir bunalım yaşamıştı. Bu dönemde birçok yayınevi ve yayın, komünizm propagandası yaptıkları gerekçesiyle kapatıldı. Kalem savaşları için Rus istihbarat servisini kullanan Stalin, ele geçirmek istediği ülkeye dair propaganda ve yanıltma haber çalışmaları yapıyordu. Çünkü mermi ile bir kişi, kalem ile milyonlarca insan öldürülebilirdi. Bir ülkeyi işgal etmek, hem mali yönden masraf hem de ordu yönünden kayıp demektir ve bu size kısa vadeli kazanç sağlar. Ancak ideolojiler ve kalemler yönünden ülkeyi işgal etmek demekse daha kalıcı ve uzun vadede işler yapmak demektir. İşte bunu çok iyi bilen Stalin'in silahı NKVD mermileri ise "Komünizm" olmuştur.

Stalin'in halefi Kruşçev, bu servisin itibarını düzeltmek adına yeni bir oluşum yaparak KGB adını almasını sağlamıştır. Sovyetlerin kuruluşundan dağılışına kadar birçok isim alan Rus Gizli Servisi, aslında sadece kabuk değiştirmekle yetinmiş, yönetimdeki siyasal ağırlığına Sovyetler dağılına kadar devam etmiştir. İstihbarat servislerinin yegâne amacı; ülkesinin güvenliğini sağlamak, halkının huzurunu korumak ve diğer ülkelerden gelecek istihbarat faaliyetlerine karşı koymak üzerine olmalıdır. Ancak bu durum Sovyet Rusya için geçerli olmamıştır.

Sovyet Gizli Servisi için geçerli olan tek şey liderlerinin isteğine kayıtsız şartsız itaat etmek ve yapılması gereken hiçbir şeyi sorgulamamak adına şekillenmiştir. Aslında Sovyet Gizli Servisi, siyasallaşmış bir istihbarat servisiydi. Günümüzde dahi pek bir şey değişmiş gibi görünmüyor; Rus yöneticileri hala bir Sovyet (SSCB) özlemi içerisinde ve o günleri ciddi bir şekilde aramaktadır. Günümüz Rus yöneticilerini ve günümüz Rusya'sını anlamak adına özellikle Rus yöneticilerinin- geçmişlerine bakmak bizlere büyük bir fayda sağlayacaktır. Çünkü Ruslar, tarihin tüm noktasında her zaman için istihbarat temelli devletler kurmuş, yaptıkları politikalara ise güvenlik menşeli bir meşruiyet kazandırmaya çalışmışlardır.

Tez hazırlanırken arşiv belgeleri esas alınarak çalışılmıştır. Ancak Türkiye'yi hedef alan Sovyet emperyalizmi ve Komünizm ideolojisi, Sovyet gizli servisi KGB tarafından yer altı faaliyetleri ve gayri nizami harp teknikleri ile yürütülmüştür. İlgili servisler elbette büyük bir titizlik ile çalıştıklarından dolayı konu ile alakadar olan belgelere ulaşmak bir hayli zor olmuştur. İlgili konunun hedefi olan Milli İstihbarat Teşkilatı, İçişleri Bakanlığı, Genelkurmay Başkanlığı ve Dışişleri Bakanlıkları konu ile ilgili belgelerin kategorisini gizli ya da çok gizli şeklinde belirlediklerinden dolayı devlet arşivlerine ilgili belgeleri tam anlamıyla açmamışlardır. Bu nedenle devlet arşivlerindeki mevcut olan belgeler ve ikincil kaynaklardan maksimum düzeyde faydalanılmaya çalışılarak ilgili çalışma mümkün olduğunca objektif bir şekilde geliştirilmeye çalışılmıştır.



KAYNAKÇA

ARŞİV BELGELERİ

- BCA, 30-1-0-0_30-179-1, 18 Temmuz 1941.
BCA, 30-1-0-0_42-252-1, 11 Mayıs 1948.
BCA, 30-1-0-0_60-368-8, Eylül 1946.
BCA, 30-1-0-0_61-376-17, 30 Mayıs 1953.
BCA, 30-1-0-0_66-415-12, 1950.
BCA, 30-1-0-0_111-700-3, 25 Mart 1947.
BCA, 30-10-0-0_45-290-40, 4 Şubat 1934.
BCA, 30-10-0-0_87-575-7, 3 Aralık 1945.
BCA, 30-10-0-0_87-576-1, 4 Ocak 1947.
BCA, 30-10-0-0_209-425-19, 1939.
BCA, 30-10-0-0_232-562-11, 11 Haziran 1942.
BCA, 30-10-0-0_248-677-8, 7 Mayıs 1932.
BCA, 30-11-1-0_71-17-3, 8 Haziran 1932.
BCA, 30-11-1-0_74-31-6, 27 Ekim 1932.
BCA, 30-18-1-2_63-21-12, 20 Mart 1936.
BCA, 30-18-1-2_91-41-15, 24 Nisan 1940.
BCA, 30-18-1-2_95-64-15, 25 Temmuz 1941.
BCA, 30-18-1-2_102-39-4, 26 Mayıs 1943.
BCA, 30-18-1-2_106-57-9, 18 Temmuz 1944.
BCA, 30-18-1-2_118-100-18, 17 Şubat 1949.
BCA, 490-1-0-0_609-111-9, 11 Temmuz 1939.
BCA, 30-18-1-2_68-75-19, 14 Eylül 1936.
BCA, 30-1-0-0_101-624-3, 18 Haziran 1946.
BCA, 30-18-1-2_121-101-17, 19 Ocak 1950.
BCA, 30-1-0-0_60-370-15, 11 Kasım 1948.
BCA, 30-10-0-0_87-573-5, 22 Temmuz 1946.
BCA, 30-10-0-0_87-576-2, 4 Ocak 1947.
BCA, 30-10-0-0_88-577-3, 24 Şubat 1947.
BCA, 30-10-0-0_88-578-11, 23 Haziran 1947.
BCA, 490-1-0-0_581-2-1, 1948.
BCA, 30-10-0-0_210-429-1, 14 Nisan 1949.
BCA, 30-1-0-0_66-410-1, 17 Eylül 1948.
BCA, 30-18-1-2_103-70-6, 17 Eylül 1943.
BCA, 30-18-1-2_103-67-2, 11 Eylül 1943.
BCA, 30-18-1-2_102-63-16, 8 Eylül 1943.

BCA, 30-10-0-0_209-422-3, 25 Aralık 1933.
BCA, 30-10-0-0_100-649-5, 12 Haziran 1942.
BCA, 30-18-1-2_132-37-19, 13 Mayıs 1953.
BCA, 30-10-0-0_208-421-19, 1932.
BCA, 30-18-1-2_86-23-4, 14 Mart 1939.
BCA, 30-18-1-2_95-63-4, 15 Temmuz 1941.
BCA, 30-10-0-0_131-938-8, 29 Ocak 1937.
BCA, 30-18-1-2_84-79-15, 6 Eylül 1938.
BCA, 30-10-0-0_249-685-1, 15 Nisan 1940.
BCA, 30-18-1-2_48-66-11, 1 Ekim 1934.
BCA, 30-18-1-2_69-86-14, 7 Kasım 1936.
BCA, 30-18-1-2_20-38-2, 7 Haziran 1931.
BCA, 30-1-0-0_90-562-10, 31 Ekim 1952.
BCA, 30-18-1-2_69-88-9, 14 Kasım 1936.
BCA, 30-18-1-2_124-92-19, 21 Aralık 1950.
BCA, 30-18-1-2_123-71-4, 13 Eylül 1950,
BCA, 30-18-1-2_118-100-12, 17 Şubat 1949.
BCA, 30-18-1-2_131-23-6, 26 Mart 1953.
BCA, 30-18-1-2_135-34-17, 10 Nisan 1954.
BCA, 30-18-1-2_68-72-13, 29 Ağustos 1936.
BCA, 30-18-1-2_70-91-2. 23 Kasım 1936.

KİTAPLAR

Armaoğlu, Fahir. *Türk Dış Politikası Tarihi*, 1. baskı, İstanbul: Kronik Kitap, 2018.
Armaoğlu, Fahir. *Türk Siyasi Tarihi*, 1. baskı, İstanbul: Kronik Kitap, 2017.
Armaoğlu, Fahir. *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, 25. baskı, İstanbul: Kronik Kitap, 2018.
Armaoğlu, Fahir. *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, 18. baskı, İstanbul: Kronik Kitap, 2019.
Al, Arzu. *Türk Dış Politikası 1918-1980*, 1. baskı, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2014.
Ascher, Abraham. *Kısa Rusya Tarihi*. çev. Yavuz Alogan. İstanbul: Say Yayınları, 2020.
Barron, John. *KGB*, İstanbul: Sümer Kitabevi Yayınları, 1973.
Bağcı, Hüseyin ve Yakut Kemal. *Türk Dış Politikası-I*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.
Çimen, Ali. *Başkanın Gözleri CIA*, 1. baskı, İstanbul: Timaş Yayınları, 2020.
Dokuyan, Sabit. *1945-1950 Yılları Arasında Türkiye (Dış Politika-İç Politika) Birinci Cilt*, 1. baskı, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2013.
Dokuyan, Sabit. *1945-1950 Yılları Arasında Türkiye (Eğitim, Sosyo-Kültürel Yapı, Ekonomi, Din, Askeri Yapı ve Basın) İkinci Cilt*, 1. baskı, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2013.
Demirel, Emin. *Terör*, 8. baskı, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2007.
Delibalta, Yavuz. *Selçuklularda İstihbarat*, 1. baskı, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2018.

Goloğlu, Mahmut. Milli Mücadele Tarihi-III 1920 Üçüncü Meşrutiyet Birinci Büyük Millet Meclisi, 2. baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.

Gündoğdu, Ayhan ve Çelebi Ali Cemil. *Gizli Harp Misyonu ve Dezenformasyon*, 2. baskı, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2007.

Girgin, Kemal ve Biren Işık. *21. Yüzyıl Perspektifinde Dünya Siyaseti ve Sorunlar*, 3. baskı, İstanbul: Yeniüzyıl Yayınları, 2011.

Getty, J. Arch. *Stalinizm Hükmederken Bolşevikler, Boyarlar ve Geleneğin Ayak Direyişi*. çev. Gül Çağalı Güven. İstanbul: İletişim Yayıncılık, 2016.

Hart, Michael H. En Etkin 100, 4. baskı, İstanbul: Neden Kitap, 2010.

İbrahim, Damira ve Türk Vahit. *Kazakistan'da Kızıl Kıtık (1929-1933)*, 1. baskı, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2016.

Kerrigan, Michael. *Hitler Canavarının Ardındaki Adam*. çev. Barbaros Uzunköprü. İstanbul: Kronik Kitap, 2019.

Kemaloğlu, İlyas. Rusların Gözüyle Türkler, 1. baskı, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2015.

Kamel, Ayhan. 1923'ten Günümüze Türk Dış Politikası ve Diplomasisi, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2014.

Karabekir, Kazım. Gazi Mustafa Kemal'e Cevaplar İstiklal Harbimizin Esasları, 1. baskı, İstanbul: Yakın Plan Yayınları, 2019.

Kurban, Vefa. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Tarihi, 1. baskı, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2020.

Mikail, Elnur Hasan. Yeni Çarlar ve Rus Dış Politikası, 1. baskı, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2007.

Marx, Karl ve Engels Friedrich. *Komünist Manifesto*. çev. Celal Üster ve Nur Deriş. İstanbul: Can Sanat Yayınları, 2008.

Nusretoğlu, Telman. Deli Petro'dan Putin'e Derin Rusya Güç Mücadeleleri, Gizli Teşkilatlar, Darbeler ve İsyenlar Tarihi, 1. baskı, İstanbul: Ketebe Yayınları, 2020.

Naskali, Emine Gürsoy ve Şahin Liasian. *Stalin ve Türk Dünyası*, 1. baskı, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2007.

Onay, Yaşar. Kandırılan İnsanlık BOP, Küresel Isınma ve Küresel Yalanlar, 1. baskı, İstanbul: Yeniüzyıl Yayınları, 2015.

Önsel, Mustafa. Bir Köy Dört Adam Altı Buçuk Darbe, 1. baskı, İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi, 2020.

Rakhmanova, Tania. *Rus İktidarının Kalbinde Putin İmparatorluğunu Sorgulama*. çev. M. Reşat Uzmen. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2016.

Tzu, Sun. *Savaş Sanatı*. çev. Pulat Otkan ve Giray Fidan. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.

Topuz, Hüseyin. T.C., TSK ve Alevi Subaylar Bavuldan Balyoza, 4. baskı, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2014.

Uyanık, Vuslat ve Aksoy Yeliz. *Tarihe Yön Veren Savaşlar ve Antlaşmalar*, İstanbul: CNR Stüdyo, 2013.

Yılmaz, Salih. Putin Dönemi Rusya Dış Politikası ve Güvenlik Doktrinleri, 1. baskı, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2019.

Yılmaz, Salih ve Bahrevskiy Evgeniy. *Rusya & Türkiye Avrasya Paktı Mümkün mü? Rus Avrasyacılığı mı? & Türk Avrasyacılığı mı? Rusya/Çin/İran/Türkiye*, 1. baskı, Ankara: SRT Yayınları, 2017.

Yılmaz, Salih ve Baytal, Yaşar ve Türkman, Sayim. *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2017.

Yazıcı, Nuri. Küreselleşme ve Sosyal Mozaik Politikaları, 1. baskı, İstanbul: YeniYüzyıl Yayınları, 2010.

Qasımlı, Musa. SSCB Türkiye İlişkileri Türkiye’de 1980 Darbesi’nden SSCB’nin Dağılmasına Kadar, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2012.

TEZLER

Alkanat, Mustafa. “İkinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Türkiye’ye Yönelen Sovyetler Birliği Tehdidi ve Türk Dış Politikası”. Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Karabük 2019.

Beydeş, Cihan Ozan. “Demokrat Parti Dönemi Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri”. Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılapları Enstitüsü, İzmir 2015.

Çolak, Özlem. “Lenin Döneminde Türk-Rus İlişkileri (1917-1923)”. Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2010.

Dadayev, Azad. “Osmanlı Devleti-Çarlık Rusya Sınırında ve Sovyetlerin Sürgün Politikasında Ahıskalı Türkler”. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2013.

Davrishova, Niliufer. “Sovyetler Birliği’nin Sürgün Politikası ve Ahıska Türkleri Sürgünü”. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2015.

Daş Darıcı, Mevlüde Gökçen. “Osmanlılarda İstihbarat Faaliyetleri (1300-1750)”. Doktora Tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2018.

Faigov, Orkhan. “Ahıskalı Türklerin Türk Basınında Sunum Biçimi 1944 Ahıska Sürgünü, 1989 Fergana Faciası, 2004 Krosnodar Göçü ve 2010 Kırgızistan Çatışması”. Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2015.

Günay, Halil. “Soğuk Savaş Sonrası Türkiye-Rusya İlişkilerinin Yaşanan Gelişmeler Bağlamında İncelenmesi”. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Rumeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2019.

Hasanov, İbrahim. "SSCB Dönemi Rus Milliyetçiliği (1917-1985)". Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2013.

Kulkıra, Umut. "İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı Döneminde Türk-Sovyet İlişkileri". Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2015.

Mantarıcı, Halim. "Siyasal İktidar-İstihbarat İlişkisi: İstihbaratın Politize Olması". Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2018.

Muhammadi, Shafıqullah. "Soğuk Savaş Döneminde Sovyetler Birliğinin Balkanlar Politikası". Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne 2020.

Özel, Fatih. "İttifaktan Düşmanlığa Dönüşen Türk-Sovyet İlişkileri: Stalin Dönemi Türk Dış Politikasında Yaşanan Büyük Değişim". Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2020.

Öcal, Mehmet Mert. "21. Yüzyıl Dış Politikasının Vazgeçilmez Aktörü Gizli Servisler: Ortadoğu Ölçeğinde ABD, Türkiye ve İsrail Gizli Servisleri Örneği". Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana 2015.

Öztoprak, Gizem. "Stalin'in Ölümünün Türk Basınındaki Yankıları". Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara 2012.

Samadli, Nigar. "İkinci Dünya Savaşı İle İlgili Sovyet Belgesellerinde Propaganda". Yüksek Lisans Tezi, Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara 2020.

Şen, Cenk. "Stalin Döneminde Türk-Sovyet İlişkileri". Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2006.

Tansoy, Tarkan Renan. "Sürgün'den Kırım'ın Rusya Tarafından İlhakına Kırım Türklerinin Sorunları". Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli 2018.

Ünlüsoy, Süleyman. "İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Gerginleşen Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkilerinin Türk Kamuoyundaki Tepkileri (1945-1952)". Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul 2001.

Yerköy, Samet. "Kitle Etkileme Aracı Olarak Stalin Dönemi Sovyetler Birliği'nde Din Karşıtı Propaganda Afişleri". Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2018.

MAKALELER, İNTERNET KAYNAKLARI ve SÜRELİ YAYINLAR

Aydın, Mithat. "19-20. Yüzyıllarda Osmanlı Balkanlarında Rusya'nın Casusluk Faaliyetleri". <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/781223> (Erişim Tarihi: 13.12.2020)

Atay, Mehmet. "Rusya Gizli İstihbarat Servisleri: KGB'nin Kısa Tarihi". *Avrasya Dosyası*, 8/2 (2002): 309-328.

Baysal, Başar ve Lüleci Çağla, "Kopenhag Okulu ve Güvenlikleştirme Teorisi". *Güvenlik Stratejileri*, 11/22 61-96.

Gözütok, Tokay. "Ülkemizi 12 Eylül'e Getiren Sebepler ve Türkiye Üzerindeki Oyunlar". *Aydınlar Ocağı Semineri: 14-15 Eylül 1984 İstanbul*. (İstanbul: 1984) 255-307.

İbreşeva, Şara ve Özmen Süleyman, "Forced Relocation of Caucasian Turks to Kazakhstan". *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5/1 (2020): 1-14.

www.mit.gov.tr/emuze/onemlisahislar.html (Erişim Tarihi: 18.12.2020).

www.cumhuriyet.com.tr/haber/ortodoks-dunyasinda-gerilim-dinmiyor.1803063 (Erişim Tarihi: 02.01.2021).

<https://sozluk.gov.tr> (Erişim Tarihi: 09.01.2021).

<https://www.youtube.com/watch?v=Sb0WEtL7Gi4>, "KGB Şimdi Ne Yapıyor? | 1991 | 32. Gün Arşivi" (Erişim Tarihi: 16.01.2021).

Akşam Gazetesi, 2 Mayıs 1929, 7 Mayıs 1929 ve 8 Mayıs 1929.

Cumhuriyet Gazetesi, 4 Nisan 1940.



Türkiye’de Gizli Çalışmalarda Bulunan Sovyet Yurttaşları*

*John Barron’un *KGB* adlı kitabından alıntılama yapılmış olup kaynakçada ve dipnotta gösterilmiştir.

Georgi Anayev: Türkiye, 1961-1963.

Vitali Dmitriyeviç Baçinsky: Türkiye, 1959-1970.

Valeri Vasileviç Bayev: Türkiye: 1970, Kıbrıs: 1966-1968.

Boris Ivanoviç Çerezov: Türkiye, 1964-1969.

Ilya G. Djırkelov: Çıkarıldı.

Vladilen Nikoloyeviç Fedorov: Türkiye: 1955-1960, 1969-1972.

Oleg Anatoliyeviç Gorokhov: Türkiye, 1965-1970.

Arkadi Yakovleyeviç Griuçin: Türkiye, 1961.

Boris Arkenteviç Ignatçenko: Türkiye, 1946-1947.

Nikolai Vasilyeviç Ionçenko: Çıkarıldı, 1956.

Viktor Vasilyeviç Ivanov: Türkiye, 1952-1957.

Ivan S. Kargaltsev: Türkiye, 1966.

Konstantin Karpov: Türkiye: 1953-1957, 1961-1966.

Aleksandr Sergeyeviç Khomyakov: Türkiye, 1950-1955.

Sergei Petroviç Kıktev: Türkiye, 1947.

Valentin Petroviç Kostylev: Türkiye, 1943-1951.

Mikhail Ivanoviç Kovrygıın: Türkiye: 1956-1961, 1963-1968 ve 1969-1973.

Yevgenni I. Kravtsov: Türkiye, 1947.

Sergei Mikhailoviç Kudryavtsev: Türkiye, 1941-1942.

Igor Aleksandroviç Lakomsky: Türkiye: 1948-1949, 1955-1959 ve 1968-1972. Kıbrıs: 1960-1964.

Dmitri Lariñev: Türkiye, 1946.

Aleksandr Andreyeviç Lavrışçev: Türkiye’de 1948-1953 yılları arasında Elçi olarak görev yaptı.

Mikhail N. Lyşçın: Çıkarıldı, 1957.

Yuri Vladimiroviç Maksımov: Çıkarıldı, 1961-1965 ve 1967-1968.

Aleksei P. Malıkov: Çıkarıldı, 1957.

Rıza Mamedov: Türkiye, 1963-1967.

Aleksandr N. Marlagın: Çıkarıldı, 1957.

Yevstafi Ivanoviç Malniçenko: Türkiye, 1963-1966.

Andrei Mikhailoviç Miranov: Türkiye: 1949-1955, 1970-1972.

Fedor Nazarov: Türkiye, 1963.

Yuri Nikolayeviç Nıkandrov: Türkiye, 1966-1970.

Viktor Aleksandroviç Nıkulın: Çıkarıldı, 1945.

Vladimir Novikov: Türkiye, 1971.
Anton Petroviç Palyura: Türkiye, 1961-1963.
Ilyador Aleksiyeviç Pankov: Türkiye, 1953.
Aleksi Dmitriyeviç Petukhov: Türkiye, 1966-1969.
Nikolai Popov: Türkiye, 1963.
Anatoli Petroviç Privalov: Türkiye: 1955-1961, 1966-1967.
Vladimir Trofimoviç Putyakov: Türkiye, 1972.
Valentin Mikhailoviç Ratnikov: Türkiye, 1965-1967.
Leonid Aleksandreviç Samokhvalov: Türkiye, 1957-1960.
Viktor Grigoriyeviç Savın: Türkiye, 1967-1969.
Vladilen Nikolayeviç Şıpov: Türkiye, 1964-1967.
Vladimir Sodakov: Türkiye, 1963.
Yuri Aleksandroviç Tsvetkov: Türkiye, 1968-1972.
Vasili Dmitriyeviç Ugolkov: Türkiye: 1942-1946, 1959-1963 ve 1966-1970.
De Garcia V. Valıkotny: Çıkarıldı, 1944.
Aleksi Varonın: Türkiye, 1962-1964.
Aleksi Saviç Voskoboy: Türkiye: 1955-1961, 1962-1963.
Boris Vasiliyeviç Zalozny: Türkiye, 1967-1971.